

MK 70.

Tragédia-átfordítások
Karinthy Frigyes írásaiban

Tragédia-átfordítások Karinthy
Frigyes írásaiban

Madách Könyvtár — Új folyam 70.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

A kötet a Szegedi Tudományegyetem JGYPK
2S 767-1601 témaszámú tudományos
pályázatának támogatásával jelent meg

Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásaiban

Madách Irodalmi Társaság
Szeged–Budapest
2011

**Válogatta, szerkesztette, az előszót és a bevezető
tanulmányt írta: Nagy Edit**

2. bővített, átdolgozott kiadás

© Nagy Edit

Lektorálta: dr. Bárdos József

Készült Budapesten, 2011-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-79-1
ISSN 1219-4042

Tartalomjegyzék

Előszó a második kiadáshoz	7
Bevezetés – A <i>miként</i> től a <i>mi</i> felé haladva	9

I. Időszükében/Egymásutániságban – Siessünk, rövidítsünk, tömörítsünk, és persze legyünk egyéniségek, váljunk Énné!

Az embrió tragédiája	31
Az emberke tragédiája	37
Tizenhatodik szín	53
A kivonatos irodalom. Szinopszis (részlet)	67
Ögnirek körö. Vagyis visszafelé – Örök keringő	69

II. Variációk – Távolabbi *Tragédia*-érintések

Impresszionista színház. Kísérlet egy természetes szemlélet felé (részlet)	73
Ami a legfontosabb. Darabcímek (részlet)	76
Bár ide, bár oda, ide-oda bár	78
Gábor Andor – Az ember tragédiája vagy majd a Vica	83
Madáchot fölfedezik (részlet)	88

III. Új egyidejűségben – Én helyett Mi – Sejtések, előrejelzések a másodlagos szóbeliség kultúrájáról

A mozgófénykép metafizikája	95
Lélek a film keskenyvágányain (Az amatőr mozgófényképezők sajtóbemutatója) (részlet)	100
A mi időnk következik most! (Biztató jelek Hollywood felől) (részlet).....	101
Csók az autóban (részlet)	103
Film (részlet)	104
Naplóm. Körkép (részlet)	106

IV. A *Tragédia* – idő helyett térben

Kaleidoszkóp	111
Eszmecsere. Van-e túlvilági élet?	115

V. Függelék

Madách	129
Gyermekkori napló (részlet)	146

ELŐSZÓ

– a második, javított, bővített kiadáshoz

Ezen válogatás első kiadását a Madách Irodalmi Társaság 2010-ben, kisméretű ajándékkötétként jelentette meg – *Így írsz te* címmel, *Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásaiban* alcímmel.

Az új kötet nem csupán külsejében, méretében változott meg, hanem tartalmát tekintve is módosult kissé: árnyaltabban mutatja be Karinthy Frigyes nagyon pozitív viszonyulását Madách Imre drámai költeményéhez, *Az ember tragédiájához*, és persze, a nagy mű alkotójához, Madáchhoz is. Milyen változtatások segítségével teszi ezt?

A kötet néhány – a *Tragédia* hatását hordozó, a *Tragédiát* valamilyen értenként érintő – Karinthy írással bővült. Az újonnan beillesztett művek közül, a *Van-e túlvilági élet?* című írás – amely 1928-ban, a *Nyugat*-ban jelent meg először –, egy *értelemkereső* filozófiai, etikai kérdést kutat. Ezen írás – ahogy a válogatásba szintén újonnan bekerült *Kaleidoszkóp* is –, olyan *láncszem*-gondolatokat rejt, amely Karinthy *Mennyei riport* című, 1937-ben megjelent regényének fontos elemeivé váltak. Így például, a *Van-e túlvilági élet?* című 'gondolatkísérlet' a *Mennyei riport* előszavaként is megjelent, pontosabban fogalmazva: az előszót helyettesítő, az olvasóhoz írt szerzői levéllel kezdődik a mű. A regény főszereplője, az ebben a levélben/előszóban feltett – a túlvilág létezésére, teremtésére, milyenségére vonatkozó –, kérdésekre keresi a választ. Válasz helyett válaszvariációkra talál, amely válaszvariációkban az ember legfontosabb morális problémáit jeleníti meg a szerző. Karinthy műve, ahogy Madáché is, „*erkölcsi kozmosz*”-t teremtő alkotás. Mindkét mű szokatlan struktúrájú, ám másként azok. Vajon rejthet-e Karinthy regénye egy *nem időben, hanem térben* játszódó *Tragédiát*? Karinthy felvetette egy ilyen mű megírásának gondolatát, s a két mű szerkezete között *duális* viszony ismerhető fel.

A kötet *Függelékében* is szerepelnek újonnan beválogatott írások, amelyek segítségével már nem Karinthy irodalmi alkotásaiban tükröződik a *Tragédia*, hanem egy tanulmányban, és egy *Tragédia-élményt*

rögzítő gyermekkori feljegyzésben. Az említett tanulmány, az 1923-ban a *Nyugatban* megjelent *Madách* című írás, amelyből kiderül, hogy Karinthy elsősorban a *Tragédia* értelemkereső/értelemadó tartalmát, biztató üzenetét, és szerkezetét csodálta. A kötet *Függelékében* található másik írás pedig egy – Karinthy gyermekkori naplójából való – rövid feljegyzés. Ebben arról olvashatunk, hogyan is készült a tizenhárom éves Karinthy a *Tragédia* színházi előadására, és az előadás élményéről mit jegyzett fel.

Az új válogatás alaptörekvése maradt a régi: Karinthy munkásságában a *mikénttől* a *mi* felé haladás érzékeltetése *Tragédia*-átfordítások segítségével. Az irodalmi karikatúrák megírása, és óriási sikere után, a mindenkit utánozni tudó, mindenki stílusában írni tudó Karinthy, a „kezdő író”, kereste a saját stílusát, és még inkább: kereste a *számára való*, általa megfogalmazható értelmet, tartalmat. Ennek alapján, Karinthy életútja, a *mikénttől* a *mi* felé törekvést tartalmazó folyamatként is leírható. A saját választásait már megtett, saját témáit már birtokló író írta a *Mennyei riport*, és az *Utazás a koponyám körül* című regényeket. Ebben a kötetben – témája alapján – az előbbi regénynek ’kellett’ valamiként megjelennie, ezért került be, a *Mennyei riport* előszavaként is szereplő levél. Ez a regény, a *Tragédia* sajátos átvétítés-kísérleteként is olvasható. Főszereplője *értelemkeresést* folytat, mint ahogy Ádám is teszi Madách művében. Ám, Karinthy regényében a főszereplő az egyidejűség világából tudósít, mintha a regényíró azzal a gondolattal játszva alkotta volna művét, amelyet korábban így fogalmazott meg a *Kaleidoszkópban*: „Ha Madách ma élne, *Az ember tragédiáját* nem *időben* írná meg, hanem *térben* – egy óriási szimultaneista drámában [...]”

Nagy Edit

Szeged, 2011. május 18.

BEVEZETÉS

– A mikénttől a mi felé haladva

„Ha Madách ma élne, *Az ember tragédiáját* nem időben írná meg, hanem térben [...]”¹

„Se kép, se rajz nem volt az egész könyvben, csak száraz, szürke, nyomtatott szöveg. Az elején versek, aztán próza. Mutatványok különböző írók munkáiból. Parányi színdarabok, kicsinyített regények. Csak-hogy egy író írta valamennyit, mindenestől. Ahogy az ember olvasni kezdte a versek, prózai részletek komoly külsejű, unalmasnak látszó szövegét, villámcsapásra megváltozott a világ. Játék volt az egész könyv, szívdobogtató, ámulatos marhaskodás. [...] Réges-rég nem azért idéztük, ha idéztük, hogy ne vessünk, hanem ellenálló, titkos hatalma miatt. [Kellett] a könyv különös hatalma, amely mellesleg világrészek és évszázadok kapuit nyitotta tágra, mellesleg a humor mérhetetlen komolyságával és félisteni bátorságával állt az ember mellé, lényegében pedig nem jóakaratot és vigasztalást nyújtott, hanem erőt adott; szilárd, radioaktív magja cselekvő szakadatlansággal sugározta a titkot: hogy az élet mégiscsak nagyszabású dolog.”²

A titokzatos, vigasztaló hatású könyv az *Így írtok ti*, és Both Benedek, alias Bébé – Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének egyik főszereplője – elmondásából/leírásából tudjuk meg a fentieket. Egy szűk baráti kör tagjai citálják Karinthy humoros irodalmi karikatúráit, hogy elviseljék a katonaiskola sivárságát, értelmetlen, szigorú fegyelmét, embertelenségét. Ottlik Géza nemcsak regényében tett említést Karinthy írásáról, hanem – többek között – egy vele készült interjúban is vallott a könyvhöz való viszonyulásáról, s arról, hogy első találkozása a *Nyugat* íróival, szintén Karinthy közvetítésével történt. A *Próza* című kötetében olvashatjuk: „Karinthy könyve nekem [...] megnyitotta a világot. Azt tartom, hogy [...] utánozhatatlan, a szeméremnek és a szeméretlenségnek, útszéli nevetetésnek és mély gyengédségnek, pongyolaságnak és

zenei fegyelemnek, ítélő férfiasságnak és kisfiús tisztaságnak egyszeri, megismételhetetlen vegyülete, melynek kémiaja, magfizikája kifürkészhetetlen marad, [...] pedig nem más, mint művészetfilozófiai, ismeretelméleti, létbölcseleti reveláció. [...] Karinthy elem tárta, felmutatta, napnál világosabbá tette, hogy micsoda maga a költészet, irodalom, és hogy az irodalom az emberi léttel együtt nevetségességében is nagyszabású vállalkozás. Egy tizenhárom éves fiút, aki mondjuk *A fekete zongorán* vagy a *Vér és aranyon* csak jót röhögött volna, a paródiája úgy megbabonázta, akármekkora is nevetett rajta, a »pastiche«-on át úgy megbűvölte az eredeti, hogy a gyerekkori felelőtlen áhítatból, gondtalan vonzódásból életre-halálra szóló szerelem támadt.”³ A jól ismert, kedvelt gondolatokat más közegben fölfedezni – ez mindenkor nagy élmény az olvasó számára. Ottliktól tudjuk, ’visszafelé’ is működik a hatás: Karinthy írásai a kötelező klasszikusok olvasását is segítették/segíthették, amennyiben arra ösztönözték olvasóikat, hogy az utánzat megismerése után azt is megismerjék, amiről a humoros változat készült.

Még egy Ottlik vonatkozású adalék: tizenkét éves korában Madách művét és Karinthy-módszerét kísérelte meg *használni* a még gyermek Ottlik Géza. Írt egy – ahogy ő fogalmazta –: „[...] szürrealista drámái költeményt, melynek »Az ember komédiája« volt a címe, természetesen *Az ember tragédiájának* ellendarabja.”⁴ E korai művére így emlékezett: „Anyám megmutatta néhány ismerősének. Azt mondták rá, hogy nagyon destruktív. Bántott a bírálat. Joggal, mert hatásában, társadalmi funkciójában ez a művem⁵ volt a legkonstruktívabb. Megnevettettem vele a katonaiskolában magamat és a többieket – talán csak lazítva, rombolva a ránk kényszerített gyilkos autoritást, önkényes tekintélyt. [...] Persze, Karinthy *Így írtok ti*jét majmoltam [...]”⁶

Az *Így írtok ti* című, *mágikus* erejű könyv szerzőjének életében, művészetében meghatározó jelentőségű volt a *poéta philosophus* Madách Imre művéhez, *Az ember tragédiája* című drámái költeményhez való viszonyulás. Karinthy Frigyes számos írásában ’felhasználta’ a *Tragédiát*. Mit jelent Karinthy-módra *használni*, *felhasználni* egy irodalmi alkotást? Egyrészt jelentheti azt, hogy a műalkotás irodalmi karikatúra alapanyagaként (*is*) megjelent számára. Ám a *Tragédia* esetében más, talán még fontosabb jelentéstartalma is van a *használatnak*.

Az irodalmi alkotásokhoz illesztett, elsőként említett közelítés eredményeként születtek azok az írások, amelyekből az *Így írtok ti* című *irodalmi torzkép*-gyűjtemény, vagy Karinthy pontosabb/pontosítottabb kifejezését használva: *irodalmi karikatúra*-gyűjtemény⁷ készült. E mű 1912-ben megjelent első kiadásában még nem volt Madách/Tragédia vonatkozású írás, a divatos kortárs szerzőkre és műveikre koncentrált Karinthy. Az egyre bővülő, újabb és újabb írásokkal gyarapodó kiadásokban azonban, már számos – mondhatni: meglepően sok – *Tragédiára* utaló írás található, még arra is van példa, hogy a drámai költeményt mással – Gábor Andorral – ’íratja meg’. S bár nagyszámú Tragédia-ihletű írása jelent meg, Madách (*Tragédia*)-írói stílusát sokféleképpen, sokféle tartalomhoz illetően alkalmazta, *klasszikus* Madách/Tragédia-karikatúra valójában mégsem született. Miért? Milyenek ezek az írások? Kiss József, az *Így írtok ti és a paródia elmélete* című tanulmányában megkülönböztette a *kritikai paródiát* és a *szatirikus paródiát*: míg az előbbieknak a *célpontja*, az utóbbiaknak a *kiindulópontja* az irodalmi mű.⁸ E kategorizálás alapján, a *Tragédia*-karikatúrákat a szatirikus paródiákhoz lehet sorolni, míg az 1912-es kiadásban szereplő írások kritikai paródiák, elsősorban a kortársak írói stílusát kritizálják – talán egyetlen kivétel a nem kortárs Petőfi Sándor.

Vajon miért van olyan sok ezekből a *Tragédiát* valamiként érintő írásokból, s miért nincs – a gyakori *Tragédiához*-fordulás ellenére – *klasszikus* Madách/*Tragédia* karikatúra?

Karinthy gyermekkortól rajongója volt Madách művének, ezért válhatott belőle „[...] talán minden idők legmélyebb Madách-értője”.⁹ Tizenhárom esztendősen írta naplójába a következő feljegyzést: „Madáchot isteni ihlet szállta meg, [...] hogy olyan igazán, olyan hatalmasan tud beszélni.”¹⁰ Majd később, húszévesen így fogalmazott: „Ha az *Ember Tragédiájából* nem maradt volna fent más, mint az a papírlap, amire Madách feljegyezte a dráma ötleteit – ha soha meg nem írja, csak a tervet, a dráma meséjét, röviden, néhány szóban –, ez a terv, ez a vázlat elég lett volna hozzá, hogy nevét fenntartsa, s úgy emlegessék őt, mint a legnagyobb költők egyikét.”¹¹ Fiatalkori gondolatát továbbszöve írta később: „Ezt a groteszken túlzottnak látszó meghatározását Madách jelentőségének ma is vallom.”¹² Ugyanez a nagyrabecsülés érzékelhető *A*

jubileumra című, Madách születésének századik évfordulójára írott esszéjének következő mondatából: „Madáchnak nincs jelzője [...] s talán még csak egy van kívüle, mely így, jelző nélkül úszik a társulóképzetek tengerében, önmagát idézve csak, összehasonlító értékmérő, jelző és főnév egyben – ez a szó: Dante.”¹³

A *Tragédia* szerkezete is megihlette: az álmokat, ébredéseket egyébként is sok írásában megjelenítő Karinthy ’tobzódik’ az álmok átvétetésében. A *Tragédia* álomszíneiből *Az emberke tragédiájában* például *álommozi* lett. Karinthy a mozit, a mozgóképet, és annak általa elképzelt, jövőbeli, tökéletesített változatát, az *élő tükröt* egy új típusú kommunikációra épülő új kultúra alapvető eszközének tekintette. A kommunikációt radikálisan megváltoztató eszközökre – a telefonra, mozgóképre, mozira – erősen koncentráló látásmódjának kialakulásában pedig, a képzeletét nagymértékben foglalkoztató *Tragédiabeli* álomszínnek is nagy szerepet játszhattak.

Az ember tragédiája iránti, mélyen gyökerező pozitív viszonyulás, rajongás lehet a magyarázat arra, hogy miért nem írt *klasszikus* Madách/*Tragédia* karikatúrát, vagyis *kritikai* paródiát. És persze azt is magyarázza, hogy az *Így írtok ti* nagy sikere miért nem hozott számára igazi elégedettséget, megnyugvást. Karinthy úgy vélte, az *Így írtok ti* sikere kifejezetten kárára lett, hiszen azzal, hogy humoros formában utánozta mások stílusát, szóhasználatát, csak egyik oldalát mutatta meg írói tehetségének. Az utánzatokból költői-írói világának csupán a felszínét ismerhették meg olvasói, a lényeg – a saját gondolat – rejtve maradt. És – bánatára – az is kiderült, hogy erre, az *Így írtok ti* sikere után, nem is kíváncsi a világ. Karinthy Frigyesről csak a humoros utánzatok kellenek, amelyek révén ismert, kedvelt irodalmárrá vált. A saját gondolatait közvetítő, más műfajú írások, a filozofikus regények, elbeszélések, novellák, versek – Karinthy olvasóit nem, vagy sokkal kevésbé érdekelték, mint a paródiák, tréfák. Nehezen viselte a megérdemelt siker ’eredményezte’ beskatulyázottságát, hogy a tréfacsináló, humorista, parodista Karinthy Frigyesre van igény, ám az érzékeny költőre, filozofáló íróra nincs. Reflektált is erre rögest – már az *Így írtok ti* második kiadásának előszavában –, a következő módon: „A magam részéről, bár lényegtelen, őszintén bevallom: jobb szeretném, ha inkább semmi nyoma nem

maradna annak, hogy éltem és írtam, mint annyi, hogy az »Így írtok ti« az én nevemhez fűződik – kínosan szégyellném magam, ha többet jelentene ez a könyv, akár csak a napi események történetében is, mint amennyit az én életemben jelent.”¹⁴ Költői módon megfogalmazott keserű megjegyzését naplójában is olvashatjuk: „Úgy használnak engem, mint a krumplit először Európában – virágot és gyümölcsömet (humor és vice) tépik, a gyökérgumót (filozófiámat) eldobják.”¹⁵

Márpedig a *Tragédia*-rajongó Karinthy nem elégedhetett meg a tehetsége *felszínét* tükröző írói sikerekkel. Másra vágyott, írói hitvallásaként is elraktározható a következő – szintén a nagy műhöz, a *Tragédiához* kötődő megjegyzése: „Vallom, hogy az *Ember Tragédiája* feldönti a művészi alkotás legnépszerűbb, a legnagyobb tekintélyektől támogatott alaptörvényét, mely szerint a műalkotás értékének kérdése csak a »miként«-en és nem a »min« múlik – [...], hogy a költőt csak a kifejezés ereje teszi, függetlenül attól, amit kifejez.”¹⁶ Hiszen másképp, az irodalmi paródiák értékesebbek volnának, mint az eredeti alkotások. Karinthy bármilyen stílusban, bármilyen műfajban tud írni. Móricz Zsigmond találóan fogalmazott: „[...] az íróban ott van minden író, s Karinthy, ha akarja, igazán és egymaga képes lenne megírni a világirodalom minden alkotását [...].”¹⁷ Mindent átvétít, átfordít, tükröz, s így az eredetihez képest nagyon mást hoz létre. Azonosulva a kiszemelt szerzővel, utánozza, ismétli őt. A *görbe tükrön* tükrözött új mű „jobban kíván hasonlítani az »eredetire«, mint amaz önmagára.”¹⁸

Ezekben a Karinthy-féle utánpótlásokban – amelyek akár ’*jobbak, mint az eredeti*’ művek – többnyire az utánpótló alkotó stílusa érzékelhető/szemlélhető, vagyis az író eszköztára, műveinek formája, az a bizonyos *miként* mutatkozik meg benne, amely a *mit* rejt. S mivel Karinthy sürített változatban teszi elénk szerzőtársa stílusának párlatát, *mikéntjét*, így abból – tartalom híján, ál-tartalommal, átalakított tartalommal – nevetésre ingerlő új mű születik, amely mű hordozza az eredeti alkotás számos formai jegyét. Mintha ugyanaz volna, de mégis más. A görbe tükrön tükröződő írásban éppen a már ismert stílus-elemek köszönnek vissza, s ezek ismétlődései válnak humor-forrássá. A humorral átszőtt ráismertetés eredményeként születő műveket Karinthy eredetileg a kezdő író próbálkozásaként¹⁹ publikálta, s úgy közvetítette ezeket, mint a

Nagy Mű megírásához szükséges előkészületeket. A kezdő író próbálkozásai után, az önmaga stílusát és témáját megtalált írónak meg kell alkotnia a *Nagy Mű*vet. A tartalom, vagyis a *mi* felé kell fordulnia, vagyis: a *miként* világának gazdagítása helyett, az értelemkereső kérdésre kell választ adnia.

S mivel Madách Imre drámai költeménye, *Az ember tragédiája*, a Karinthy által olyan nagyon csodált, értelemkereséssel foglalkozó irodalmi mű, amely mű formája is lenyűgözi, amelynek stílusában bántó modorosságot nem talál, ezért a *Tragédiával* kapcsolatos írásai túllépnek azon a kritikus-parodisztikus viszonyuláson, amelyet a kortárs műalkotások ihlette irodalmi karikatúrái tartalmaztak. Tragédia-érintéseiben Karinthy másféle, vagy inkább: más szintű viszonyulást alakított ki, mivel ott a *min* van a hangsúly, s nem a *miként*en. Úgy vélem, ez az igazi oka annak, hogy – bár Madách stílusát, a *Tragédia mikéntjét* magába szívtá, azonosult vele, s a *Tragédia* számos olyan (görbe)tükörképét teremtetten meg, amelyekben a *Tragédiából* korábban a tudatunkba vésődött gondolatok, gyakran használt citátumok sajátos nyomaira ismerünk rá; és persze, az is gyakran előfordul, hogy *kölcsönvesz*i Madách kifejezéseit, sőt: akár sorait is, mégsem írt klasszikus, azaz *kritikai Tragédia*-karikatúrát, melynek célpontja Madách stílusa lett volna.

Azt, hogy a *Tragédia*-keretezte tükrözések száma mégis meglepően sok, ez a kis kötet is demonstrálja, amelyben Karinthy szatirikus *Tragédia*-karikatúrái mellett, távolabbi *Tragédia-érintések* találhatók. Bár nem teljes – mert nem is lehet teljes – a gyűjtemény, az ismertebb *Tragédia*-átfordításokat tartalmazza. Milyet tartalmazhatna még? Ennek megválaszolásához egy kis kitérőt kell tenni, s láttatni, hogy mit jelenthet még – a már kifejtett, nyilvánvaló jelentésen kívül – Karinthy-módra *használni* egy irodalmi alkotást.

A „gyökérgumóra”, filozofikus gondolataira oly büszke Karinthy miért is ne kísérelte volna meg azt, hogy a *poéta philosophus* Madách nyomán, saját kora *poéta philosophus*aként jelenjen meg az irodalmi életben. Az *Így írtok ti* sikere azonban, ezt az utóbbi vállalkozást csaknem észrevehetetlenné tette. A *kezdő író* stílusgyakorlatai, forma-kereső próbálkozásai után, a maga témáját megtalált író a saját hangján szólalt meg, ám ezen megszólalásait kevésbé jól fogadták az olvasók, a kri-

tikusok, irodalmárok, mint ahogy tették az irodalmi karikatúráival. Miről is írhatott volna Karinthy korának *poéta philosophusa*? Bizonyára ugyanarról, amiről a *Tragédia* íródott: az ember értelemkereső próbálkozásait kutatná a 20. században, „*erkölcsi kozmosz*”-t²⁰ tartalmazó művet írta. Valóban így tett, s úgy tűnik, a 20. század *poéta philosophusa* – az értelemkeresés eredményeként – valami nagyon hasonló gondolatra bukkant, mint elődje: „[...] *az emberen csak Isten segíthetne, ha akarna*”.²¹ Karinthy éppen olyan markánsan – vagy talán még erőteljesebben – fogalmazta meg az ember magárahagyottságát, szükségszerű kudarcát, s ezzel együtt a teremtő gondolkodás, a szabadság, felelős választás, a hit csodáját, mint ahogy tette ezt Madách.

Az említett – „[...] *az emberen csak Isten segíthetne, ha akarna*” – filozofikus gondolatot a *Kaleidoszkóp* című, 1928-ban megjelent írásából idéztem. Érdemes felfigyelni e műnek már a címe is, amely cím zseniálisan választottnak mondható, és az írás tartalmához kiválóan illeszkedő. Ha az idézett gondolat szövegkörnyezetét ismerjük, vagy legalább azt a – kissé terjedelmesebb – mondatot, amelyben szerepel, arra is felfigyelhetünk, hogy a *Tragédia* zárómondata, és az idézett mondat befejező része tartalmilag összecseng. A mondat így hangzik: „Ha Madách ma élne, *Az ember tragédiáját* nem *időben* írná meg, hanem *térben* – egy óriási szimultaneista drámában, amelynek színei a földgolyó életének egyetlen napját ábrázolnák – és kiderülne, hogy ezen az egy napon, ezerkilencszázhuszonhét július elsején Ádám és Éva, a föld különböző pontjain, különböző alakban éppen úgy eljátsszák sorsukat a gorilla embertől az eszkimóig, mint ahogy eljátszották az egymásra következő századok egymásra rakódó rétegei közt – hogy az Idő éppúgy nem segít, mint ahogy nem segít a Tér –, hiába minden, az emberen csak Isten segíthetne, ha akarna.”²²

A saját hangján megszólaló Karinthy Frigyes a fenti *kaleidoszkóp-gondolat*ot regénnyé transzformálta. A *Mennyei riport* annak kísérleteként is értelmezhető, hogy megírja – *nem időben, hanem térben* – kora *Tragédiáját*, a kor *erkölcsi kozmoszát* is beleszőve. Az értelemkereső ember kérdésére válaszvariációk sokaságát vetítette regényébe.

Természetesen nem a *Tragédia* *'folytatás'*-át írta meg, hanem ő is megírta a maga *ember tragédiáját*, sőt – Karinthy Frigyeshez, a nagy re-

lativistához illően –: tragédia-variációkat írt – *Kaleidoszkóp*-képek sokaságát mutatta fel –, hiszen ugyanaz a valóság sokféleképpen láttatható, értelmezhető.

Karinthy e művében már nem a *miként* van a hangsúly, ahogy a *Tragédiában* sem. Ebben filozofikus gondolatok rejlenek, a *gyökérgumó* mutatkozik meg: a regény főszereplője egzisztenciál-filozófiai kérdéseken gyötrődő, értelemkereső ember. Míg a *miként*tel való kísérletezés óriási sikert hozott Karinthy számára, a másik végletet megtestesítő, rossz kritikákat kapott alkotása, éppen a *Mennyei riport*. Ez a filozófiai gondolatokkal átszőtt mű, méltatlanul maradt mindeddig háttérben. Birtokbavételéhez izlelgetni, *emésztetni* kell: többször kell/érdemes elolvasni, olvasgatni.

A *Mennyei riport* mellett a *Kötéltánc* – egy másik Karinthy regény – is *Tragédia*-átvetítés 'gyanújába keveredett': Dörgő Tibor ebben a műben látja a *Tragédia* ihlető hatását. A *Kötéltánc*ot elemezve így fogalmazott: „Karinthy merész írói becsvággyal *Az ember tragédiájának* »folytatását« írtta meg, saját korának jellemzőit fűzve hozzá, ugyanakkor az egész történelmet ő is bevonta a mű világába.”²³ Ez azt is jelenti, hogy a nyilvánvaló *Tragédia*-hatást tartalmazó *Így írtok* tiben található *Tragédia*-karikatúrákon túl, Karinthy Frigyes más művét is elemezni lehetne/kellene az említett probléma-közelítéssel. Mivel e kötet nyilvánvalóan nem tartalmazhat regényeket, már ezért is szükségszerűen hiányos kell, hogy legyen. Ám, ennek a hiányosságnak részbeni pótlását segítheti Karinthy alkotói módszerének egyik következménye. A módszert akár nevezhetnénk *láncszemekből-hálózat-építésnek* is: apróbb írásokat, amelyeket – akár többféle változatban is – korábban már publikált, elegendő 'mennyeiségű' gondolati mag közlése után egybekapcsol, összefűz, és egy nagyobb lélegzetű új művet teremt belőlük. Teheti, hiszen a nagy tervet/terveket már nagyon fiatalon megfogalmazta a maga számára, a megvalósítás vágya pedig folyamatos, kemény munkára ösztönözte. A láncszemeket persze meg kell szülni, meg kell írni a később összeillesztendő rövid írásokat, akkor is, ha – megfogalmazása szerint –: „[H]a a lánc megvan bennem, akármelyik szemét fogom meg, mindig az egész lánc megmozdul.”²⁴ Ilyen összerakott láncszem-hálózat az irodalmi paródiákból megteremtett, egész életében bő-

vülő, gazdagodó *Így irtok ti* című (irodalmi)világ-leképezés. Hasonlóképpen, már ismert *láncszemekre* bukkanhat az olvasó a *Mennyei riport* olvasásakor is. A *Kaleidoszkóp* című írás mellett, a regény előszava is egy korábban már publikált *láncszem*, mindkettő teljes terjedelmében olvasható ebben a kötetben. A regény távolabbi *előzmény-gondolatait* érintő írásokból is beemeltem még néhány rövid írást, illetve írástörödéket *Az új egyvidejűségben/Én helyett Mi* című fejezetbe, hogy az említett hiányosságot – nincs minden Tragédia/Madách vonatkozású írás a kötetben – legalább részben pótoljam. Az *előzmény-gondolatokat* tartalmazó írások megjelenítik Karinthy azon hitét, amellyel a kommunikáció új eszközei – elsősorban a film – felé fordult. Írásai sugallják, hogy erősen hitte: ezen eszközök közösség-erősítő, közösségteremtő hatásának eredményeként, egy új kultúra alapjai születnek meg. Ennek a hitnek nagyon erőteljes megmutatkozásaként is olvashatjuk *A mozgófénykép metafizikája* című, 1909-ben, a *Nyugatban* megjelent írását. Ám Karinthy filozofikus magatartású ember, a kételkedés, kritikus viszonyulás is sajátja. A gondolat erejében, a haladásban, a tudományok és a technika emberi világot megváltoztató, gazdagító szerepében, a jó tevéseinek érdemességében való hitét egyre erősödő elbizonytalanodás, kételkedő viszonyulás váltja fel. *A gyászír az embereknek* című 1933-ban megjelent írása már a rációba vetett hit elvesztéséről tanúskodik, kiábrándultságot tükröz. Az irracionális térhódítását érzékeli, és azt, hogy a gondolkodás irányító szerepe már nincs jelen a kor társadalmi életében.

Nem esett szó még arról, hogy a kötetben szereplő alkotások milyen rendezőelv szerint kerültek különböző fejezetekbe. Nem megjelenésük időrendjében következnek, és nem is műfajuk szerinti elkülönítésben. Hanem hogyan? A fejezetcímek – *Időszűkében; Variációk; Új egyvidejűségben/Én helyett Mi; Tragédia – nem időben, hanem térben...* – azt jelzik, hogy valamiként az írások elhelyezésének alapja az időbeliség és a térbeliség, az egymásutániség és az egymásmellettiesség adott műben való megjelenítése, továbbá annak ábrázolása, hogy az egyén és a közösség, az *Én* és a *Mi* viszonya miként változik.

Az időbeliségéhez és a térbeliséghez sokféleképpen viszonyulhat az ember. Alapvetően más tartalmú volt ez a viszonyulás az ókori keleti

kultúrákban, mint a modernitás első jeleit mutató ókori görög poliszokban, megint más lett a könyvnyomtatás feltalálása után, más a felvilágosodás korában, és megint más napjainkban. Éppen úgy változott és változik az egyének és közösségeik viszonya is, az individuum helye, szerepe is alakulóban, mozgásban van. Karinthy Frigyes korában kommunikációs forradalom zajlott, mint ahogy ókori elődje, Szókratész idején is, ám ez egészen más tartalmú változást hozott. Karinthy életében olyan technológiák, olyan eszközök születtek meg, amelyek az írásbeliségre épülő új szóbeliség, a másodlagos szóbeliség²⁵ kialakulásának csíráit hordozták, s ezekre reagált az író. Az ókori Szókratész idején az alfabetikus írás használatának következményeként a fogalmi gondolkodás²⁶ volt születőben. Karinthy törekvéseiben az átmenetiség korának kettős elkötelezettsége mutatkozott meg: az írásbeliség korának megfelelően, még a könyvek közvetítette tudásszerzés dominanciájának közegében szocializálódott, s az írásbeliség kultúrájának értékeit követve törekedett egyéniséggé válni. E vágyát – a *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellájában – *görbe tükrén át, mindent akarásként tükrözi*: az ifjú mindent akar(t) – híres író, felfedező, feltaláló, tudós, művész akar(t) lenni. *Egyéniség* akart lenni. Mindenekben kiemelkedő egyéniség szeretne lenni. Ám, e törekvéssel csak a formális csillogást választotta. A felszín díszes ugyan, de tartalom híján csekély értékű. Ahogy a kezdő író is mindenféle stílust magához próbál, 'mindenki bőrében' ügyesnek mutatkozik, mégis: csak a saját témája, és persze saját stílusa megtalálása/megválasztása után lehetne elégedett önmagával. Bármennyire is nagy a sikere Karinthy irodalmi karikatúráinak, ő maga elégedetlen volt. A *kezdő író* készült a *Nagy Mű* megírására. A *kezdő író*ról író Karinthy számára is problematikus lehetett a *tulajdonságok nélküli ember* léte, a mindig másféle jellemű ember léte. A *Rameau unokaöccse*²⁷ című Diderot írásra, és Karinthy regényére, a *Mennyei utazásra* hivatkozva elmondható, hogy Karinthy erősen reflektált az individuum-problematikára. Regényének főszereplője – akinek túlvilági neve Rameau, túlvilági kísérője pedig Diderot – a túlvilágon saját életének rendeltetését keresi, önmagát keresi. A mindenki stílusát kiválóan karikázni tudó Karinthy – feltételezhetően – maga is hasonlóságokra lelt írói énje, és a mindig más jellemű Rameau között. Tudjuk, a re-

gényíró nem azonos regénye egyetlen szereplőjével sem, noha minden szereplőjében benne van valamiként... Karinthy maga is érzékelte a 20. század elejének '*korszellemében*' egyre erőteljesebbé váló relativizálódást, az abszolútum elvesztését. A relativizálódás következményeként tudatosíthatta az *én* képlékeny voltát, megújuló mindig-másságát, a *tulajdonságok nélküli ember* jelenlétét, megszületésének szükség-szerűségét. Reflektálva erre a korproblémára, és kiutat keresve belőle, megtalálta a saját válaszát. A *Mennyei utazás* főszereplője a saját választás, a sors, a rendeltetés önmaga általi megválasztásával oldotta meg az értelemkeresés problémáját, vált saját sorssal bíró emberré.

Az egyéniséggé válás igénye, és a relativizálódás egyszerre volt jelen Karinthy életében, és műveiben, s persze, e kettősség kölcsönhatásának eredőjeként megszülető szintézis, az új kultúra világának megsejtése is. Érzékelte és megírta azokat az – inkább még csupán sejthető, elképzelhető – változásokat, amelyeket a közlés, közlekedés új eszközei tesznek lehetővé, vagyis: érzékelte a – másodlagos szóbeliség²⁸ kultúrájának lehetőségeit, tudatosította magában annak következményeit, és írásaiban közvetítette meglátásait. Különösen sokat foglalkozott a film lehetséges hatásaival, így például a *Színház? Mozi?* című, 1926-ban írt rövid munkájában olvashatjuk: „A film felfedezése ugyanannyit jelent, ha nem többet, ugyanolyan, ha nem nagyobb jelentőségű stáció az emberi kultúra történetében, mint az írás felfedezése volt annakidején.”²⁹ Az említett jelenségeket leíró filozofikus gondolatai teszik szokatlanul aktuálissá néhány írását, amelyeket csaknem száz éve fogalmazott meg.

Karinthy két, szétválaszthatatlan, egymásnak feszülő ellentétes törekvését próbáltam érzékeltetni azzal a *mégis-szétválasztással*, amelyet az *Időszükében* és a *Variációk* című részekre osztás jelenthet. A harmadik, *Új egyidejűség felé* című részben olvasható írások pedig – mintegy szintézisként – már az új típusú kommunikációra épült új kultúrát jövendőlik, talán túlzott optimizmussal, túlzott hittel, bizalommal fordulva a technika új eszközei felé.

Az *Időszükében* című részhez sorolt művek mindegyikében tetten érhető a modern ember időbeli létéhez kötődő örökös időhiány, a rövidítés,³⁰ egyszerűsítés igénye, vagy csupán az időbeliséggel való új játé-

kot rejt. Itt szerepelnek a *csaknem* klasszikus Tragédia-karikatúrák: *Az embrió tragédiája*, *Az emberke tragédiája*,³¹ *A tizenhatodik szín*, és az újszerű idő-játék: az *Őgnirek köre*.³²

A második – *Variációk* című – részben található írások olyan, a *Tragédiához* valamiként kötődő írások, amelyek Karinthy Frigyes perspektivisztikus, relativisztikus látásmódját kísérlik meg demonstrálni, persze csupán a *Tragédia-érintések* kínálatából. Ezeket az írásokat a *minden másképp van*³³ gondolat segítségével lehetne egybe fogni. Igaz, mára kissé 'porossá' vált közülük - leginkább az operett műfajparódiák – néhány, de ez szükségszerű, hiszen a 'kávéházi Szókratész'³⁴ elsősorban saját kora aktuális jelenségeire reagált, a kortársak alkotásaira figyelt, ám ezen írók, költők közül sokan mára elfelejtődtek, nem ismerjük őket, és persze a műveiket sem.

A harmadik – *Új egyidejűség felé* című – rész olyan írásokat, írásrészleteket tartalmaz, amelyek Karinthy *gyökérgumó*-gondolataiból is érzékeltetnek néhányat, azokból a *láncszemekből*, *láncszem*-gondolatokból, amelyek összeszöve megtalálhatók a *Mennyei riport* című regényében is. A kiemelt részletek szemléltetik a szerző filozofikus világlátását, s gondolatainak vitathatatlan aktualitását. Karinthy, talán arra alapozva, hogy a technika fejlődése következtében a kommunikáció – a közlés, közlekedés, közösségiség – átalakulóban, változóban van, elképzelte, hogy mi várható a – csiráiban már megjelent – változásokra alapozva. Erről írta meg sejtéseit, s – ahogy mára bebizonyosodott – ezek a sejtések kiváló előrejelzések voltak. A *lerögzített mozgókép*, ahogy elgondolta, új emberi kapcsolatrendszert teremt, használatának elterjedése, általánossá válása nyomán új kultúra születik. Ezen új kultúra sajátosságai közül, előrejelzése szerint, megváltozik az emberek viszonyulása az időhöz, a történelemhez, önmagukhoz, és a másik emberhez. Karinthy sokat foglalkozott a *mostnak*, az azonnaliségnak, új kultúra szülte dominanciájával, megsejtette, hogy az időbeliség világa helyett a *térbeliség* világában fog élni az ember, s hogy nem a közösségből kiváló egyéniség, az *Én* korszaka folytatódik, hanem ebben a vonatkozásban is radikális változások következhetnek, a megváltozott kommunikáció talaján valamiféle új közösségiség szerveződik.

Persze ezek csupán képzelődések, vágyak, jóslatok, a 20. század elején. Azonban, amit Karinthy korában csak sejtésként lehetett megfogal-

mazni, azt korunk társadalomtudósai, filozófusai kutatásuk tárgyává tesszik, merthogy már kutatható, merthogy már nyilvánvaló megmutatkozásai észlelhetők világunkban. A film, a *lerögzíthető mozgás* új technológiái, az internet, a mobilkommunikáció valóban átalakította, és folyamatosan alakítja nyelvhasználatunkat, logikánkat, gondolkodásunkat, vagyis egész világunkat. Akár állandóan kapcsolatban lehetünk – késszen kapott, választott, virtuálisan teremtet – közösségeink tagjaival, az *azonnali*³⁵ kommunikációnak pedig fontos szerepe van abban a pozitív folyamatban, amelyet Nyíri Kristóf találóan a kommunikációs *elidegenedés visszavételének*³⁶ nevez. A *lerögzíthető mozgás* valóban az *azonnalitás* világához vezet, amely világban valóban a jelen idő, a most, a *hosszú most*, vagyis a 'térbeli-létmód' dominanciája váltja fel az *időbeli-létmód* dominanciáját. *Áramlások teréről* írnak a szociológusok,³⁷ filozófusok, amelyben az *időszűkében* élő, önmagát, egyéniségét megvalósítani törekvő, elszigetelt egyén helyére – az új kultúra teremtette lehetőséggel élő – *hálózott egyének* lépnek. A kommunikáció új eszközei segítik az együttműködést, szinkronizálódást. Mindez persze azt a következményt is hordozza, hogy az egyén beolvadhat közegébe, közösségeibe, s nem válik önállóan gondolkodó egyéniséggé, hiszen nincs, vagy egyre kevésbé van erre szüksége.

A negyedik, az utolsó rész címe: *Tragédia – nem időben, hanem térben...* csupán két írást tartalmaz, a *Kaleidoszkópot*, és a *Mennyei riport* című regény előszavaként szereplő írást. A technikai fejlődésben való hit nem jelenti azt, hogy az emberek lényeges problémái megoldhatókká lesznek. Csak a saját választással élt élet igazán emberi élet. Vagyis: újra az *Én*, az individuum, aki nem tömegember, nem tulajdonságok nélküli ember, hanem olyan lény, aki *összeköti életének pontjait*, és sorsot teremtet életének eseményeiből, s bár a véletlenek beleszólnak életébe, mégis, kiszolgáltatottságában is, öntörvényű marad.

Karinthy írásainak aktualitásához még egy, közismert adalék: Barabási Albert-László szerint³⁸ a hálózatok természetének feltárását nagy valószínűséggel megelőlegezte és segítette Karinthy Frigyes *Minden másképpen van* című, 1929-ben megjelent kötetének egyik írása: a *Láncszemek*.³⁹ Ez a kötet pedig, talán azt is bemutatja, hogy mit előlegezett meg *gyökérgumó*-gondolatokat tartalmazó írásaiban, korunk szöve-

vényes áramló terű világáról, és a hálózott emberekről, az azonnaliság kultúrájáról.

Karinthy nem volt ugyan filozófus, ám igazi kritikus magatartású, úton-levő ember volt, rá is jellemző volt az, amit az ókori görögöknél a filozófusmagatartás legfőbb sajátjaként említettek. Kávéházi Szókratészként, írói, költői pályáján a mikénttől a mi felé haladt, és megtalálta saját hangját, saját stílusát, megtalálta a maga választotta rendeltetését. Méltán nevezhető akár ő is *poéta philosophus*nak, mint elődje, Madách Imre, akit oly nagyra tartott, s akinek drámai költeménye – *Az ember tragédiája* – valóban egy egész életre megbűvölte.

Jegyzetek

1. Karinthy Frigyes: *Kaleidoszkóp*. In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. 292. o.
2. Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető Kiadó, Bp. 1959. 326. o.
3. Ottlik Géza: *A Nyugatról*, in: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 219–220. o.
4. Ottlik Géza: *Félbeszakadt beszélgetés Réz Pállal*, in: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 19–20. o.
5. Sajnos Ottlik Géza hagyatékában nem sikerült megtalálnom ezt a korai írást.
6. Ottlik Géza: *Félbeszakadt beszélgetés Réz Pállal*, in: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 19–20. o.
7. Az *Így írtok ti* 1920-as kiadásához írt *Előszó*ban olvashatjuk Karinthy megjegyzését erről: „A képzőművészet szótárából vettem kölcsön egy szót, hogy a műfaj minőségét megkülönböztessem: s elnevezésem *irodalmi karikatúra* (a magyar *torzkép* szó nem pontosan fedi a fogalmat), csakhamar gyökeret vert, és ma már használatban is van.” In: Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1963. 8. o.
8. Kiss József: *Így írtok ti és a paródia elmélete*. in: *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*. (Szerk.: Angyalosi Gergeley) Maecenas Könyvkiadó, Bp. 1990. 180. o.
9. Békés Vera jellemzi így Karinthyt, majd hozzáteszi: „Az emberke tragédiájával nem kifigurázta, hanem úgyszólván bekebelezte Madáchot [...]” In: *A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke. A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Szerk.: BÉKÉS Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. p. 173. o.
10. *Tragédia*-hatások után ’kutakodva’ is érdemes beleolvasni ebbe a kis naplóba. A gyermek Karinthy Frigyes készült, nagyon *rákészült* a *Tragédia* színházi előadására. Amellett, hogy elolvasta (újra-olvasta?) Madách művét, még verset is írt a nagy esemény előtt. Az előadást követően pedig beszámolt az élményről, minden színről elmondta gondolatait, írt a színészek játékaról, lelkesülten ér-

tékelte a látottakat. 1900. Január 26. *pénteki* datálással jegyezte be naplójába a fent idézett mondatot, melynek szövegkörnyezetéből részletesebben is idézek: „Vasárnap a gyerekek mennek »Ember Tragédiá«ba. Rémül szeretnék én is menni. Tegnap átolvastam Madács e páratlan művét, igazán megkapott. [Ezt az embert isteni ihlet szállhatta meg...] Műve egy sejtelem az ember rendeltetéséről, az ember történetének folytatásáról. [...] Hej, ti színészek tudjátok ti azt a hangot eltalálni, át fogjátok-e tudni érezni ezt a darabot, hogy igazán úgy mondhattátok el, ahogy elképzei az ember. [...]

Január 30-án, kedden még visszatér az előadásra: „Hát igenis voltam az »Ember tragédiájába«. Hej! Bizony szép volt, de még milyen. [...] ha lesz pénzem megnézem még 10 szer is!” In: Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók. 1898-1899; 1899-1900.* (Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szalay Károly) Helikon Könyvkiadó, 1987. 74–77.

11. Ld.: *Madách (A jubileumra)*. In: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött Művei. Szatírák II. „Ki kérdezett?”* Akkord Kiadó, 2004. 58–59. o.
12. Ld.: *Madách (A jubileumra)*. In: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött Művei. Szatírák II. „Ki kérdezett?”* Akkord Kiadó, 2004. 59. o.
13. Ld.: *Madách (A jubileumra)*. In: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött Művei. Szatírák II. „Ki kérdezett?”* Akkord Kiadó, 2004. 58. o.
14. Ld.: Karinthy Frigyes: *Így írtok ti.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1963. 10. o.
15. Karinthy Frigyes *kiadatlan naplója és levelei*. Sajtó alá rendezte: Ascher Oszkár, Nyugat Kiadó, és Irodalmi R.T. Kiadása, 1938. 153. o.
16. Ld.: *Madách (A jubileumra)*. In: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött Művei. Szatírák II. „Ki kérdezett?”* Akkord Kiadó, 2004. 59. o.
17. Idézi: Dolinszky Miklós. In: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 2001. 34. o.
18. Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 2001. 34. o.
19. Ld. erről bővebben: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 28–36. o.

20. Palágyi Menyhért, Madách-monográfiájában fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy Madách – a természettudós Alexander Humboldt *Kozmos*ának hatására –, a *Tragédiában*, az emberlét alapvető kérdéseit érintve, *erkölcsi kozmoszt* szándékozott alkotni művével. Ld: Palágyi Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Athenaeum Kiadó, Bp. 1900. 283. o.
21. Karinthy Frigyes: *Kaleidoszkóp*. In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. 292. o.
22. Uo.
23. Dörgő Tibor: *Kötéltánc – iránytűvel. Karinthy meglepetése egy régi Madách-centenáriumra*. Ld.: http://www.inaplo.hu/naput_2002/2002_02/058.htm
24. Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. In: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1977. 283–284. o.
25. Ld. A téma irodalmából magyarul megjelent kitűnő válogatást: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*; Szerk.: Nyíri Kristóf és Szécsi Gábor. Áron Kiadó, Bp. 1998.
26. A Szókratész alakját dialógusaiban megörökítő Platon, mesterét a fogalmi gondolkodás képviselőjeként ábrázolta. Eric Havelock megfogalmazása szerint: „[...] az írás Platon számára nem pusztán új közeg volt, melyben filozófiáját kifejezhette; ellenkezőleg, az írás, az írásbeliség tapasztalata a platonizmus *forrását* magát jelentette.” Idézi Nyíri Kristóf *A 21. század filozófiája felé* című tanulmányában. In: *Filozófia az ezredfordulón*. Szerk.: Nyíri Kristóf. Áron Kiadó, Bp. 2000. 388. o.
27. Diderot, D.: *Rameau unokaöccse* című művének központi témája az egyéniség (individualité) problematikája. Szívós Mihály a mű 1998-évi magyar kiadásának egyik szerkesztői, fordítói megjegyzésében kiemelte, hogy: „Az egyéniség (individualité) teljesen új szó abban a korban. Az 1760 előtti időszakból nincs írásos nyoma.” In: Diderot, D.: *Rameau unokaöccse*. Ford.: Szívós Mihály. PannonKlett Kiadó, 1997. 14. lábjegyzet, 47. o.

28. Walter J. Ong szerint az írásbeliség korában jön létre az az új kommunikáció-technológiai eszköztár – telefon, rádió, televízió, stb. –, az új szóbeliség eszköztára, amely a könyvnek az információközvetítésben betöltött meghatározó szerepét visszaszorítja. Az írásbeliség kultúrájára épül a másodlagos szóbeliség kultúrája. Ong, W. J., 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London-New York: Methuen.
29. Karinthy Frigyes: *Színház? Mozi?* In: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához. 1. kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 125. o.
30. Az *Így írtok ti* második kiadásában Szász Imrénék az *Emberke tragédiájához* fűzött jegyzetében olvashatjuk, hogy ez az írás „nem Madách művének, hanem a klasszikusokat átíró – és eltorzító – ú. n. ifjúsági kiadásoknak paródiája.” Szépirodalmi Kiadó, 1954. 661. o.
Szász Imre megjegyzését elfogadva mondhatjuk: Milyen aktuális ez az írás napjainkban is! Aktuálisabb, mint Karinthy korában, hiszen a klasszikusok rövidítése, átírása még erőteljesebben folyik, mint Karinthy idején.
31. Az *Emberke tragédiája* Karinthy Frigyes halála után jelent meg, a csupán töredékesen fennmaradt eredeti írást, Karinthy Ferenc egészítette ki. (Új Idők Irodalmi Intézet Rt. Singer és Wolfner, 1946.)
32. George Kauffman – Moss Hart *Az örök keringő* című színjátékában, az események visszafelé peregnek, a jelenből a múltba.
33. Utalás ezen címmel megjelent kötetére, és ezen címmel megjelent novellájára. Ld.: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. Karinthy kulcsmondátának elemzéséről bővebben ld: Nagy Edit: Lánc, lánc, *háló*-lánc – Mű és valóság viszonyáról Madách Imre, Karinthy Frigyes és Ottlik Géza írói világában; <http://filozofia.ektf.hu/anyagok/2007/nagy%20edit.rtf>.
34. Karinthy magát Szókratész-követőnek mondta: „Kitűnő elődöm a kávéházi beszélgetésekben: Szókratész...” Ld.: *Film*. in: Karinthy Frigyes: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához 1. kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980.

35. „Látunk valamit, nem akarjuk magunkba fojtani, és nem is kell magunkba fojtanunk. Hasonlóképpen szövegek esetében. Eszünkbe jut valami, friss hírt kapunk, egy emlék nem hagy minket nyugodni – mindezeket nem kell magunkba fojtanunk, és nem is fojtjuk magunkba. A mindenütt-jelenlévő multimodális összekapcsoltság jegyében, s ama készülékek jegyében, amelyek a multimodális gondolatok gondolásához és továbbításához szükséges erőfeszítéseket drámaian csökkentették, láthatólag egyfajta visszatérés vette kezdetét a kevésbé elidegenedett kommunikációs viszonyok világába.” Ld.: Nyíri Kristóf: *Mobiltárs a szélessáv sodrásában*. In.: *Magyar Tudomány*, 2006/7. 852. o.
http://www.hunfi.hu/nyiri/Nyiri_Mobiltars.pdf
36. Ld.: „Az ember kommunikatív lény, amely azonban az évezredek és különösen az utóbbi évszázadok során elvesztette az állandó multimodális szélessávú kommunikáció őseredeti, primér csoportokban még meglévő lehetőségét; ezt a lehetőséget a mobiltelefon korában fokozatosan visszanyerjük. Az óraidő fegyelme elidegenedett idő; az óra egyeduralmának megszűnése a mobilkommunikáció révén történő tevékenység-koordináció következtében: elidegenedést enyhítő tényező. [...] Az alfabetikus írás és kivált a könyvnyomtatás úgyszintén a kép rováására segíti a szót. Csak a digitális fényképezés és a számítógépes grafika eszközeivel válik mindenki számára lehetővé vizuális alkotások létrehozása, s kezdődik meg a képek világának rehumanizálása.” In: Nyíri Kristóf: *Szavak és képek*. Világosság, 2007. 9. sz. 3. o.
37. Ld. pl.: Castells, Manuel nagy visszhangot kiváltott könyvének 6. fejezetét, melynek címe: *Az áramlások tere*. In.: *Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. 1. köt. A hálózati társadalom kialakulása*. Bp.: Gondolat, 2005. 494-553. o.
38. Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub, 2003. 42-43. o.
39. Karinthy ezen novellájában olvashatjuk: „Annak bizonyításául, hogy a földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható

egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek – ő fogadást ajánl, hogy *legfőljebb öt* más egyénen keresztül, kik közül az egyik *neki személyes ismerőse*, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen ismeretség alapon.” In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. 78. o.

Időszűkében / Egymásutániságban – Siessünk,
rövidítsünk, tömörítsünk, és persze legyünk
egyéniségek, váljunk *Énné*!

MADÁCH IMRE

AZ EMBRIÓ TRAGÉDIÁJA

VAGY

GYERÜNK, GYERÜNK, AZ IGAZGATÓ BÁCSINAK DOLGA VAN

Drámai versike. Írta: Madách Imre

A Nemzeti Színház a nagy költő intencióit, helyesebben incióit, különben tiszteletben tartva, egy kicsit összevonta „Az ember tragédiájá-”t, s néhány kis rövidítéseket alkalmazott. Most így néz ki

Első szín

Mennyország. Felhők. Egészen rövid felhők.

AZ ÚR HANGJA

S te Lucifer, hallgatsz, önhittén állsz?

LUCIFER

S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag
Kiket előbb, néhány sugárba, lám
Az ember ért, hogy egykor ellesi
Világdat, meg fogj' dönteni
Opasnojevansenagnuti
Hélpaklaes

Második szín

Paradicsomkert. Paradicsomok

ÉVA

Ah, éln, éln, mily édes, m. sz.

ÁDÁM

Igen, de gyorsan, gyorsan élni, hej.

ÉVA

Együnk gyümölcsöt. Ád!

[...]

Gyorsan esznek, angyal gyorsan jön karddal, mindenki el.

Harmadik szín

*Ádám mint fáraó ül a szabadalmazott, vízöblítéses trónuson. Hátul
egy gúla. Rabszolgák gyorsan jajgatnak*

ÁDÁM

Mi jajgatás ez, Lucifer, mondd nekem?

LUCIFER

Rabszolgák bögnék, hahaha, fáraó.

ÁDÁM

Akkor jól van.

Negyedik szín

A romlott Görögország. A szín közepén egy darab Camembert-sajt

ÉVA

Ah, éln, éln, mily édes, m. sz.

ÁDÁM

Ezt mondtad immár, Éva.

ÉVA

Nem baj.

ÁDÁM

Akkor volt ez is,
Vezess, vezess új életre, Lucifer
A cifferblattod stenit, vezess
De gyorsan.

Ötödik szín

Ádám mint Tankréd, Éva mint olyan, Lucifer gyorsírással jegyez

ÁDÁM

Mely ország ez, mely nép, melyhez jövénk!

LUCIFER

Mondd, mit hiszesz: a homouziónt?
Vagy a homoiuziónt?

ÁDÁM

A homouziónt hiszem, mivel
Azt gyorsabban lehet kimondani.

LUCIFER

Jól, jól fogád fel Ádám helyzeted?
Gyerünk, gyerünk, gyerünk, gyerünk!

Mind süllyesztőn el.

Hatodik szín és Hetedik szín

*Ádám mint Kepler és mint Danton, egy asztal mellett szónokol a
néphez, miközben csillagokat vizsgál. Éva mint márkinő és mint Bor-
bála, röviden Borb., véres fejet tart a kezében. Hátul két gyufa, mint
máglya, felvonás végén el lehet őket fűjni*

ÁDÁM

Hah, árulás, emelt fővel kacag.

LUCIFER

Való, uram, vérpadra, csőcselék.

ÁDÁM

Szabad-, egyenlő-, és testvériség minden
Csütör-, és vasárnap, hely.

Éva bejön.

ÁDÁM

Ki vagy, te cenk, no mondd meg?

ÉVA

Márkinő.

ÁDÁM

Igazad van, nekem már kinő
Vezess, vezess új létre, Lucifer
Hadd lássam, lássam, mi a vég.

Nyolcadik szín

Ádám mint gyorsvonal, keresztülszáguld a színen

Kilencedik szín

Jégár. Eszkimók. Fókák. Két foka és három eszkimó.

LUCIFER

Itt oly hideg van és a nagy hideg
A testeket, mely összehúzza, lám
E jelenést egészen összehúzza
Enélkül tán hosszabb leendene.

Ádám belép, és egy darab timsó-szappannal bekeni a jelenetet

Tizedik szín

Megint a paradicsomban

ÁDÁM *egy szikla szélén áll és lenéz.*
Emberegemberegemberegben.

Szavait elnyeli a mélység. Éva odamegy és súg valamit.

ÁDÁM
Mii? Ilyen rövid idő alatt?

ÉVA
Azt beszéld meg a direktorral, Ád.

ÁDÁM
Végem van!

AZ ÚR HANGJA
Hát
Beláttad-é, hogy kár volt ennyi is?

ÁDÁM
Beláttam, hogy minden hiába már.
De várj uram, lélegzetet veszek.

Mindenki lélegzetet vesz. A direktor bejön kívülről, ahová a darab elején bement, és sürgeti a darab leszámítolását. Kankovszky Artúr, a műbúvár még nem jött ki a víz alól. A pomázi vicinális még nem indult el. Egy darab vakolat, ami a zsinórpadlásról leesett, éppen most ér földet.

AZ ÚR HANGJA

Mondottam, ember,
Ronts és húzva-húzzál

Függöny
Csak most megy fel, de már vége.

MADÁCH IMRE
AZ EMBERKE TRAGÉDIÁJA

MADÁCH IMRIKE UTÁN ISTENKÉRŐL, ÁDÁMKÁRÓL ÉS LUCI FERKÓRÓL

A versikéket írta Karinthy Fricike

Bevezetés

Toncsi, Fercsi, Jancsi, Náncsi.
Csupa kandi, meg kíváncsi
Kisgyerek.
Amit Imre bácsi néktek
Elmesél most – attól égték
Ifjak, öregek.
Egyik izzad, másik fázik,
Egy vígan hahotázik,
Másik pityereg.
Ha így nézed, domború,
Ha így nézed, homorú,
Egynek szörnyű mulatságos,
Másnak szomorú.

Első szín

Utcu Lajcsi, hopsza Lenke,
Volt egyszer egy jó Istenke,
Azt gondolja magában:
Mit ülök itt hiában?

Megteremttem a világot,
Hogy olyat még kend nem látott.
Hogyha látod, szádat tátod,
Mesterségem megcsodálod.

Amint mondta, úgy is tett,
Dolgozott egy keveset,
Hat nap alatt úgy, ahogy
Összecsapta valahogy,
Rajta nem is másított,
Csak egy nagyot ásított.

Rafael, Miska meg Gábor,
Ebből állt az angyaltábor.
Rafi mondta: halihó,
Ez a világ jaj be jó!
Miska mondta: gyerekek!
Ez a világ de remek!
Gabi mondta: mi lesz még,
Ha meglátjuk az eszmét?

Luci Ferkó azonba'
Íríg्य volt és goromba.
Meee, mondta, szebb is akad,
Nekem nem kell, edd meg magad.
Ilyen volt a Luci Feri,
De Istenke meg is veri,
Nem kell szárny, repülj gyalog,
Dobjátok ki, angyalok!

Második szín

Ádámka meg Évike
Édenkertnek végibe
Hancúroztak, ittak-ettek,
Állatokkal verekedtek.

Ádámka nem akart menni
Évikével almát enni.
Évi mondta: ne légy fád,
Láttam két szép almafát.

Angyalka jött, nagyon mérges.
Vigyázz, az az alma férges!
Istenke se akarja,
Hasacsátok csikarja.

Luci Ferkó rossz kölök,
Éppen arra lődörög,
Juszt is, mondta: egyetek,
Tömjétek meg begyetek.

No most tele van a bendő,
Itt a bűn, az eredendő.
Mars ki innen, istenvertek!
Bezárjuk az Édenkertet.

Harmadik szín

Vége lett a jó életnek,
Éviék szegények lettek,
Mert elkövelték a rosszat,
Dolgozhatnak most naphosszat.

Mi lesz ebből, Évikém!
Nem bírom egy évig én.
Csak tudnám, mi lesz belőlem,
Mit akar Istenke tőlem.

Luci Ferkó majd megmondja,
Annak ez a legfőbb gondja,
Mióta büntetés végből
Őt is kidobták az égből.

Feküdjete a bokorba,
Kimondom most nektek sorba,

Évi, Ádám,
Kibontom a meseládám.
De előbb módját megadni,
Van szerencsém bemutatni,
Ha nem tetszik a regény,
Vagy az ágyacska kemény,
Ez a kislány megpuhítja,
Úgy hívják, hogy zöld remény.

Negyedik szín

Ádámkából azon nyomba
Fáraó lett Egyiptomba.
Nagyon finom volt a dolga:
Mint a pelyva, annyi szolga
Dolgozott egy kőhegyen
Csakhogy neki jó legyen.

Gile-gula, tarka-barka,
Rabszolgának fáj a marka,
Férfiszolga, nőcseléd
Liheg-lohog, csöcselék!

Ha kilóg a nyelvecskéd,
Megverünk, mint kis kecskét,
Csihi-puhi, mertek-gyertek,
És egy szolgát agyonverték.

Évike, hogy látja ezt,
Nosza pityeregni kezd.
– Mít pityeregsz, te gyerek?
Évi tovább pityereg.
– Na megállj csak, az apád!
Eltörtétek a babát!

– No majd veszek frisset, másat,
Finomat és elegánsat!
– Ez már úgyis régi, ócska,
Így szólt a jó Fáraócska.

Égyszakadás, földindulás,
A fejemen egy koppanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Ötödik szín

Görög hazát akkor éppen
Megtámadták, kérem szépen,
Miltiades fővezér
A csatába ment ezér!

Hát ahogy ott csatázott,
Mint valódi hellén,
Arra ment egy ellenség,
Meggúrta a mellén.

No ez mégis hallatlan,
Hogy a nép ily hálátlan.
Nincs hálátlanabb a népnél,
Otthagyták őt a faképnél.

Királynak, ha nincs szószéke,
Hatalmának bezzeg vége.
Igyuk meg a tejecskét,
Csapjuk le a fejecskét.

Égszakadás, földindulás,
A nyakamon egy koppanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Hatodik szín

Hű, ezek de rosszak lettek.
Énekeltek, ittak, ettek,
Évi, Ádi gonoszcsontok,
Elvetettek minden gondot.

Évi röhög, mintha ráznák,
Csintalanok és paráznák,
Nincsen benne semmi könnyör,
Azt mondja, hogy fő a gyönyör,
Fő a gyönyör meg a gyomor,
Persze, lett is szörnyű nyomor.

Ádi, Évi rossz is, rest is,
Hát egyszer csak jött a pestis,
Jött a csúnya dögvészecske,
Hullt a nép, mint a legyecske,
Kézzel, lábbal kalimpált,
És aztán meghalukált.

Ekkor jött a szent Peti,
Ki a rosszat megveti,
– Ádi, Évi, nézd meg eztet,
S megmutatta a keresztet.

Égszakadás, földindulás,
A szívemen egy koppanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Hetedik szín

Tankréd bácsi énekel,
Azt mondja, hogy hinni kell.
Egyik hiszi eztet, aztat,
Másik hiszi aztat, eztet,
Egymás kezéből kitépik,
Rongyolják a szent keresztet.
Ejnye, csípje meg a macska!
Hol az exact fogalmacska?

Évi a zárdába ment,
Nem szép tőle, annyi szent.
Lett belőle Izidóra,
Nem hallgatott okos szóra.
Ádi mondja: csip, csip, csip,
Gyere már ki egy kicsit.
Évi, Évi, gyere ki,
Ég a házad ideki.
Évi mondja: nem, nem, nem,
Nem enged a korszellem.
Feri mondja: a kereszt!
Megfogtad, de nem ereszt!

Égyszakadás, földindulás,
A hátamon egy koppanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Nyolcadik szín

Ádi, Évi, ácsi, pácsi,
Ez meg itt a Kepler bácsi,
Nem ám holmi fecske-locska,
Kenyere a csillagocska,

A nagy bolygó náció
Meg a gravitáció.
Egyedem-begyedem,
Meg a világegyetem.

Közben Évi: juj, juj, juj,
Egy fiúval összebuj,
Hogy majd vesznek, éljen, vivát:
Ádámkának vásárfiát.
Nem fügét és nem narancsot,
Icipici kis agancsot,
Felteszik a fejére,
Jól fog állni nekie.

Csak hogy ahhoz pénz kell ám,
Adjál nékem, Ádikám.
Ádi mondja: no, mi lesz még?
Nem szeretem ezt az eszmét,
Unció-smunció,
Szebb a revolúció.

Égyszakadás, földindulás,
A szememen egy koppanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Kilencedik szín

Játsszunk fej vagy írást mostan,
Mondta Ádám a magosban.
Hogyha írás, semmi sírás,
Mindennapra egy tojás.
Hogyha fej lesz, de sok hely lesz,
Minden bögre csupa tej lesz.

Megisszuk a tejecskét,
Leccapjuk a fejecskét.

Utolsó pár legelőre,
Kimegyünk a legelőre.
Miénk a föld, rontom, bontom,
Az én nevem Kukorica,
Kukorica, Kukorica Danton.

Utcu bizony megérett a meggy,
Danton bácsi ki a rétre megy.
Kint a réten fűbe harap,
Hiányzik belőle egy darab.

Égszakadás, földindulás,
Könyökömön egy koppanás,
Gyerünk vissza, pajtás!

Tizedik szín

Ádámkának mi nem jut eszébe,
Hogy ő mostan beleül a székbe.
A tudományt onnan magyarázza,
Hű tanítványt a hideg kirázza.

– Tudós bácsi, mondd meg nékem,
Mi legyen a mesterségem?
– Vegyél könyvet, tollat, irkát,
Mindenféle írka-firkát!

– Tudós bácsi, vettem, hoztam,
Mit csináljak vele mostan?
– Dobd a tűzbe hamarjába.
Jó meleg lesz a szobába!

– Beledobtam, lángol, ég is,
Mit csináljak mostan mégis?
– Mostan hányjál egy bukfencet,
Mert a tanító csak henceg,
Nem tud ő se jobbat ennél,
Amitől okosabb lennél!

Égszakadás, földindulás,
Az agyamban egy pattanás,
Átszaladunk egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Tizenegyedik szín

Hálaisten, nem kell
Iskolába menni,
Ádámnak, Ferkónak,
Nincsen dolga semmi.
Kimennek sétálni
A piacra ketten,
Azt mondja az Ádám:
– Jaj, de éhes lettem!

Ferkó mondja – Addig ehetsz,
Míg a zsírtól meg nem repedsz,
Amíg tele van az erszény,
Te maradsz a polgáreszmény!
Pénzért mindent megkapunk,
Vedd elő a bukszát,
Vendéglőben sört iszunk,
Megesszük a buktát!

Arra megy az Évike,
Figyeli, hogy nézik-e?
Játékot kér Ádámtól,
Szereti is hálából.

De a gonosz Luci Feri,
A játékot összetöri,
– Nem kellesz már nékem Ádám,
Tanuld meg a versen:
Akad, aki többet ad ám,
Ez a szabad verseny.

Égyszakadás, földindulás,
A zsebemen egy koppanás,
Átszaladnak egy más korba,
Szaladj te is, pajtás!

Tizenkettedik szín

Hát ez meg már micsoda?
Gőzmalom vagy mosoda?
Akár gyár, akár malom,
Benne nagy az unalom.
Olyan tiszta, olyan csendes,
Olyan sima, olyan rendes.
Nem lehet bent hajkurászni,

Henteregni, falra mászni.
Nem csinálnak benne ácsok
Kardot, csákót, kalapácsot,
Csak gépet, meg kereket,
Csupa rendes gyerekek.

Gyerünk Ferkó, lássuk,
Itt fogunk ma hálni!
Hadd lám, tudnak-e valóban,
Mint mi tudtunk, fűben, hóban
Olyan édes, kicsi, kedves
Kereket csinálni?

Ez ló, kutya, macska, virág;
Ilyen volt a régi világ.
– Hát ma nincs belőle már!
– Egy maradt csak: a számár.

Égszakadás, földindulás,
Csak ketyegés és kopogás,
Fel az égbe, pajtás!

Tizenharmadik szín

Jancsi, Pista, Marcsa, Lenke,
Ez itten a végtelenke!
Ferkó mondja: hallga, csitt,
Itt elbújunk egy kicsit!
Ádi fél, remeg, gyanakszik,
– Földtanár úr megharagszik,
Hogyha jön és nem talál.
Ferkó röhög: – Oh, te gyáva,
Szebb a pulyka, mint a páva,
Mit nekem föld és halál?
Ádi mondja: – Ecki-becki,
Engem ugyan nem nevetsz ki,
Vagyok én is, idenézz,
Nekem semmi az egész!

Földtanár úr dúl-fúl, dörög,
Hol van az a komisz kölök?
Meg kell írni, ecke-becke,
Még mindig nincs meg a lecke!

Égszakadás, földindulás,
A léghajón egy robbanás,
Le a földre, pajtás!

Tizennegyedik szín

Ejnye, csípje meg a csóka,
Több az ember, mint a főka.
Ez már nem vicc, nem is móka,
Félre jelmez és paróka!

Csupa jég és csupa hó,
Vörös a nap, halihó,
Bife-befagyott a tó,
Didereg az eszkimó,
Mégsincs kedve korcsolyázni,
Inkább volna falra mászni.
De a kunyhó fala sík,
Ha rámászik, leesik.

– Évi, Évi – Ádi mondja:
– Hol a púder meg a spongya,
Mert így kissé ronda vagy.
Évi mondja: majd ha fagy.
Nem kell szépség, nem, nem, nem,
Fázom, nem ér a nevem.
Veletek tovább nem játszok,
Vigyetek már haza, srácok!

Ferkó mondja: csípje csóka,
Nem kell móka, nem kell főka.
Álommozi lepereg,
Ébredjetez gyerekek!

Utolsó szín

Álommozi nem forog,
Ádi, Évi hunyorog.
Csodálkozva széttelint,
No most itt vagyunk megint.
Édenkertetből kihajítva
Kuksolunk megint sunyítva.
Kinek volna tovább kedve
Hinni, élni lelkesedve.

Luci Ferkó nyavalyás,
Te vagy mindenben hibás!
Hagytál volna nekünk békét,
Mért csináltad ezt a zrit?
Most a remény nem virit,
Elmondta a mese végét.

Ádi henceg: – Tudod mit,
Mondok neked valamit.
Oda álom, ide álom,
Nekem ez nem ideálom.
Ha akarom, nem csinálom,
Ez az élet piszokfészek,
Nem csinálom az egészet,
Én elmegyek, kegyed ül,
Rám a Gellért hegye dül,
Csináljátok egyedül!

S ugorna már lefelé,
Ekkor jön az Évike:
Ádi gyere, csitt-csitt-csitt,
Súgok neked valamit.
Unom én az egész mesét,
Ez a játék egy hülyeség.
Te is hagyd ott Lilit, Ferit,
Aki mindig egymást verik,
Nem kell nekem több fiú,
Mind hencegő és hiú.
Fiú lánynak nem barát,
Unom már a maskarát.
Csinnadratta, kereplő,
Nem leszek már szereplő.
Mindig másnak látszani.
Nem kell kalap és kabát,
Csinálok kócból babát,
Azzal fogok játszani.

Ádi is szól szemlesütve:
Mégis jobb a zsemle sütve,
Puha kenyér, házi koszt,
Ördög vigye a gonoszt.

Jó istenke hallva eztet,
Csendben mosolyogni kezdett
Hegyes bajusza mögött,
S elküldte az ördögöt.

Aztán így szólt: no, mit mondok,
Kell-e még az almakompót?
Mért ettétek azt a vackot,
Kaptok érte két barackot.

Az egyiket Évi kapta,
Fejébűbját tapogatta.
– Csak azért, hogy meg ne hízzál,
Másik Ádám fülét érte,
Nem is haragudott érte.
– Te meg fiam, bízva bízzál.

Így mesélte ember a fiának
S ezzel vége a komédiának.

[1946]

MADÁCH IMRE
TIZENHATODIK SZÍN

„Az ember tragédiájá”-nak újonnan felfedezett része, mely az eredeti kiadásból véletlenül kimaradt s amely a Kepler- és a Tower-jelenet közé volt ékelve. Madách Imre utólagos jóváhagyásával kiadjuk.

Fényes helyiség a New-York irodalmi kávéház földszintjén. Elöl asztalok és székek, könyves- és újságospolc. Pincérruhás férfiak sűrögnek-forognak. Olvasásba es írásba elmélyedt vendégek. Egy kis lány ibolyát és Pesti Futár-t árul. Az ablakokon keresztül széles pászmákban süt a nap. Távolról Kar énekel: eleinte alig hallhatóan, aztán erősebbé válik, mintha közelednék a hegyek felől.

ÁLHÍRLAPIRÓK KARA távolból.

Zúg a tenger, zúg az élet,
Ez nem véletlen, ez vélet,
Zúg az által, zúg a főleg,
Ó előleg! Ó előleg!
Téged isten hol ver, hol ver,
Ó, revolver! Ó, revolver!
Akadna egy tutis talán,
Ó, átalány! Ó, átalány!
Lapot kéne alap'tani!
Ó, Hatvany! Ó, Hatvany!
Csinálni kéne új revüt
Ó, az beüt! Ó, az beüt!
Napilapot, alabárdost,
Kis Színházat, à la Bárdost,
Írok darabot, tanti, én
Ó tantième, ó tantième,
Egy millió, két millió,
Lapokba nagy ribillió,
Vagy egy mozit, vagy egy mozit,
Az jól hoz itt, az jól hoz itt,

Téren és minden koron át,
Jaj! koronát! jaj! koronát!
Egy koronát!
Holnap visszaadom!
Holnap! Holnap!
Holnap visszaadom!
H...o...o...l...

Ez a szó: „Holnap”, lassan újra beleolvad az általános zúgásba és a Kar szózata a távol hegyekbe vész. Ádám, mint vidéki szerkesztő, Lucifer, mint könyvvügnök, hirtelen megjelennek a bejárat mellett, egy asztalnál. Lucifer leülteti Ádámot.

ÁDÁM

Mily ország ez s mely nép, melyhez jövénk?

LUCIFER

Kívántál kort, amelynek hajnalán
Az Eszmét érti s istápolja minden
S a vak tömegnek nyíltan hirdeti,
Kimondott szót s merészen szárnyalót,
Mely szebb szavakkal szebbet mond; s a nép
Megérti, mit a gondolat sugall
S a gondolat hatalmas szózatát
„Bár nem tanulja senki, minden érti.”
Nem így beszéltél? Nos, helyben vagyunk.
Tekints körül e csarnokok falán
S a síma márványasztalok felett,
Hol görnyedezve ül Korszellemed
S fajod. Itt minden eszméket teremt,
Ez mind az ihlet hős lovagja itt,
Művészetének önbízó hevét
Itt minden egyes fennen hirdeti
S nyíltan bevallja: „Én művész vagyok.”
Művész, az Eszme s Szépség hőse hát.
És minden érti az igaz valót,
Bár nem tanulja.

A pincérhez

Pikkolót, pohárba.

ÁDÁM

De mért ifjak, mondd?

LUCIFER

Törvény a szokás itt,
Hogy harminc éven túl e lángeszek
Tömény sósavba tétetnek, ecettel
És ünnepélyesen felvéve a
„Vén trotli” címet, nyugalomba mennek,
Ezeknek volnék én is egyike.

ÁDÁM

Minő csodás! De mondd, ki e fiú,
Kit ott vállára ültet pár csavargó
S ki hetyke daccal dőre bort iszik
S fejére önti e hevült fiúknak,
Kik ordítózva fogják lábait?

LUCIFER

Nem ismered? E kornak igrice,
Duhaj fiú, de halljuk, mit beszél.

A DUHAJ

egy csomó sovány és pattanásos arcú fiúnak a fején ül [...]

Én őszös, nyeszlett úriságom,
De undom, de köpöm, de szánom.
Ti vagytok a Genny,
Ti vagytok a Piszok.
De én iszok.
De én iszok.

A SOVÁNYAK *ordítva*.

Halljuk! Halljuk!
Óriási! Éljen! Éljen!

ÁLHÍRLAPÍRÓK KARA *távolból*.

Ó vérzések!
Ó érzések!
Ó árok!
Ó látások!
Duhaj!... Duhaj!... Ó nagy!
A legnagyobb!...
Fejére babért,
Fejére koronát,
Két koronát,
Egy koronát,
Holnap megadom!...
Holnap... Holnap...
Ho...o...o... *Elvész a hang*.

ÁDÁM

Mi zagyva szókat halmoz oly bohón
E furcsa lény, s azok mit éltetik?

A DUHAJ

Nyál-ország és kese kicsik,
Kese kicsik, kicsi kocsik,
Nem vagyok én közületek,
Vagyok búsa órjas-virág,
Mit fogjátok a lábamat?
Eresszetek, mert pofozok,
Eresszetek, mert pofozok.

A SOVÁNYAK *ordítva*.

Nagyszerű! Felséges!
Micsoda erő! Micsoda szenvedély!

Még jobban fogják a lábait.

ÁDÁM

Mi furcsa kép! Bolondos társaság,
Kik ők sajátlag?

LUCIFER

Ez, s fajod, a lényeg.
De meg ne sértsd e derék fiúkat,
Mert önhitére büszke mindenik.

A színész belép.

ÁDÁM

A lelkesülés érdemük nekik
S ifjú szívektől mást ki várna még?
De hát a szellem s művészet uralma,
Ha termett is ily dőre vakhitet,
A lelkültre üdvös volt bizonynal.
Szelídebb s finomultabb hangulatra
Csitítva múlt koroknak durva népét
S a zord kedélyt nemesbé csiszolá
S megértővé.

A SZÍNÉSZ

*egy újságíróat vág pofon,
de úgy, hogy az lefordul a székről.*

Nesze, Politzer úr.
Majd ird máskor, hogy tehetségtelen
Vagyok.

*Nagy röhögés. Politzer feltápáskodik. A színész megszorítja a
nadrágszóját, és fogadja az üdvözlétüket.*

ÁDÁM

aki felugrott, most elhűlve megáll.

Mi az? S amazt nem védi senki?
E jó fiút, ki lelkesen s mohón
Vélé szolgálni az igaz ügyet
S megírta arról, hogy kontár csupán?

LUCIFER

Akad védője, várj.

KÁD *szerkesztő, Politzerhez.*

Hát apikám,
Ez poficsek volt. Tudja mit, írok
Egy ziccert neki, a hasába, jó?
Hogy meggebed. Váltója van neki
S a papájáról tudok valamit.

ÁDÁM

S e széles arcú és dagadt szemű
Hóhér, ki ez, ó Lucifer, beszélj!

LUCIFER

Ez Kád.

Kádhoz fordul.

Mester, távolból jövénk
S e csarnokokba nagy híred hozott.
„Futár”-odat csudálja fajzatunk.

KÁD. Hallja, ne dumáljon nekem, mer' a szájára ülök. Ha tud valamit valakiről, akkor beszéljen, tíz kroncsiig tuti, másképp steigoljon innen a sárgába.

ÁDÁM

Ó Lucifer, mi rettentő beszéd!
Hová lett nyelvünk, a dicső, s nemes,

Holott szavában e nyeglének itt
Külvárosoknak szennye háborog.

ÁLHÍRLAPÍRÓK KARA *távolból.*

Bóruh, ate, adonáj,
Kádas! Kádas! Ó a nagy,
Kádas! Kádas! Ó a nagy,
A legnagyobb!

SZÓSZ *a szociálfilozófus, Ádámhoz.* Az, hogy itt egy külvárosi, hogy úgy mondjam nyelvgörbe képződik, az egy kultúrjelenség, amit kultúracsavarodásnak nevezhetnénk. A fajiságnak egy talajrétegeződése szemlélhető az effajta kifejezésekben, mint „dumálni” meg „steigolni”. Bomlott kultúréletünk nőpéldányai és hímegyedei mintegy csúcsgörbéi ennek a fajiságnak. Különben pedig, úgy hallom, ön jambusokban beszél: ez egy jellemző kultúrjelenség. Ön egy elfajult kultúregyede, hogy ne mondjam, kultúrparazitája ennek a kornak: az első csimpánzság jellege önben elfajilagosodott, és holmi gondolkodási és értelmi sallangokat vett föl. Ön egy kultúr csimpánz.

ÁDÁM *fölháborodva.*

Hogyan? Csimpánz, én? Hah, te gaz lator,
Hiába voltam Kepler s Márius
És Hellászban hiába harcolék
Különb eszmékért, mint e korcs tömeg?
Hiába törtem eszmék gádján
Az Úr színéig, s szembeszállva, hah,
Az elemekkel, mindhiába szálltam
Az ürbe vissza, csillagok közé,
Hogy visszahullva, ember, képedig,
Sárral dobál – s csimpánznak elnevez
E nyegle képű és csupasz legény?
Majd megtanítlak, korcs!

*Hátrakap egy székért, de Béla, a pincér, aki azt hiszi, hogy kabátot
akar lopni, lefogja.*

BÉLA

Álomkép, ne mozdulj.

ÁLHÍRLAPIRÓK KARA *távolból.*

Képedre, ha mászott,
Te akarod megfőzni a Szószot?
Szósz! Szósz! Ó a nagy!
A legnagyobb!

A DRÁMAÍRÓ *egy újságíróhoz.* Ki ez a tisztelt úr? Nagyon hangosan beszél.

ÁDÁM *feléje fordul.*

Te zord s hideg tekintetű alany,
Kinek szemén egyetlen vízüveg
S egyetlen szemmel nézel úgy reám,
Beszélj te nékem eszmékről, miket
Keresni jöttem s nem lelek sehol.

A DRÁMAÍRÓ. Nézze, barátom, ezekkel nem viszi sokra, három korona kapcsán, ami hihetőleg a zsebében van. Ezeknek a forinttalan dolgoknak lejárt az ideje. Na, akar egy koronát?

ÁDÁM

Te fanyar elménc, mondd nekem, ki vagy?

A DRÁMAÍRÓ *monoklit csap föl.* Hogy tetszik mondani?

ÁDÁM

Távozz, ne szólj. Te hitvány érdekért
Eladtad ím az eszmét – s nem pirulsz,
De kérkedően szállasz: jól van úgy,
S példádat még követni hirdeted?

A DRÁMAÍRÓ. Alászolgája. Adja át üdvözetemet tisztelt barátjának, aki egyébiránt nagyon hasonlít Hegedüs Gyulához. Ki az?

LUCIFER

Én, Lucifer.

A DRÁMAÍRÓ. Az ördög? Hányadik kiadás?

LUCIFER *zavartan.*

Ezt nem értem.

ÁDÁM

Hogyan, Lucifer? Rajtad ő kifog?

A DRÁMAÍRÓ. Látja, kérem, a dolog nagyon egyszerű. A kitűnő Madách érdemeit különben méltányolva, úgy veszem észre, uraságodból eddig mégis egy kiadást tudott csak kipofozni. Vallja be, én nagyobb sikerrel alkalmaztam önt. Ön nem tehet nekem szemrehányást. Ha azonban az ön barátja tovább is folytatja támadó hangú előadását: akkor rögtön beleegyezem kiadóm sürgető óhajába, mire önt lefordítják angolra, s így nem szólalhat meg többé ebben a darabban, melyet magyar nyelven adunk elő. Hát gondolja meg. Alászolgája.

LUCIFER *alázatosan.*

Igenis, nagyságos úr. Majd beszélek vele. *Csitítja Ádámot.*

ÁLHÍRLAPÍRÓK kara *távolból.*

Hehe! Hihi! Bruhaha!

Madách Gábor, Madách Pista

Pitiáner nimolista

Ája, mája,

Nem volt neki koronája,

Száz koronája!

Két koronája!

Egy koronája!

Holnap megadom!

Ho...o...ol...

ÁDÁM

Elég – elég... ó, borzalom fog el!
Lélektelen vásárt találtam ott,
Hol eszméket s igazságot kerestem.
De mondd -: a zsenge gyermeklelkeket,
Kiket nemesb csírába hajthat ám
Egy jóltevő s irányító hatalm: –
Ki istápolja gyenge lelküket
E zord s rideg és számító világban?

LUCIFER

Jöjj hát és láss.

Felmennék a karzatra.

És nézd meg őt magad.

A karzaton ül a modern „Nyaggat” című revü szerkesztője, mint Tudós, fehér köpenyben. Anyák gyermekeiket hozzák elébe. Éppen egy gyermeket tapogat.

EGY ELŐFIZETŐ

Tudós – véleményed?

SZERKESZTŐ

Ebből műkritikus lesz.

ÁDÁM

Hogyan? E nyirkosszívű bölcselő
Nem fél e zsenge gyermeklelkeket
Az Eszme szent honába vonni be?
Mester! beszélj hát – távolból jövőnk.
Hogyan lehet, mondd, hogy erő s anyag
Magában egy, de külhatásra más:
Előtted egyként megnyilatkozik?

SZERKESZTŐ

Mit akar? Kéziratot hozott?

ÁDÁM

Ezt nem értem.

SZERKESZTŐ

Mondja, mibe hisz ön: a neo-impresszionizmusba, vagy a nio-neo-impresszionizmusba?

ÁDÁM

Lucifer! Mi ez? Megint az „i” betű?!
A homouzjon átkos végzete!!

SZERKESZTŐ *fejalkatát vizsgálja.*

Na jól van, írja le ezt a mondatot: „Az élet egy fekete hajó.”

LUCIFER *súg.*

Mind nagy betűvel írd, Ádám, te ló.

SZERKESZTŐ *megnézi.*

Nem jó. Versekhez nem ért, azt már látom. Hanem maga biztosan kitűnő zenekritikus. Maga zenekritikákat fog nekem írni. Érti?

ÁDÁM

De nem, hogy vennék tollat s kérkedőn
A hangok szent művészetébe én
Kontárkodó, bírálgató szavakkal –
Hiszen nem értem s nincs tanulatom.

SZERKESZTŐ

Ne beszéljen. Én azt jobban tudom, hogy maga mihez ért.
Azonnal üljön le, s írjon egy zenekritikát. Mars.

Ádám ijedten leül.

LUCIFER *súgva.*

Ne félj – hiszen Hellászban harcolál
S Achilleszt büszke karddal átdöféd –
S most borzadsz?

ÁDÁM *remegve rágja a tollat.*

Mi volt az ehhez? Ezt mégsem merem.
Mit írok és miről? Hisz nem tudok.

SZERKESZTŐ *Luciferhez.*

Maga ne zavarja az ebadtát. Hagyja dolgozni. Magában különben egy olyan neo-primitív költőt sejtek. Maga üljön le és írjon valami gyerekverset. Érti?

LUCIFER

De én az örd...

SZERKESZTŐ

Hallgass!

Lucifer ijedten leül egy másik asztalhoz

SZERKESZTŐ

Kengyel, maga meg segítsen annak a kritikusnak.

EGY KISFIÚ *fürgén Ádámmal szalad.*

Ne tessék félni, majd én szedítem madánat, csak ilja szépen, hogy a tolerancia énekelés szetszuál-pszichológiai alapon intább medlítás dolda és nem medézésé...

ÁDÁM

Hah, mit kívánsz, te gyenge csemte, mondd?

A KISFIÚ

Udan, mada tehetségtelen majha, mada pajalititnok, mada akarja az apját tanítani? *Kiveszi kezéből a tollat és tovább írja*

a cikket. Több hasonló fiú közeledik.

– Pincéj, egy adad anyatejet, pohájba. *Gyermekek köldökszinórokon ugrálnak. Nagy zenebona.*

ÁDÁM

Lucifer, hah! gyerünk! *Átrohannak a karzat másik oldalára.*

EGY ÁLHÍRLAPÍRÓ *felrohan a karzat másik lépcsőjén, lefelé kiabál.*

De hát persze, mondom nektek, hogy szerkesztő! Az a másik, az a sánta niemand, az a kiadó. Csak gyertek. *Megrohanja Ádámot. Szerkesztő úr, egy rövid kéziratot hoztam.*

ÁDÁM

No várj! Ne váglass! Gondold meg dicsőn,
Ha jól megért a lelked belseje...
Mit van mit tenni e parányi rög?
A kéz inalva ír, de áll az agy
S ha büszke lelked...

ÁLHÍRLAPÍRÓ

Mit tetszik povedálni annyit, főszerkesztő úr, kedves mester. Itt van egy vers. Csekély előleg...

MÁSODIK ÁLHÍRLAPÍRÓ

Meg itt is egy.

HARMADIK ÁLHÍRLAPÍRÓ

Meg itt.

NEGYEDIK ÁLHÍRLAPÍRÓ

Meg, íme itt.

Körülveszik, kéziratokat nyújtanak át. Ádám kétségbeesetten kapkod, fuldoklik. Végre bemenekül hátul egy helyiségbe. Lucifer utánaveti magát. Elöl egy széken ül Fleur Noire, mint agg ruhatárosnő, harisnyát köt. Ádám lihegve és zavart szemekkel megáll.

LUCIFER *megáll és a Nőre mutat.*

Ismered őt, Ádám?

ÁDÁM

Ah!, Éva, Éva!

Ó balzsam és talizmán! Ó a nő!

Te, ki lugast varázsolál nekem,

Hát így találalak?

A RUHATÁROS NŐ *feláll és vigyorogva közeledik.*

Hallja, valamit akarok sugni magának.

ÁDÁM

Ah, ah, mi édes, édes enyhület,

A természet vigasztaló szava,

Ó súgd fülembe azt a szent ígét,

Mit férfifülbe nő súghat csupán

S mely a vén földet ifjúvá teszi,

Legyen bár külsőd poklok fajzata,

E szó kibékít és felold! *No súgd!*

A nő súg

ÁDÁM *felordít.*

Lucifer! Meneküljünk! El innen!

LUCIFER *egy kicsit végre maga is megijed.*

Mi az, mi az, mi az, mi az, mi az?

ÁDÁM

Azt súgta a fülembe: „Ádám, én költőnek érzem magam.” El! El!

Elsüllyednek.

Függöny

A KIVONATOS IRODALOM SZINOPSZIS

Amerikai szabadalom

Szinopszis.

Magyarul ennyit jelent: műkivonat, amerikaiul: rövid és tömör tartalma regénynek, darabnak, oly célból, hogy a „producer” vagy „editor” képet kapjon róla, miféle áruval van dolga, s nyilatkozni tudjon, érdeklie egyáltalán, mint a szellemi tőzsde keresletének és kínálatának ismerőjét, a mű iránya, meséje, félesége. Ő, ugyebár, nem olvas el negyvenezer művet naponta, viszont megbízik a tulajdon gyakorlott szemében és csalhatatlan hozzáértésében annyira, hogy három szóból „meglátja”, érdemes-e elolvasni magát a művet.

Amerikában nemcsak a kiadó és szerkesztő követeli meg a „szinopszis”-t – az olvasó is egyenértékűnek tekinti a művészi alkotással. A folytatásokban közölt regények minden részlete előtt ott áll a regény *eddiggi folytatásának szinopszisa*. Ha egy kis szerencséd van, az utolsó folytatás kerül a kezédbe, pár perc alatt megtudhatod, mi volt a regényben.

Nagyszerű nép ez, becsületszavamra.

Minap azt álmodtam, hogy egy ilyen nagy amerikai színházi és kiadó tröszt lektornak szerződtetett, és megbízást adott, hogy készítsem el a szinopszisát mindama nevezetesebb vagy ismertebb irodalmi alkotásoknak, amiket az európai kultúra a legutóbb lefolyt kétezer esztendőben produkált – a kartellbe tömörült film-, színház- és irodalmi cég ugyanis elhatározta, hogy mérleget csinál: ami menthető az összeomló európai kultúra csödtömegéből, hajlandó tisztességes áron átvenni mint nyersanyagot s megfelelő, újrendszerű gépeivel... pardon, íróival, fel dolgoztatja a világpiac számára.

Csak azt kötötte ki, hogy a kivonatok rövidek: lehetőség szerint pár sorosak legyenek, még jobb, ha egy mondatba foglalom őket.

A kecsgettő díjazás reményében még álmomban munkához látam. Csináltam néhány kivonatot, míg fel nem ébredtem – akkor per-

sze abbahagytam az egészet, nem vagyok bolond, ingyen dolgozni. A nagyérdemű olvasó, amennyiben írásom olvasása közben alkalmat talál rá, álmában folytathatja megkezdett művet. Tehát:

[...]

EMBER TRAGÉDIÁJA. *Mr. Madách.* Házaspárt lopás gyanúja miatt kilakoltatnak, rossz körülmények közt álmodoznak a jövőjükéről, míg végre asszony anyának érzi magát, elhatározzák, hogy nem törődve semmivel, dolgozni fognak.

[...]

GEORGE KAUFFMANN
– MOSS HART

ÖGNIREK KÖRÖ
Vagyis visszafelé Örök keringő

Lám, ez egy remek ötlet. Amit a Vígszínház mostan kitalált, igaz, hogy „idegen eszme” alapján. De az idea nagyszerű. Hogy nem az elején kell kezdeni a darabokat, hanem a végén. Az utolsó felvonásnál, mikor már mindenki gazdag és öreg és németül beszél. És innen kezdve megy aztán, zökkenő nélkül, a darab eleje felé, vagyis oda, ahol izé... szóval ahonnan a cselekmény kiindul. Ennek roppant sok előnye van. Először is nem kell folyton azon törni a fejünket, hogy ebből aztán mi jön ki, mi a tanulság stb., mert hiszen azt már láttuk, a fejtörés helyett ráérünk mindenféle egyébvel foglalkozni, például, ha más dolgunk nincs, a darabra is figyelhetünk, amire eddig nem értünk rá, folyton azzal a kínzó gondolattal elfoglalva, hogy ugyan mi lesz a vége. De ha akarjuk, csinálhatunk sok minden egyebet. Sakkozhatunk, kézimunkázhatunk, kártyázhatunk. Viszont van egy másik nagy előny is, ugyanis ilyenformán a darabból kikerül a Végzet, vagyis Előreelrendelés, ugyanis, hogy akármit tett volna a hős, jelleménél és a körülményeknél fogva, ennek és ennek kellett történnie. Én ugyan egyszer írtam egy ilyenféle dolgot, de az film volt, és egészen más, mint ez, tudniillik arról volt benne szó, hogy valakinek az élete filmjét visszafelé forgatják (persze csak egy bizonyos pontig), s ily módon bebizonyítom, hogy az élet törvényszerű, ugyanis ezzel a módszerrel következtetni lehet a jövőre. De mondom, az egész más dolog volt, csak azért emlitem itt, hogy dicsekedjek.

Ellenben nagyon érdekesek volnának még a következő visszafelé-darabok.

Ajáidégart rebme

AZ ÚR HANGJA. Te csak bízzál, Ádám, nem lesz semmi baj.
ÁDÁM. Kérlek szépen.

ÉVA. Ádám, én anyának érzem magam.

ÁDÁM. Gyerünk a szülészeti klinikára.

ORVOS *bemosakodva*. Egy kicsit bealtatjuk a nagyságos asszonyt, közben ezzel a legújabb kéjgáz-géppel a legszebb álmokat fogjuk inspirálni a nagyságos asszonynak és kedves férjének.

ÁDÁM *gyanakodva*. Nem hiszem, hogy ez a „sunlight baby”, akit fájdalom nélkül szülnek, valami erkölcsös dolog legyen, nekem legalább nem szóltak róla a paradicsomban. Azonkívül a doktor személye sem tetszik nekem.

ÉVA *tapsol*. Jaj de jó, jaj de jó, remek amerikai dolog, okvetlenül ki akarom próbálni. Meséljen csak, doktor bácsi. *És már alszik is.*

LUCIFER, *persze ő az orvos*. Hát egyszer volt egy remek kis nő Amerikában, voltak felhőkarcolói New Yorkban, nyaralói Palm-Beach-ben, repülőgépei, amivel a Föld kihülése esetén a Marsba lehetett repülni. Hát ez a remek kis nő később primitívebb körülmények közé került, míg végre...

A szín kivilágosodik, Ádám és Éva ott ülnek a paradicsomkertben.

ÉVA *körülnéz*. Jaj de primitív itt minden! Nincsenek boltok, ékszerüzletek, autók! És mi ez a vacak a fán? Mégcsak nem is cukrozott grapefruit, közönséges nyers alma, köszönöm, nem kell. *Duzzogva elfordul.*

ÁDÁM. Na látod, uram.

AZ ÚR hangja. Jól van fiam, kiálltátok a nagy próbát, örökre a paradicsomkertben fogtok maradni!

ÁDÁM. Ahogy gondolod, kérlek alássan

AZ ÚR HANGJA. Mondottam, ember küzdj, és bízva bízzál.

[1936]

Variációk – Távolabbi *Tragédia*-érintések

IMPRESSZIONISTA SZÍNHÁZ

Kísérlet egy természetes szemlélet felé

Én ezt a hiányt mindig érzem. Az egyéniség, jellem és szemlélet döntő jelentőségét az alkotó művészetben már régen felismerte a kritika, de majdnem teljesen figyelmen kívül hagyta ezeknek a tulajdonságoknak nagy szerepét a *művésztételezés*, hogy is mondjam, a *szenvedőleges* művészet világában. Mihelyt olvasóról, hallgatóról, közönségről van szó, a művész és a kritikus természetesnek találja, hogy ezeknek a művészettel szemben támasztott igénye csak kollektíven egységes lehet – tetszik neki vagy nem tetszik, jónak találja vagy nem találja jónak azt, ami (a kritikus szerint) jó vagy rossz. Holott a közönség egyes emberekből áll és ezeknek külön-külön éppen úgy megvan a maga jelleme, temperamentuma, egyéni igénye, mint az alkotónak. S szemléletüket és igényeiket nagyon is meghatározza az egyéni jellem és temperamentum: függetlenül az alkotó művésztől, de egyáltalán nem függetlenül az illetőnek hivatásától, foglalkozásától, amik viszont többnyire a jellemmel és vérmérséklettel függenek össze. Nem is értem, hogy lehet figyelmen kívül hagyni e szemléletnek azt a *kényszerét*, amit fenti meghatározó jegyek idéznek elő – hiszen mindenki tudja, hogy néhány órai sakkozás vagy biliárdozás után hazafelé ballagva, hajlandók vagyunk sakkfiguráknak nézni a házakat és embereket, vagy biliárdgolyók állása szempontjából kacsintani fel a csillagokra, hogy lehet-e karambolt csinálni velük? Ilyen rövid beidegzés már alkalmas rá, hogy a világot *bizonyos szempontból* szemléljük – hogy csodálkozhatunk hát azon, hogy aki egy életen át suszter volt, az először a cipőmet látja meg, s hogy a hóhér először a nyakamra *kíváncsi*? Ezek a megfontolások bírtak rá, hogy megalapítsam népszerű „természetes szavalóiskolámat”, melynek célzata az volt, hogy a versszavalást mindenki számára hozzáférhetővé tegyem, azzal a forradalmi princípiummal, hogy szemben a színiiskolák és iskolai módszerek felfogásával, a verset ne úgy szavalja az előadó, ahogy azt a költő (tulajdon természetéből kifolyólag) elképzelte, mikor írta, hanem úgy, hogy a vers szövege révén az *előadó* jelleme, temperamentuma, világ-

szemlélete jusson kifejezésre. A flegmatikus ember nem fog odaállni, hogy pátosszal elkiabálja „Bárczy Benőt én meg nem ölém!”, hanem természetének megfelelően azt fogja mondani vállvonogatva (ezt kottáznunk kellene), hogy aszongya „Bárczy Benőt? *én* (a magam részéről) meg nem öltem – de a tört, azt, látja, én adtam neki” és így tovább.

Most az jutott eszembe, milyen érdekes és tanulságos volna, ha ezt a módszert kiterjeszteném arra a műfajra, aminek még nincs neve (pedig ez is egy műfaj), mikor egy egyszerű közönség-egyed elmondja, mit látott a színházban, vagy mit olvasott a könyvben. Hozzá kellene szoktatni az embereket, hogy legyen őszinték és nyíltak egymáshoz és önmagukhoz. Ne szajkózzanak általános, divatos szólamokat, ne affektálják a „művelt embert”, akit előírás szerint csak ez és ez a művészi szempont érdekelhet egy művészi alkotásban. Nagyon természetes, hogy a szóban forgó alkotásban mindenki azt fogja elsősorban keresni, megtalálni és észrevenni, amire, jelleme és foglalkozása szerint, a szeme be van állítva. Nem ostobaság ezt letagadni önmagunk előtt egy unalmasan egyforma „általános művészi szempont” kedvéért? Mennyivel változatosabbak és egyénibbek volnának a kritikák és beszámolók, ha az emberek fűtyülve a „művész intenciói”-ra, őszinték és önmagukhoz hűek mernének lenni?!

Új iskolám néhány tanítványán kipróbálva a módszert van szerencsém alább néhány dolgot bemutatni, szíves megfontolás és továbbkísérletezésre való *buzdítás* szempontjából.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

Elmondja egy háztulajdonos

Ádám és Éva nevű gyermektelen partájok kitűnő kertes öröklakásokhoz jutnak az elegáns, központifűtéses Paradicsom-telepen. Ahegyett, hogy megbecsülnék a ritka alkalmat, összevesznek a tulajdonossal. Igaz, hogy a tulajdonos is hibás, a féregmentes lakásba valahogy becsúszik egy féreg-(kígyó)-szerű egyén, aki rábíri őket, hogy a háztulajdonát képező almafa-díszeket megrongálják. A háziúr azonnali felmondással kitelepíti őket az utcára. Ádám most önálló vállalkozásba

kezd, házat épít, de kellő tőke híján természetesen eladósodik, s kétségbeesett jövő elé néz, mert a bérek nagyon alacsonyak. Most különféle lakásokat álmodik magának, először hitelre gúlákat építtet, de csakhamar kiderül, hogy az óriási anyagbefektetés egyetlen kis odú kedvéért, nem fizeti ki magát. Aztán egy templomot bérel ki, Athénben, majd Rómában főbérlet, de a kapupénz (obulus) tönkreteszi. Albérletbe szeretne menni egy Izadóra nevű magánzóhoz, aki azonban nem adja ki szobáját. Mint csillagász már-már arra gondol, hogy a Holdban keres magának megfelelő lakást, ám kitör a forradalom, és mindent szocializál. Kétségbeesésében kirohan az ürbe, de a légfűtést nem bírja, visszajön és egy teljesen fűtetlen kunyhóba kerül, ahol állandó huzat van. Végre nem bírja tovább, s jelentkezik a Paradicsom-telepen, hogy vegyék vissza, tekintettel arra, hogy a család megszorodik, és gyerekszoba is kell majd. A háziúr kegyesen visszafogadja, azzal a feltétellel, hogy a jövőben vigyázni fog a lakásra, és nem követel szerződést.

[...]

[1935]

AMI A LEGFONTOSABB

[...]

II. DARABCÍMEK

Ebben az eliparosodott világban csak a vak nem látja, hogy milyen döntő szerepet kapott mindennél, ami árucikk – és mi nem volna árucikk? – *a csomagolás*.

Több, mint egyszerű megóvása és konzerválása az árunak: fontosabb néha az árunál is – reklám és versenytényező, hatalmas fegyver az értékek harcában.

Fizikai értékek esetében is – hát még ott, ahol minden a képzeleten múlik: a lelki tápszerek világában.

Mi egy színdarabnak a külső csomagolása?

A címe.

A darabcím ma önálló életet él, nemcsak jelölése és tartalmi összefoglalása a műnek. A nemzetközi darabvásár tőzsdéjén gyakran előfordul, hogy – ismerve a hangulatot – inkább vesznek meg láthatatlanban egy jó címet, mint rossz címmel egy jó darabot.

Meggyőződése, hogy az örök értékű klasszikusokat is többet játszanák színházaink, ha a színingazgatók őszintén be mernék vallani, hogy a darab jó, de a klasszikus címek bizony elkoptak.

Egy bátor embernek kellene jönni, aki divatba hozná azt a szentségtörő jogot, hogy a régi darabok új címmel jelenjenek meg a színlapon.

Nemcsak a közönség, de a színházak ízlésének megfelelő csomagolásban.

A gyakorlat embere lévén, van szerencsém rögtön példákkal szolgálni.

Öt színházat veszek alapul, ötféle ízlés és tárgykor jelképe gyanánt:

ALAPCÍM Ember tragédiája
VÍGSZÍNHÁZ Korból korba
KIRÁLYSZÍNHÁZ Ádám, utazunk!

KABARÉ Éva, te csalsz!
GYERMEKSZÍNHÁZ Csintalan Luci Ferkó
FELD Egy ember drogériája

[...]

BÁR IDE, BÁR ODA, IDE-ODA BÁR...

Avagy

TANULJUNK EGYMÁSTÓL, GYEREKEK

Át kell alakítani a darabokat

Nem tehetek róla, hogy mindig nekem jut eszembe az egyetlen helyes megoldás – így van berendezve az agyvelőm, igazán nem dicsek szem vele.

Mert tessék megnézni, mi történik.

Az történik, hogy az operettek, igenis, akárki mit beszél, nagyon jól mennek. Mégis mindig azok mennek a legjobban. Százas, százötvenes, kétszázas előadás. Ilyen nehéz színházi viszonyok között. Zsákbamacska, Kadettszerelem és a többi. Nem beszélve a hangosfilm-sikerekről. Ott is a dal dominál. Ha egyszer azt szeretik a népek, mit lehet ez ellen tenni? A színházigazgató üzletember, nem megy neki tűzifecskendővel a szélviharnak. Nem is érdemes.

Dramai szerzőink egy része mellreszívta a kor lehetését, igyekszik megtalálni a színház számítását, hogy a kecske is elmenjen a színházba, és töltött káposztára is jusson a tantiéből. Az idén már a második komoly igényű színdarabban szerepel a bár, Ritz 1919; Pintyőke, mint afféle kellemes és könnyű keret, ahol énekelni is szabad kicsit az egyébként tökéletes drámai jellemnek, a tisztességes lánykának, aki bárhölgynek adja ki magát, hogy imádottja figyelmét magára vonja. És ha már ő énekel, egy-két nótát nem sajnál a többi szereplő se, egész takaros kis operett jön ki belőle.

Nagyon helyes.

Mit kell ezen sopánkodni?

Mi az, hogy drámai egység, meg egyéb dramaturgiai okvetetlenkedések?

Majd adják még alább is a dramaturg urak!

Látunk mi már éjjeli baktort nappal meghalni, Shakespeare-hősoket frakkban sétálni, operettprimadonnát lady Macbeth szerepében.

Látunk még egyebet is, ha a kor követelő szava úgy hozza magával!

Mit magyarázzak sokat.
Egy példa szebben beszél.

EMBER TRAGÉDIÁJA

Első szín

Éden-bár

ÁDÁM *mint Első Ember, Éva életében, aki azonban nem tudja ezt, bejön az Éden-bár forgóajtáján, letelepszik egy gyepágyra.*

SZFÉRÁK *felülnek, látván, hogy vendég érkezett, hangolni kezdenek.*

ÉVA *a pult mögött, különféle nektárokat kever, miközben halkan dúdol magában.*

Élni, élni, ó mi szép.

Csak volna tele minden asztal.

Minden szék!

ÁDÁM *zörget.* Hé – arkangyalok!

ÉVA *abbahagyja a dalolást.* Parancsol?

ÁDÁM *félre.* Csinos. *Hangosan.* Hát aztán csakugyan olyan szépek találja az életet, kedves kisasszony?

ÉVA *mosolyog, vállat von.* Hát, ahogy vesszük... Nem rossz dolog érezni, hogy gondoskodnak felőlünk, és mindezért csupán hálát rebe-
günk ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.

ÁDÁM *gúnyosan.* Úgy látom, a kisasszony életelve a függés. Hogy hívják?

ÉVA *lesüti szemét.* Éva.

ÁDÁM. Hát kedves Éva... szomjas vagyok. Nagyon csábítónak látszik az az almalikőr, ott a pulton.

ÉVA. Azonnal hozok!

Gramofonlemezek:

Hadd el azt a löttyös-littyet,
Rendeletnek ne hányj fittyet,

Szesztilalom vasárnap,
Vége van a vásárnak!

ÉVA *zavartan*. Jaj, most jut eszembe, ezt nem szabad kimérni! Pedig milyen nagyszerű ital, igazán sajnálom!

LUCIFER *mint főpincér, odalép*. Ugyan menjen, Éva kisasszony, csak nem fogja elüldözni a méltóságos urat a lokálból... Ismertem én a méltóságos urat, mikor maga még nem is volt a világon... Majd én megmondom, hogy kell az ilyet csinálni... Hozzon egy feketekávés csészét... a méltóságos úr feketekávét rendelt, nemdebár? Úgy, ni... és most töltse bele azt a jóféle almapállinkát!

ÁDÁM *habozva*. Meg van tiltva...

LUCIFER *kacag*. Csak hozza, Évike... Több esze van ennek a szesznek, mint mi hármunkat együttvéve! És hogy fiatalít! *Éva felé koccint*.

ÉVA *hozza az italt a feketekávés csészében*. Prosztit!

ÁDÁM. Egészségére, Éva kisasszony. *Iszik, énekel*.

Piroshéjú almaszesz!
Mondd meg kislány, ha szeretsz,
Szeretsz ugye, nemdebár,
Éljen hát az Éden-bár!

ÉVA *énekel*.

Hej, de szép az élet fája,
Nézni szinte félek rája,
Egy csárdában két dudás
Fiatalság és Tudás!

DETEKTÍVEK *észrevétlenül bejöttek, közben a szomszéd asztalnál letelepedtek. Odasúgnak egymásnak, aztán az egyik hirtelen feláll, odalép az asztalhoz.*

DETEKTÍV *megszagolja a csészét*. Ez szesz volt. Megállapítom, hogy a tulajdonos megszegte a rendeletet, ami iparendélyének meg-

vonását fogja maga után vonni. Felszólítom önöket, azonnal hagyják el a helyiséget, amit hivatalosan le fogok zárni.

ÉVA *sírva*. Elvesztettem az állásomat! Miből fogok élni ezután?

ÁDÁM *habozva*. Hiszen ha tudnám...

ÉVA *bánatosan*. Mit?

ÁDÁM. Nézze, Éva kisasszony... mit csűrjem-csavarjam... maga nagyon megtetszett nekem... De lássa... egész életemben a tiszta szerelemért rajongtam... mirtuszkoszorúval akartam oltár elé vezetni, akit a szívem választott... Ilyen a nevelésem is... És hiába szeretnék magába... egy bárhölgy, ugyebár...

ÉVA *könnyei közt mosolyogva*. Maga csacsi... Nem akartam megmondani... de ha már nem megy másképp... Tudja meg, maga lenne az első férfi az életemben... *Lesüti a szemét*.

ÁDÁM *kitörve*. Éva! Igaz ez?

ÉVA *suttogva*. Bizonyítékot akar? Legyen. Már csak azért se lehettem másé – mert hiszen én vagyok az első nő a világon!

ÁDÁM *fejéhez kap*. Úgy van! Úgy van! Ó, én számár! Éva! Évácská! *Viharosan megöleli*. Duett.

ÁDÁM.

Leszel a kicsi feleségem,

Az italom az eleségem.

ÉVA.

Bőrödbe férj,

Te kedves, csacsi, drága férj!

EGYÜTT.

Halihaz!

Nagy a baj!

ÁDÁM.

Leszel a kicsi feleségem,

Az italom az eleségem.

ÉVA.

Te kedves, csacsi, drága férj!

Bőrödbe férj.

EGYÜTT.

Halihaz!
Nagy a baj!
Kezdődik az emberi faj!
ÁDÁM *Luciferhez*. Maga mit röhög, főúr?
LUCIFER. Azon röhögök, hogy mekkorát fog ráfizetni a nagyságos
úr erre az elmaradt cechre!

Függöny

[1933]

GÁBOR ANDOR
AZ EMBER TRAGÉDIÁJA
VAGY
MAJD A VICA

Drámai operett, számos jelenésben

ÍRTA: MADÁCH GÁBOR

Első szín

Mennyország, angyalok, messengerboyok kara.

Az ÚR SZAVA. Én végtelen időktől tervezem. S már bennem élt, miközben létesült.

GÁBOR ARKANGYAL. Na látod itt a vicc, sőt a vicc-a. Én nem tervezem végtelen idők óta, nekem négy nap előtt jutott eszembe az ötlet, és már meg is írtam. Mégis nekem lesz sikerem és neked nem.

LÁSZLÓ ARKANGYAL. Én öt nap előtt szóltam neki, és már megírta. Így kell dolgozni, kérlek vezérem.

ZSAZSA ARKANGYALNŐ. Én pedig eljátszom.

Az ÚR SZAVA. Hah, pártos szellem, el tőlem, el!

KRITIKUSOK KARA. Ó, sírjátok testvéri könnyeket! Győz Majdavica, a föld elveszett!

Második szín

Tér a piramisok előtt. Ádám mint Pullitzer, Éva mint Prunci, Lucifer mint Vica.

FÁRAÓ. Űrt érzek, mondhatatlan űrt.

LUCIFER. Hol? A nézőtérén? Ne félj semmit, mindjárt lesz itt valami. *Tapsol. A piramis kettéválk, és kilenc kóristalány jön ki, szobaciscus jelmezben. Tánc.*

FÁRAÓ. Az istenért, nem ezt kívánja szűm! A rezge hangon messze múltba szállnék, hol nagy s nemes volt lelkem hivatása.

LUCIFER. Ez csak olyan duma, Fáraó, ne mássz kérlek a fára, ó! Itt a Vica!

ÉVA *mint Prunci*. Aujnye, azt a indebindejét a tisztót emberiességnék! Hoci csak azt a derámai magvat!

Felugrik a piramis tetejére, tánc

Harmadik szín

Claudius lakásán, elpuhult római tivornya. Ádám mint Smulitzer, Éva mint Nyuszi.

CLAUDIUS Kéjelegve dorbéz, elpuhult korom,
Ó lesz-e hajnal, mely e tespedést
Felrázza, mint egy régi harsona!

Dorbéznak, orgia

PÉTER APOSTOL *megjelenik a háttérben.*

Te nyomorú faj, gyáva nemzedék!
Ó lesz egy kor, mely elsöpör megint
És lesz egy ember, büszke és merész,
Ki új vallást, új eszmét hirdetend!

ÁDÁM *átszellemülve*. Ó mondd, ki lesz?

LUCIFER. Majd a Vica!

VICA *beugrik, kalotaszegi varrottasban*. Héjnye, a kirelejszomat, hát ki lenne más rokolyás, minden napra egy tojás. Hü, de piszok jó kedvem van!

Feldönti a keletrómai császárságot és feltelepszik a búbos középkorra.

ÁDÁM. Vezess, vezess új korba Lucifer. Nem bírom el már dögletes lehet...

Elsüllyednek szégyenletükben

Negyedik szín

Középkori klastrom. Ádám mint Kunitzer Tankréd, Éva – mint olyan

ÁDÁM. Ez éjsötét szalag?

ÉVA. Enyém a klastrom és a szenvedés, Tied, lovag, az emlék és lemondás.

ÁDÁM. Ne mondd, ne mondd tovább leány! Ki fog szeretni, hogyan nem leszel?

LUCIFER. Majd a Vica.

VICA *lependerül a klastrom ereszeről*. Szeretem azt a sok nyafka frajlát! Gyűjjön mán az iffjú, hadd ropogtatom meg a ropogóssát! *Elkapja Ádám derekát, és háromszor feldobja a levegőbe, aztán elkapja a fogaival.*

ÁDÁM *kétségbeesetten*.

Ó, Lucifer, hát mit tettél velem?

Megint egy új kor, s megint Vicát lelem!

Gyorsan el

Ötödik szín

Csillagásztorony. Ádám mint Kepler

ÁDÁM Enyém az éj s ragyogó csillaga,

Téged vezessen rózsás ifjúságod

Örömhözó napsugár s dalokhoz!

Kívülről a Marseillaise

Ó hallom, hallom a jövő dalát,
Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely e vén földet ifjúvá teszi!

ÉVA. E szó?

LUCIFER. Három szó: Majd a Vica.

VICA *mint bolsevik markotányosnő leugrik a vérpadkáról.* Egyenlőség, testvériség, szabadság! Hej, bacaca! *Énekel.*

ÁDÁM. Elég, Lucifer nem vagyok többé kíváncsi a forradalomra. Ha a köztársaságban is lehet ezt csinálni, akkor mondd meg nekem, miért ettük meg a kefét?

HINDENBURG *kárörömmel.* Na, kinek volt igaza?

VILMOS. Há? Hogy smakkol a szabadság?

ÁDÁM *dobbantva.* Assez, assez! Az urak véleményére nem vagyok kíváncsi. Legfőlőbb itthagynom a Földet. Muszáj nekem itt maradni? Vigyél el egy más bolygóra. – Lucifer!

LUCIFER. Gyerünk. *Elrepülnek.*

Hatodik szín

Csillagos űr. Ádám és Lucifer

ÁDÁM. Őrjöngő röptünk mondd, hová vezet?

LUCIFER. Ez itt az űr s a csillagmiriád.

ÁDÁM. A legközelebbi csillag merre van?

LUCIFER. Ez itt...

CSILLAG *énekel.*

A színház csillaga én vagyok,

Sikereim igen nagyok

Egye meg a cica

Én vagyok a Vica!

ÁDÁM *megdermed.* Vissza a földre, Lucifer!

Hetedik szín

A Paradicsomkert előtt

ÁDÁM. A történelmet átfutottam én

És nem lelék megnyugvást semmitől

Hadd jöjjön hát a nagyszerű halál!

ÉVA *mosolyogva*. Ádám, súgok valamit.

ÁDÁM *rajongva*. No súgd!

ÉVA *súg*. Gyermekem lesz – ugye megengeded, hogy Vicára kereszteljem?

ÁDÁM *leroskad a földre*.

Uram, legyőztél. Im a porba fekszem.

Nélküled, ellened hiába vívok,

Emelj, vagy sujts – de Vicából elég!

Az ÚR SZAVA Mondottam, ember, ne váltsd meg azt a jegyet!

MADÁCHOT FÖLFEDEZIK

Ismeretes, hogy Madáchot Arany János fedezte föl – a *Tragédia* szerzője nem a színiigazgatónak, hanem a költőnek küldte el művét, élet-halál felett ítélni: köztudomású az is, hogy Arany javítottatott néhány szót a szövegben.

...És miután Madách–Ádám odaadta volna a művet, elaluvék, és Lucifer elvitte őt a messzi jövőbe, anno 1923-ba, Budapestre.

Itt ébredt fel Madách, hóna alatt az *Ember Tragédiájá*-val, és Lucifer tanácsára, de meg szerénységének sugallatára is, tünődni kezdett, mit tegyen vele. Volt egy ismerőse, a *Pesti Hírlap* egyik rendőri tudósítója, annak titokban bevallotta, hogy drámai költeményt ír, és szeretné tudni – hogy sikerült-e – kinek mutassa meg?

– Nézd, Imre bátyám – mondta a derék újságíró –, az ilyen dolog nagyon bajos. Neked, mint menekült volt vármegyei jegyzőnek, nincs írói neved – ha te azt a dolgot beküldöd valami színháznak, soha el nem olvassák.

– Nem is színházról van szó – mondta az álmodó Madách –, arra gondolni se merek. Szeretném, ha egy költő elolvashná és megmondaná, érdemes-e nekem egyáltalán írni, vagy dobjam tűzbe ezt, és ne fogjak többet tollat a kezembe.

Az újságíró fejét vakarta.

– Ilyesmiről lehet szó, ámbár... De tudod mit, ha egyéb bajod nincs, én véletlenül jóba vagyok a Bélával...

– Miféle Bélával?

A *Szenes Bélával*. Hát add ide azt a paksamétát, majd elviszem neki és ráveszem, hogy *igazán* olvassa el – az majd megmondja, ha van-e benned valami tehetség. Hoci.

Imre bácsi pironkodva vette ki felöltője zsebéből a kéziratot.

– De ne bontsd fel előbb...

– Engem céloz, bátyám? Nem érdekel... Majd utánajárok, hogy hamar intéződjék el a dolog. Nem jössz be a szerkesztőségbe?

– Nem... dehogy, sose voltam még...

És az álmodó Madách hazament, és szívdobogva várta a választ. Harmadnap megjött a paksaméta. Udvarias levél volt mellette.

Kedves Uram!

T. barátom elhozta nekem az idemellékelt tizenkét felvonásos darabját. Nem kell restelkednie miatta, a darab tehetséget árul el, persze minden színpadi rutin híján, ami azonban nem az ön hibája. Ha össze tudná vonni legfeljebb négy felvonásra, és néhány viccet tenne bele – mert egy kicsit száraz –, talán elő is lehetne adni. Azt ajánlanám azonban, hogy a főhős – Ádám, ha jól emlékszem – csak a második része vége felé találkozzék Évával, és csak ott tudja meg, hogy tulajdonképpen kicsoda volt az a hölgy, az első felvonásban, úgy hatásosabb. És okvetlenül belevennék egy szobalány vagy nevelőnő epizódalakat, mert a darabban kicsit kevés a cselekmény.

Jóakaró híve

Szenes

Madách gondolkodott a dolgon, aztán elhatározta, hogy mielőtt a darabot átdolgozza, előbb még néhány véleményt meghallgat. De restellt szólni újságíró barátjának, így hát a postára bízta magát. Reszkető kezekkel írta rá a borítékra *Molnár Ferenc* nevét, és bedobta a szekrénybe. Hónapokig várt, de nem jött válasz. Végre nem bírta tovább, felment a Fészekbe, leült a ruhatárba, és reszketve figyelte az érkezőket, a ruhatáros meglöki: ott van a Mester. éppen indult fel a kártyaszobába. Madách elébe került.

– Bocsánatot kérek – nevem Madách Imre.

Molnár Ferenc feltette monokliját.

– Parancsoljon velem – mondta olyan udvariasan, hogy Imre bácsinak megdermedt a vére.

– Egy kéziratot voltam bátor... néhány héttel ezelőtt... elküldeni...

– Igen, tudom. Olvastam.

– És véleményem...

– Bocsásson meg, kérem, nem kontárkodhatom bele azoknak a nálam kitűnőbb szakembereknek a mesterségébe, akik dramaturgi állásokat töltenek be.

– De hiszen nem mint dramaturgnak mutattam be... mint költőnek...
– Bocsásson meg, ha így áll a dolog, akkor meg éppenséggel nem vagyok hajlandó véleményt mondani – hiszen ezzel elismerem, hogy én költőnek tartom magam, holott a legnagyobb ízléstelenség volna, ha ezt magamról mondanám...

– De mégis... a véleményem...

– Bocsásson meg, kérem, nem vagyok olyan szerénytelen...

– De a darabom...

– Bocsásson meg, kérem – mondta most már haragosan és eréllyel Molnár, elpirulva méltatlankodásában –, ön nem kényszeríthet rá, hogy szemérmetlen és személytelen legyek, a magam személyével és súlyával hengek ön előtt, mintha az én véleményem jelentene valamit.

– De akkor... hogy fogják megtudni...

– Tőlem nem fogják megtudni. Majd megtudják valami képzelődő, dicsekvő embertől, akiben van annyi szerénytelenség, hogy véleményt mond a dolgokról. Ajánlom magamat, legalázatosabb szolgája vagyok, csókolom a lábujját, ne haragudjék rám, szerénységem tiltja.

És be sem várva a befejezetlen mondatot, otthagya a szerzőt.

Ezután *Szomorj Dezső*höz került a tragédia. Ezúttal úgy látszott, megtörténik a méltó fölfedezés. Néhány nap múlva felkereste Madáchot szerény hónapos szobájában maga Szomorj Dezső. A találkozás ünnepélyesen nagyszerű volt.

– Lelkem egész mámoros ígézetével ujjongva is köszöntöm, vagy mit tudom én – mondta a nagy formaművész –, a rajongás ferde vonalzatában és minden. Műve szédítő piramis, bódult lendület a végtelen felé, a legcsodálatosabb hárfa, zengő szférák, eldobva a térbe. Én mondom önnek, csodás kürt, ami vagyok, mely az ön műve fölötti mámorában megittasulva hömpölyög a duzzadt felhők fölé, ragyogó szépségben, kéjesen, csodálatosan! Csodálatos vagyok én elragadtatásomban, nyílt kehely, izzó vonaglás a gyönyörben.

Madách szemei könnyekkel teltek meg.

– Istenem, milyen boldog vagyok. Ilyen gyönyörű szavakra ihlettem szerény művecskémmel. Tehát mit méltóztatik gondolni...

– Azt gondolva, nem gondolom, lángolom és izzom, a megvetés keserű nyálát harapdálva a kalmárlélek felé – azt gondolom, hogy kö-

szönöm, köszönöm – ekkora sikere úgyse lehet vele soha, senkinél, minthogy engem, remegő kráterét a zengő szépségnek, felgyújtott! nagyszerű pillanat! tumultuózus összeomlás és minden – dobja tűzbe! dobja tűzbe! e csodás találkozás döbrentő emlékeként...

Néhány hónapi szünet után mégis rászánta magát, hogy elviszi *Heltai Jenő*hez. Az ifjú drámaírók bölcs nesztorja mosolyogva fogadta, pöffekelő pipája mögül.

– A darab igazán kitűnő, elsőrangú, tűrhetően csodálatos és hihetetlenül meglehető. Bizonyos, hogy óriási sikere lesz, ha előadják – ebben az esetben boldogan vállalkozom rá, hogy én fordítsam le magyarra – tette hozzá szórakozottan.

Bródy Sándor szállodai szobájában fogadta Madáchot, egy hónappal azután, hogy a darabot átvette.

– Hogy olvastam-e, fiacskám, már hogyan olvastam volna – gusztusos munka, nagyon gusztusos, férfinek-való, nem megvetendő, bőséges.

– Mégis – mit tart benne jónak, mester?

– Végét. Nem is végét, eleje felé közepét. Közepe végét, elején. Ahol férfi eldobja nőt.

– Vagyis.

– Nem is, nő dobja férfit. Jó rész, nem minden nélkül való. Tájfestés nem alaptalan, mellékmondatok jó munka, kemény, súlyos.

– Milyen mellékmondatokra gondol, mester?

– Végén, közepé eleje felé. Ahol színésznő elmegy. Darabnak is nem megvetendő volna.

– De mester, hiszen...

– Kár volt regénynek. Versbe kellene illyet. De Rudasfürdő leírás, az jó benne.

Madách szépen megköszönte a lelkiismeretes bírálatot, és elvitte a felbontatlan csomagot.

*Herczeg Ferenc*cel telefonon beszélt.

– Kedves kollégám, nagy érdeklődéssel forgattam kéziratát – de miért választ ön nemzetközi tárgyat, mikor magyar nemzetünk ezeréves története napjainkban oly gazdag?

Madách maga sem tudta, hogy jutott el a tragédia egy idő múlva *Faragó Jenő*hez. Ő is levélben válaszolt. „A nekem beküldött operett-téma – bár kissé röviden írta meg a tartalmát – határozottan jó. Kérem, látogasson meg, hogy a társszerzői feltételeket megbeszélhessük.”

[...]

Új egyidejűségben – Én helyett Mi –
Sejtések, előrejelzések a másodlagos
szóbeliség kultúrájáról

A MOZGÓFÉNYKÉP METAFIZIKÁJA

Hogy mondanivalómat tisztán lássam magam előtt: szeretném ezt a cikket azzal a tétellel kezdeni, amivel befejezni akarom: a mozgófényképet az emberi lelemény legcsodálatosabb alkotásának látom.

Elég alkalmam volt már hozzászokni, meg is unni, ha úgy tetszik: – és még mindig áhítatszerű csodálatot érzek, magának a találmánynak csodálatát, valahányszor megjelenik szemeim előtt az élő és bizsergő vászonlap, melyen élő élet nyüzsög és mozog.

Az utóbbi időben sok szó esett művészek között arról, hogy éppen a művészetnek mekkora kárára van ez a magában véve rideg és művészietlen ipar, mely a maga objektív mondanivalójával elhódítja az emberek figyelmét azoktól az alkotásoktól, melyekben az emberi lélek szubjektivitása és lírizmusa: az úgynevezett örökszép nyilatkozik meg. A művészlélek ösztönszerű irtózása a lelketlen fotográfia iránt: ez szólal meg az ilyen tiltakozásokban, melyek éppen oly jogosultak és érthetők, mint amilyen kicsinyesek.

Mert világosan és őszintén tisztába kell jönnünk azzal: milyen jelentősége van emberi létünkben a szubjektívnek és milyen az objektívnek. A pesszimizmus szelíd, zsongító filozófiája szóljon. Mi vagyok én, minden szubjektivitással, minden belső valósággal egyetemben: – és mi az „én”?

Három év előtt, vagy két év előtt, vagy tegnap, délután három órakor talán végigmentem egyszer az Andrássy úton, egész szubjektív mivoltomban, mindazzal a titkos vonatkozással, melyet „magam”-nak nevezek. „Én” mentem végig az Andrássy úton, gondolkodtam és éreztem, az egész világ én voltam és ez volt a legfontosabb, sőt az egyedül fontos.

Csakhogy, mondjuk, én ezt elfelejtettem. Elfelejtettem, hogy ott mentem, gondolkodtam és akkor is „én” voltam. Elfelejtettem, végleg és visszavonhatatlanul. Elfelejtettem, mint ahogy elfelejtjük éjféli álmainkat; mint elfelejtjük férfikorunkban ifjú érzéseinket; agg korunkban minden lelkesedésünk: – minthogy elfelejtjük életünket koporsónk fenekén.

Ki volt hát akkor az az „én”, aki végigment az Andrássy úton s akiről „én” mit sem tudok? Más ember, nekem idegen valaki, aki meghalt

vagy sohasem létezett, mert hiszen nem tudok róla. Maradt belőle valami? Részemre nem maradt semmi belőle: – eltűnt, szertefoszlott, semmivé lett, mint a pára – mint ahogy eltűnik, semmivé lesz ez az én, ki most itt gondolkodik – ha holnap elfelejtem ezt a percet. De ha részemre meg is halt az az ember, a valóságban mégis létezett: – mint jelenség: szín, fény és mozdulat. Végigment az Andrássy úton, látni lehetett őt, mozdulatait, plaszticitását: – s ehhez a valósághoz képest nevetségesen jelentéktelen valami az a zavaros és határozatlan, elvont viszonylat, amit oly büszkén és elbizottan nevezünk „én”-nek: – amit a skeptikusok képesek az egész világnak tartani, amibe bele akartam kapaszkodni – jöllehet egyetlen pillanat szertefújhatja, mint hiú délibábot, mely csak visszfény és nem valóság.

Íme, mily jelentéktelen és semmis az emberi, egyéni, öntudat az objektív valósághoz képest! Örökös halál az „én” élete. S ha tehát arról van szó, hogy az objektív megismerés új lehetősége előtt állunk: – mily kicsinyes és korlátozott az az ellenkezés, mellyel a hiú szubjektivitás, a művészet (esetünkben: a képzőművészet) tiltakozik! Elsősorban emberek vagyunk s csak azután művészek (ha már disztigválni kell!) – s emberi értelmünknek ujjongani s örülni kell, mikor újabb lehetőségeket látunk megnyílni, újabb megismerések távolába.

Én óriásinak és nagyszerűnek tartom azt a gondolatot, hogy akkor, mikor így végigmentem az Andrássy úton: egy mozgófényképes masina levehetett volna s ami belőlem szimplán érzékelhető valóság: a szín, a forma, a mozdulat; örökre megmaradt volna, mint szín, forma és mozdulat, az a lény, aki, mint jelenség, igazán voltam: objektív dolgok, konkrét igazság – amelyből csak az öntudat zavaros fikciója hiányzik. Ezt a kicsit nehézkesnek látszó felfogást szeretném kifejtetni – de mielőtt ezt tenném, valamit meg kell jegyeznem.

Mikor ennek az értekezésnek keretében mozgóképéről beszélek, mindig az ideális, már teljesen tökéletesített színes mozgóképre gondolok, melynek létrejötté – ezen nem lehet vitatkozni – csak idő kérdése. Elméleteket csak tisztult fogalmakkal csinálhatunk, s ilyen kell legyen a tökéletes mozgókép fogalma. Ez a mozgókép tehát színes, abszolút plasztikus és abszolút éles. Tehát szint, formát és perspektívát éppen oly abszolút tökéletességgel ad vissza, ahogy a mostani (egyszínű) fotográ-

fia a fény- és árnykontrasztokat fogja föl éppoly tökéletesen, vagy még tökéletesebben, mint maga a szem. Hogy ezt el fogják érni, rövid időn belül, az nem valószínű, hanem bizonyos. Ma már nem a véletlen és rábukkanás hozza létre a találmányokat, hanem feltalálódnak, mert fel kell találni őket, szisztematikusan. Problémák ma már ezek, olyanok, mint egy-egy komplikált matematikai viszony, egyenlet, melyet még nem tudunk megoldani, de azt tudjuk, hogy van megoldás (az egyenlet természete olyan), tehát meg lehet oldani, tehát meg kell oldani. Elég agyvelő van hozzá.

Mi hát ez a tökéletes mozgókép? Ami a Létben nekünk objektív: szín, fény és perspektíva (a hangról később) s ezeknek változása, a mozgás, az a mód, ahogy a világ nekünk megjelenik: – mindez éppoly tökéletesen megvan a képen, minthogyha a mi öntudatunkban jelent volna meg annak idején maga az élő objektum, amelyről felhevődött. És hogy itt nem analógiáról, hanem adekvenciáról, megfelelésről van szó: hogy a tökéletes mozgón éppen úgy igazán a valóság jelenik meg, mint hogyha szemünkben jelent volna meg annak képe: – az kiviláglik, mihelyt utána gondolunk, hogy hogyan működik a tökéletes mozgóképmasina. Nos hát, éppen úgy, vagy még tökéletesebben, mint az a gép, amivel mi tesszük magunkévá a dolgok objektív megjelenését: a szem. Tudjuk, ez se más, mint igen precíz fényképező kamara, melyben igen kis idő alatt valóságos kép keletkezik (halottak szemében utolsó kép!) s el is mosódik rögtön, hogy helyet adjon a következőnek, mely a következő idő-rész mozgásváltozásait foglalja magában. Agyunk tehát épp úgy kép-sorok belső, egy helyre való fixírozásával vesz tudomást a mozgásról, mint ahogy a mozgókép fixírozza szalagjának tökéletesen kész részleteit egy helyre. Hiszen csak így lehetséges, hogy a mozgóképen mi ugyanúgy látjuk a mozgást, mint a valóságban.

Nyilvánvaló tehát, hogy itt analóg processzusról van szó s hogy a (tökéletes) mozgókép ugyanazt jelenti, legalább az érzékelés szempontjából, mintha mi a magunk szemével látnók a valóságot.

De hát mit jelent ez? Óriási dolgokat, szédületes kilátásokat. Avagy nem az a halhatatlanság-e ez, melyről allegóriákban beszélnek a költők? Azt jelenti ez, hogy az az „én”, aki akkor az Andrassy úton sétált, nem szűnt meg és nem halt meg: a mozgófénykép levetette őt – s száz

meg száz év múlva, ami benne objektív valóság, tehát fizikai megjelenése, újjászületik unokáink szemében, ha lepörög előttük a szalag. Azt jelenti, hogy nincs többé múlt: – eltekintve az öntudatok, az „én” tudatok kicsinyes jelentőségétől – ami a jelenben megjelent szemeink előtt, feltámadva, változatlanul megjelenhet századok leforgása után: – hogy mindenestül eltehetjük önmagunkat, mindazzal, amik objektíve voltunk, színünkkel, mozdulatainkkal, egész életünkkel: – skatulyában eltehetjük magunkat és korunkat a jövőnek: – kihűlt csillag sugara gyanánt, amelynek képe századokon át röpi felénk az űrben, s mely a mi részünkre létezik, bár a valóságban nincs már. Azt jelenti, hogy a színész alkotása immáron éppúgy örökéletű, mint a többi művészé – csak hozzá kell gondolni a tökéletes, színes mozgóképhez a tökéletes fonográfot, amelynek evolúciója éppoly előírt úton halad.

Íme tehát, a mozgókép vakmerően és csodálatosan megközelítette a szédületes fogalmat: a halhatatlanságot. Én, az aki az Andrássy úton sétált, száz év múlva újra meg fog jelenni és sétálni fog: – s azoknak részére, akik látni fogják, egészen ugyanazt fogom jelenteni, mintha mostan látnának.

Hogy a művelődéstörténeti tudományoknak micsoda átalakulását hozza mindez magával: ezek után szinte kiszámíthatatlan. Múlt és jelen összefolyik, távol századok fonódnak egybe – régen porrá és hamuvá lett ősök, mi: megjelenünk az utódok előtt és járunk közöttük. Üde és friss az arcunk színe: mozgunk, járunk és kelünk, újra eléljük nekik életünket – nézünk rájuk – és beszélünk hozzájuk: – ó süket és halott szellemek mi, valótlan valóságok, borzongató kísérletek, árnyak és fantomok! Elátkozott kísértetek mi, akiknek megjelenni, élni, járni, mozogni kell újra, abban a percben, melyben a mi termő porunkból támadott nemzedék felidéz a homályból. Ember, vigyázz! Nincs nyugalom, nincs feledés többé: végtelen jelentősége lehet ezentúl minden mozdulatodnak, fejed felfordításának, szemed rebbenésének, – mert hiszen örök életűvé lehet. Mi halunk csak meg, meggyötrött öntudatunk, nyomorult énünk – de objektív lényünk tovább él, hogy kérlelhetetlen őszinteséggel tegyen tanúságot rólunk az idők végezetéig.

De hová lesz így a művészet, s mely táplálja őt, a miszticizmus? Nincs értelme a hadakozásnak. Halk szavú és fegyvertelen a művészet, ó

Marinetti úr, a valósággal szemben. Ha végtelen birodalmában prüsszölve jelenik meg a ziháló lokomotív – visszahúzódik erdők és berkek rejtekeibe, s belebámul egy virág kelyhébe, mikor elsuhan feje fölött a lég fejedelme: a repülőgép. Nem verekszik a művészet, ó Marinetti úr, megnyugszik és hozzásimul a valósághoz, mint folyandár, mondjuk, mint folyandár.

Szép és mélységes varázsú az a titokzatosság, mely a múltak sejtéséből szűr művészetet... édes mámorba ringatók Anatole France gyönyörű regényei: – de képzeljük el, mit jelentene minékünk, ha az elsötétített terem falán megjelenne a wagrami sík: – ott állna egy dombon az igazi, hús és vér Napóleon, a lemenő nap tűzében... Vagy a londoni színpad deszkáin jelenne meg előttünk Shakespeare s játszaná Hamletet!... Vagy a Grève-piacot látnánk, zeg-zugos utcáival, melyen ordít és nyüzsög a nép, a régen hallgató és hamvadó! Az volna csak az „Ember Tragédiája”, melynek jeleneteit egykorú mozgóképekből állítaná össze a direktor!

S futtában még valamit, bár nagyon kitérni nem akarok. Mi a képzőművészet? Bárhogy vélekedjünk is örökségről és l'art pour l'art-ról: tagadhatatlan, hogy rajz, festmény, szobor abból a szükségérzetből származott eredetileg, hogy megrögzítsük a jelent a jövőnek. Ennek a problémának abszolút megoldását jelenti a mozgókép: a jelenségeket, melyek nekünk színben és formában nyilvánultak, örök életűvé teszi és végleg fixírozza: nem közeledik a valósághoz, mint rajz, festmény vagy szobor, – hanem magát a valóságot adja, úgy mintha megfigyelő és látó agyunkat magát raktározná el a megfigyelt és látott dolgokkal együtt.

S ne legyen többé szó arról, hogy nem az ember maga az isten. A hat nap hat csodája, íme beteljesült: – legyőzve a Természet, földön, vízen és levegőben – s íme, a hetedik napot újabb csodával szenteli meg a Szellem: megállítja a futó percet, mint Józsué a hegyen. A mozgókép legcsodálatosabb alkotása az emberi leleménynek.

[1909]

LÉLEK A FILM KESKENYVÁGÁNYAIN
(AZ AMATŐR MOZGÓFÉNYKÉPEZŐK SAJTÓBEMUTATÓJA)

Nehezemre esik tárgyilagosságnak lenni, a képzelet elragad. A szerény, pár négyzetméteres lepedő a miniatűr mozi falán kitárul, mint egy ablak, s nem is térbe nyílik, hanem az időbe: a Jövőt látom, úgy, ahogy megálmodtam valaha, az első kinematográf hatása alatt, mikor a „Mozgófénykép metafizikája” címen, húszéves fejjel, vezércikket írtam a Nyugatba, s Osvát Ernő leadta, mint egy jóslatot. *Ez az*, amit akkor álmodtam, az *egyénnek* mint művésznak bekapcsolódása az új kifejezésformába, egész lélekkel, mint amaz ősi időkben, mikor a betűvetést feltalálták. Mert vallom és állom, hogy a filmmel legalább olyan új korszak kezdődött a kultúra történetében, mint az írás, a gondolatrögzítés első éveiben.

[...]

[1935]

A MI IDŐNK KÖVETKEZIK MOST! (BIZTATÓ JELEK HOLLYWOOD FELŐL)

[...]

Valamikor, negyedszázaddal ezelőtt – pillanat csak a filmkultúra most következő évezredeiben, de sok, döntően sok annak a tragikus generációnak életében, amelynek szerencséje és szerencsétlensége lehetett ott állani a megszülető filmkorszak bölcsője mellett, hogy tanúja legyen egy, az írás felfedezésénél nagyobb jelentőségű eseménynek – valamikor, fiatalon és káprázó szemmel azt hittük, írók és költők, képzeletbirodalom kiválasztott népe, kisujjunkt se kell mozgatni, magától, tulajdon természeténél fogva hull majd az ölünkbe ez a pazar ajándék, ez a hallatlan, hihetetlen új hangszer, hogy megkeresse és megtalálja bennünk mesterét, aki majd megszólaltatja, minden elkövetkező századok dicsőségére és okulására. Hogy lehetett volna kételkedni benne, hogy az íróvesszőnek, a vésőnek és ecsetnek, a lantnak és hárfának *minden* tulajdonságát egybefoglaló és összesűrítő technikai lehetőség, ami minden művészet egyetemes tárgyát, *a mozgásban megnyilatkozó életet* lerögzíteni képes, elsősorban és nyilvánvalóan *írók és művészek* kezébe kerül, *a szakember* kezébe, akinek képzelete, hiányérzése, előrevetett vágya hívta létre a semmiből, megihletve a technikust, hogy találja fel, mint ahogy az ágyút és a gépfegyvert nyilvánvalóan azért találták fel, hogy a katonák kezébe kerüljön, mint ahogy a *betűt* azért találták fel, hogy az eseményeket és gondolatokat lerögzítse vele, akinek ez a *mestersége és hivatása* – hogy lehetett volna kételkedni benne, hogy írók és művészek és költők fogják élettel tölteni meg a *gépet*, a *deus ex machinát*, ami az égből pottyant közénk –, hogy lehetett volna kételkedni benne, hogy a képzelet, a fikció világát felújító, megtermékenyítő új műfajnak, a *filmregénynek*, *filmdrámának*, *filmnovellának* és *filmkölteménynek* megálmodói és továbbfejlesztői csakúgy írók és költők, művészek lesznek, mint világ kezdete óta minden más művészi műfajnak?

Húszéves voltam, mikor az első mozgóképek lepergett Budapesten: ott voltam a huszadrangú lokálban, ahol az új „kuriózumot” bemutatták. Utána lázas aggyal és dobogó szívvel bolyongtam hajnalig a külvá-

ros utcáin – látomásom volt, robogó színes és hangos és plasztikus filmek rohantak előttem: a világkultúra első *filmeposza*, amit úgy alkot majd meg valamelyikünk, Homérosz utódai, leszármazottai és örökösei közül, mint ahogy ő maga, nemzetségünk ősapja alkotta meg a trójai harcot, kezébe kapván a sorsdöntő, korszakalkotó technikai találmánynak, a *lant*-nak első primitív példányát. Másnapra készen volt tanulmányom, *A mozgófénykép metafizikája a Nyugat számára*, melyben az évezredekre szóló filmkultúra megszületését jeleztem, köszöntve művésztársaimat, akiknek megadatott, hogy *útjára indítsák* ezt a kultúrát – készen volt a cikk, Osvát Ernő fejét csóválta, vállát vonogatta, de pillanatig se habozott, hogy le kell adni: ő tudta (az egyetlen, aki tudta), hogy rajongó látomásom nem egy ifjú költő groteszk és dekadens lázálma, hanem tudományos, egzakt, megbízható *prognózis*.

[...]

[1935]

CSÓK AZ AUTÓBAN

[...]

„Figyeld magad, ülén a nyitott könyv, s ülén a mozgókép előtt. Előbbinél azzal van elfoglalva a lelked, hogy képpé alakítsa a betűt. Utóbbinál e munka alól fel van mentve. De a lelked nem tétlen azért. *Más képeket látsz*, azon túl és azzal mégis összefüggésben, ami előtted pereg. Más képeket, ehhez hasonlókat, az életből és a vágyaidból merítve s most időd és alkalmad van rá, hogy az *összefüggést* észrevedd, a dolgok belső tartalmát, egymást magyarázó, egymást megértető indulatok és érzelmek tükrében.

Könyvet olvasva képzelődsz.

Képet nézve gondolkodol.”

[...]

[1929]

FILM

[...]

„Nem igaz ám mindig, hogy scripta manent, verba volant – lám, ama Krisztus kezéből egyetlen sor írás sem maradt meg, mégis tisztább képünk van világszemléletéről, mint Spengleréről például. Kitűnő elődöm a jóízű kávéházi beszélgetésben: Szókratész se adta ki filozófiáját *Grundriss des Idealbegriffes in objektiver und subjektiver Anschauung* címen a Cotta cégnél – ő bizony még krokít se írt az Athéni Napló-ban, ő nem szabadalmaztatta találmányát az eszmék világában – beszélgetéseiben még arra se ügyelt, hogy a tanítvány, akinek magyarázott, megkülönböztesse tulajdon észrevételét a mesterétől: sokszor úgy vezette rá az igazságra, hogy a tanítvány azt hihette, ő fedezte fel azt (lévén neki az igazság fontosabb, mint aki rábukkan) [...].”

[...]

„[...] úgy látod, igazam lehet, mikor azt állítom, hogy a Film, a *lerögzített külső történet* felfedezése van olyan jelentőségű esemény az emberi kultúra történetében, mint hatezer évvel ezelőtt az Írás, a *lerögzített belső történet* felfedezése volt. Hogy a halhatatlanná rögzített Mozgás, a halhatatlanná rögzített Történet kultusza új korszak kezdetét jelenti – mert mint ahogy a gondolatot konzerváló Betű egész világát teremtetten meg, kölcsönhatás útján, gondolatnak s belőle származó cselekedetnek – a történet, az eddig csak *emlékképben*, csak a *lelken belül* kísértő Múltat eleven jelenvalósággá varázsoló Filmszalag is új világát kell, hogy megteremtse, szintén kölcsönhatásban, cselekedetnek s belőle származó gondolatnak. Más világ lesz ez, mint a mienk – más világ, amelyben *beszélni* fog, mi eddig csak *megesett* – és megtörténik, valósággá válik, ami eddig csak beszéd volt, szóvirág, képletes kifejezés, hasonlat.

Nagyon szuggesztíven hatott rád, írod – fantasztikus utópia –, ötletem a jövő évezred könyvéről, erről a négyszögletes kis dobozról, amelynek felső lapján, mintegy tükörben, valóságban játszódik le előttem a *regény*, egy a dobozban szaladó hajszálvékony filmszalag jóvoltá-

ból, mint ahogy a mai könyvben vékony betűsorok vetítik eléd – lévén majd a filmszalag tulajdonképpen csak tökéletesebb, közvetlen megoldása ugyanannak a célnak, amit a betűsor *közvetve*, a képeket felidéző *fantáziádon* keresztül jelenít meg számodra. Igazad van további okoskodásodban, hogy az így kiszolgált *képzelet* ellustul és elcsökevényesedik, miután készen kapja, amit eddig magának kellett megalkotnia – de mit tudhatod, micsoda új erőre kap majd a Gondolat, felhasználva az energiát, amihez így jutott? Én már most is megfigyeltem magamon, hogy *regényolvasás közben csak gyönyörű képeket láttam lelkemben* – de a filmregény pergése *mellett gyönyörű gondolataim és indulataim születtek* a nézőtér sötétkamrájában.

Mert a betű képet kelt, a kép azonban gondolatra serkent és ösztönöz.”

[...]

[1929]

NAPLÓM

KÖRKÉP

Jön, jön, nincs gát ellene, nem tartja vissza semmi... Egyenlőre a beszélő filmről esik csak szó, s a nagy felfordulásról, amit az új technikum kavart fel...

A diadallal tökéletesen kiteljesedett rádióüzem a Világfül az érzékelhető jelenségeknek végre mégiscsak egy elég szerény kis kategóriáját tette térben és időben halhatatlanná: a Hangok birodalmát...

Most azonban [...] a Világfül után kinyílik a Világ szem.

Szakemberek mondják, hogy a rádióhullámon továbbítható tökéletes mozgókép meg van oldva – egész rövid idő kérdése, hogy hangfelvevő-készülékünket, Aladdin csodalámpáját, kiegészítsük Tanagra csodatükrével, egy kis üveglappal. Ezen az üveglapon, ha kettőt csavarok, megjelenik az Eastern-Square déli napsütésben, a sógorommal, amint éppen átmegy a kocsúton – ha hármat csavarok, tetszés szerint, a Déli-sarkvidék, ha négyet csavarok, a Szahara sivatag...

A létező világ, mint bármely percben hozzáférhető körkép – ime a legközelebbi kor képe.

Szimultán világ, érzékletemben és tudatomban – a világ, amelyben fölöslegessé válik minden képzelet és elképzelés, hosszadalmas és megbízhatatlan dedukció, következtetés ismertről az ismeretlenre, – képzelet helyett valóság, következtetés helyett maga a végeredmény, helyben, házhoz szállítva.

Ember Tragédiája, nem időben, évezredek sűrített homokóráján demonstrálva a végzetet, hanem térben ábrázolva. Ádám és Éva, nem egymásra következő nemzedékek változatából emelkedve ki örök egy ifjúságban, örök egy születésben és halálban, örök egy remény és bukács megújuló hullámain – egymásra következő korok helyett egymás mellett álló képekben, mint király és királynő, koldus és prostituált, rajongó lovag és büszke várkisasszony, sarkutazó és eszkimólánny, emberevő öslény és rabszolgája Tasmániában.

Mert a világ térben éppen úgy ábrázolható, mint időben, s ha a világ-szem kinyílik, ki fog derülni, hogy amit Történelemnek nevezünk, múltak egyre közeledő rendje és sora, amiben valami homályos *fejlődési folyamatot* véltünk felfedezni, alapjában éppolyan érzéki csalódás, mint azok a furcsa, megmagyarázhatatlan álmok, mikor valami külső eseményhez, zajhoz, egy leeső tárgy zöreijéhez megszólaló telefonberregéshez előzményt álmodunk hozzá, összefüggő történetet, aminek csattanója a külső zaj – felébredve nem értjük, hogy lehet ez, csak annyit vagyunk kénytelenek feltenni, ha az okozati összefüggésekbe vetett hitünk mankóját nem akarjuk eleresztetni, hogy amit időben lezajló történetnek hittünk álmunkban, nyilván térben egymás mellé vetített képek sora volt csak, semmi más.

Idő helyett a tér kerül szemléleti formáink közelébe.

Nietzsche egyik szép tanulmányában azt magyarázza, hogy az erősen élő, alkotó és látó korok nem sokat törődnek a történelemmel (az úgynevezett múlttal). Róma művelt osztályai kevesebbet tudtak közvetlen elődeikről, mint mi örölük, kétezer év távlatából.

Annál többet önmagukról.

Úgy látszik, ilyenféle kor következik.

Nem érdemes a történelemmel foglalkozni, hiszen a látható világ, ha a Világ szem csakugyan kinyílik, éppen annyi tanulsággal szolgál majd, csak persze észre kell venni, meg kell érteni, mit tanít.

Hozzá kell szoknunk – s az elkövetkező irodalom és művészet és tudomány és filozófia, úgy látszik, ebben ismeri majd meg feladatát –, hogy az összefüggéseket, a dolgok értelmét és jelentőségét fel tudjuk fedezni az egymáshoz hasonlító, egymástól különböző képek kaleidoszkópjában csakúgy, ahogy felismertük eddig, ok és okozat fikciójának útmutatása mellett, az eredmények egymásra következő rendjében.

Ha az egész világ láthatja majd az egész világot, ha egymás szemei előtt leszünk, ahhoz, hogy önmagunkat megértsük, nem kell életünk emlékeiből venni példákat – ezeket a példákat maga a jelen szolgáltatja, a legváltozatosabb gazdagságban.

De ahhoz, hogy mindez lehetőségessé váljon, a létezésnek egy új-fajta, másfajta érzésére lesz szükség – ez az érzés nagyon homályosan, nagyon halványan derengett csak, felbukkanva, megint elenyészve, a hatezer éves kultúremlékében.

A fiaink talán már többet fognak tudni róla.

Hogy magyarázzam meg, mire gondolok?

Ebben a szűkebb világban, amiben a mai kultúremler bel, a *létezés* *érzését* az úgynevezett *én-érzés* határozta meg – ezt az utóbbit pedig az emlékek összefüggése. *Én*-nek minden pillanatban azt a valakit nevezem, akit azonosítani tudok egy pillanattal, egy órával, egy nappal, egy évvel ezelőtti emlék-központommal. Tudatra ébredésem óta voltam, jártam-keltem, éltem, éreztem, láttam, gondolkodtam – s e régebbi, mindig megújuló életérzések hősét azonosítottam azzal, aki most érzi az életet: így jön létre az én.

Az időben élő.

De el lehet képzelni egy másfélét, azt, amelyik a térben él, ugyanilyen elemekből összeállítva, ha mindazt, ami időben történt, a tér síkjára vetítik át.

Voltam csecsemő, voltam kisgyerek? Voltam bizony, emlékszem rá. Én voltam az, s hogy most is én vagyok az, onnan tudom, hogy ez is én voltam.

De nézz körül a világban – százmillió csecsemőt látsz, és százmillió kisgyereket. Ugyanazok, többé-kevésbé, ami te voltál. Ha megszűnnél emlékezni gyermekkorodra, a *gyermekről* való képzeted és gondolatod éppen úgy létrejöhetne, mint így, önmagadra való emlékezés útján – s íme, a sok hozzád hasonló, élő és nyüzsgő jelenlevő gyermek és serdülő és felnőtt emberi lényből *ha azonosítani tudod őket önmagaddal*, éppen úgy létrejöhet egy új, tág, minden emberit magában foglaló *én-érzés*, mint amilyet emlékeidből alkottál magadnak.

És minél jobban nézed a világot, s minél többet látsz belőle, hogy minél több jelenségből válaszd ki azt, ami emberi, megkülönböztetve mindentől, ami nem az – annál inkább kezded lehetségesnek érezni az ősi, indus mondást és legparadoxabb paradoxont, európai fül számára: *ta tvam aszi*, te vagyok én.

S Ádámot és Évát, e térbeli, szimultaneista Tragédiában, akik itt, ahol ülsz, s távol Amerikában, s a szélben hánykódó Zeppelin fedélzetén, s lent a pincékben valahol, százezer alakban, egy és ugyanazon időben, amit Mostnak nevezel, éppen úgy eljátszák két boldogtalan, egymást kereső, egymással harcoló Egyénnek és Énnak végzetét, mint

ahogy eljátszották nemzedékek egymást követő rendjében, amit Történelemnek neveztl. A most kinyíló Világszem talán megmutatja Neked.

Talán látván látva, s magadon keresztül megértve őket, jobban elhiszed majd, hogy éppen úgy fájt nekik a gonoszság, s hogy éppen úgy üdvözítette őket a jóság és szeretet, mint őt, az egyetlent, akinek fájdalmát és boldogságát emlékeidből ismered.

Hadd jöjjön hát.

[1929]

IV. A *Tragédia* – idő helyett térben

KALEIDOSZKÓP

51. vasárnap

A kifejezés és közlés, a formanyelvek sok mindenféle *izmusa* soha nem nyugtalanított túlságosan – gondolkodás, beszéd s írás közt valahogy közvetlenebb kapcsolatot éreztem magamban, mióta az eszemet tudom, semhogy a formakérdés nagy problémává dagadhatott volna számomra, amikor beszéltem vagy írtam. Bevallom, mindig is egy kicsit komikusan hatott rám (első írásaim, a karikatúrák is erre vallanak) az a halálosan komoly, kétségbeesett erőfeszítés, amibe a legtöbb író beleőrül, hogy érzése vagy hangulata vagy gondolata vagy megfigyelése számára kiválógassa az eddig ismert és az ezután még elképzelhető írásmódok és módok legjobbnak vélt lehetőségeit. Én bizony valahogy naivan úgy gondoltam, hogyha betartom a mindenkor éppen érvényben levő grammatikai szabályokat, a közlésnek (vagyis annak a célnak, hogy a másik ember lelkében és értelmében ugyanazt a folyamatot felidézzem és megindítsam, ami engem közlésre ingerelt) ezeket a gyakorlati konvencióit, ez éppen elég, ezzel minden formakötelezettségemnek eleget tettem – a többi, hogy *mit* idéztem fel, mekkora hullámot vertem a másik lélekben, úgyis attól függ, hogy *bennem* mekkora volt az indulat vagy gondolat hulláma – ezen nem segít semmi ügyse, semmiféle díszes skatulya: hiába veszem kölcsön Lehel kürtjét és Paganini hegedűjét, ha nincs mit muzsikálni rajta – ha pedig van, két ajkam összecücsösített füttyölője is nagyon megfelelő hangszer. Lehet, hogy a stílus maga az ember, de embernek mégiscsak előbb születünk, mint stilisztának. Vállat vonok, ha ilyet hallok pl.: ez meg ez az író a görög bölcsék klasszikus nyelvét beszéli – a másik kecses és könnyű, mint a népdal – a harmadik Shakespeare erejével szól – a negyedik az „apostolok pátoszáig tért vissza”, „biblikus hangot ütött meg”. Nem hiszem, hogy van külön biblikus hang és nem biblikus hang. Én azt hiszem, hogy Jézus Krisztus a maga korának természetes hangján beszélt, azon a hangon, abban a stílusban, ahogy abban az időben általában beszélni szoktak – csak hát volt mit mondania. Nem gondolnám, hogy például a szabadalmi iroda örömmel fogadná, ha egy

merőben új és csodálatos és korszakalkotó találmány leírását, mondjuk expresszionista stílusban kapná meg, vagy az „apostolok pátoszával” megfogalmazva. Minél homályosabb a dolog, amiről beszélek – annál világosabban kell beszélnem róla, hiszen beszédem célja éppen az, hogy e homályt eloszlassam – sötétséggel nem lehet világítani.

Mégis, és mindennek ellenére, ahogy ma végigfutottam az újságot, egy nemrégiben divatba jött írásmodor jogosultságát éreztem meg: a *szimultanizmusét*, azt az ábrázolási módot, mely mozgóképszerűen rakja egymás mellé a térben adott jelenségek tömegét, válogatás és összefüggés nélkül. Megértettem, hogy nem kiagyalt „izmus”-ról van szó – aki egy ilyen újság elolvasása után gondolkodni próbál, egyszerűen elképed és összezavarodik. A nép gyermekét félig-meddig még az állati életre berendezett idegrendszerével a feldolgozni való impressziók olyan tömege vágja fejbe óránként és percenként megújuló rohamban, hogy mindeme dolgok összefüggésének megítéléséről le kell tennie – elég, ha arra képes, hogy a pusztá tény tudomásul vegye.

Reggel hat órakor Byrd kapitány elindul New Yorkból. Tíz perc múlva jelenti rádión, hogy az Óceán fölött repül, az idő kedvező. További negyedóra múlva jelenti, hogy most az egyik tartályból ki fogják szivattyúzni a benzint. Fél óra múlva ezt a jelentést a világ valamennyi újságja közli – Tokióban és Melbourne-ban éppen úgy beszélnek róla, hogy most fél óráig várni kell, mert Byrd benzint szivattyúz a negyedik tartályból, mint Washingtonban vagy Budapesten. A rádió tovább berreg: Byrddel, aki hétezer méter magasan csücsül egy felhő tetején, közlik, hogy pilótakollégája közben Honoluluba érkezett. Öt perc múlva az illető pilótakollégájával közlik Honoluluban, hogy Byrd, aki Newfoundland fölött ebédel éppen, szívélyesen gratulál neki a kellemes úthoz, amiért ő viszont hálás köszönetét továbbítja az ír partok felé, ahová Byrd közben megérkezett.

A földgolyó teljes lakossága, másfél milliárd ember, összevissza kiabál kedélyesen – egy óriási füllé változott a világ, mindenki hallja – egykét év és mindenki látni is fogja egymást. Varázslat történt: az óriási bolygó összezsugorodott, akkorává, mint valami kedélyes kocsmá, ahol az élő emberek összegyűltek egy kis tereferére. Mindenki hallja a másikat, mindenki elmondja baját, örömét, mindenki kíváncsi a másokra.

Összezsugorodott a föld – ő, ezek a költői lelkek! csóválná fejét a Haladás lelkes apostola. Talán azt akarja mondani, hogy az Ember nőtt meg óriássá?

Az ember?

Fordíts azon az újságlapon – Byrd kapitány útja csak az első két oldalt foglalkoztatja. A következő oldalon:

A gorillaember eddig tizennyolc gyilkosságot ismert be – csak úgy passzióból fojtogatta meg a nőket. Grosavescuné felmentésének hatása alatt a második hitvesgyilkosság. Öngyilkosság a szállodában. Öngyilkosság az igazgatói irodában, öngyilkosság a börtönben, öngyilkosság a táncteremben, öngyilkosság a csillagásztoronyban, öngyilkosság az Eiffel-torony tetején.

Hogyan? Ezek mind a Haladásnak és Reménynek és Kibontakozásnak e nagyszerű napján lettek öngyilkosok – nemcsak önmagukat, ezredévekre való sorát a nemzedékeknek pusztítva el önmagukban – fiakat és unokákat, akiknek számára most készül mennyországga átalakulni a világ? Ezek öngyilkosok tudtak lenni, mielőtt értesülhettek róla, hogy Byrd hány órákor érkezik meg Párizsba – ezek nem voltak rá kíváncsiak, hogy megérkezik-e egyáltalán? Ezeket nem érdekelte a rádiójelentés, amit nekik is percenként ordított fülükbe a rikkancsgyerek, hogy ha estére nem, hajnalra biztosan megérkezik – ezek nem várták be a hajnalt, az Emberfölötti Ember megváltó hajnalát? Nem gondoljátok, ti öngyilkosok, hogy Byrd kapitány méltán érzi majd sértve magát, ha nem siettek elébe – hogy undorodni tudtok, és lenézitek azt a világot, hogy ott tudjátok hagyni azt az életet, melynek szerencséje lehet ujjongva ünnepelni őt?

Hallgattok, ti öngyilkosok?

Hallgattok, ti öngyilkosok – mit is mondhatnátok? Ugyan minek érdekelt volna engem, megérkezik-e Byrd kapitány? Talán nekem hozott jó hírt, örömhírt – azt a szalmaszálat elhozta-e magával, amire szükségem volt, hogy élhessek tovább az önzésnek és kegyetlenségnek és gyilkolásnak és remegésnek és gyűlöletnek és meg nem értésnek ebben a poklában, amitől örülök, hogy megkímélhettem meg nem született gyermekemet. Érdeklek én Byrd kapitányt? Őt a repülés érdekli. Én őt nem érdeklek – ő se érdekel engem.

Ezt feleli az öngyilkos – azért hát hallgass, haladás lelkes apostola, aki folyton az Emberről papolsz, a diadalmas Emberről, a győzelmes Emberről, holott Ember nincs, csak emberek vannak, akik közül egy-kettő fent repül, magasan, a többi meg legszívesebben lelökné onnan, hogy a helyébe üljön. Hadd el a filozófiát, az összefüggéseket, úgyse érted az egészet – a kedélyes kocsmává összezsugorodott földgolyón folyik tovább a harc. Jönnek a repülőgépek, s egyre jönnek, nyugat felől, hozzák a harcos katonákat, az anyag fölötti győzelem boldog hőseit – mikor jön egy kelet felől, a boldogtalan lelkek orvosával?

Addig kár összefüggést keresni e tarka képek panorámájában. Ha Madách ma élne, az *Ember Tragédiáját* nem időben írná meg, hanem *térben* – egy óriási, szimultanista drámában, amelynek színei a földgolyó életének egyetlen napját ábrázolnák – és kiderülne, hogy ezen az egy napon, ezerkilencszázhuszonhét július elsején Ádám és Éva, a föld különböző pontjain, különböző alakban éppen úgy eljátszák sorsukat a gorilla-embertől az eszkimóig, mint ahogy eljátszották az egymásra következő századok egymásra rakódó rétegei közt – hogy az Idő éppen úgy nem segít, mint ahogy nem segít a Tér – hiába minden, az emberen csak az Isten segíthetne, ha akarna.

[1928]

ESZMECSERE

VAN-E TÚLVILÁGI ÉLET?

Három évvel ezelőtt – ha jól emlékszem, éppen decemberben – egy nagy angol napilap körkérdést intézett Európa szellemi arisztokráciájának legelőkelőbb képviselőihez: írók, filozófusok, tudósok szerepeltek – a legjobb és általában a legnépszerűbb nevek (a kettő nem ugyanaz). A kérdés így hangzott: van-e túlvilági élet?

Az ankétnak nem volt különösebb sikere. Az urak udvarias választ adtak, ki-ki a maga modorában, és ízlése szerint. Nem keltett feltűnést, nem indult meg általános eszmecsere, nem szakadt pártokra a közönség, nem keletkezett új vallás. Hamar el is felejtette mindenki.

Két hónappal később egy másik ankét hullámai bejárták az egész művelt világot. – Nagyjában ugyanazok a művelt nevek szerepeltek, ezúttal óriási visszhangot keltve mindenütt, rengeteg hozzászólás, vélemény és nyilatkozat tartotta napirenden sokáig a problémát. Arról volt szó, hogy lehet-e ingujjban járni nyáron a férfiaknak, a nagyvárosok utcáin?

Utóbbi ügyben az én szerény véleményemet is megkérdezték. Büszke lehetek rá, magyar íróhoz ritkán fordulnak a nagy nyugati nemzetek.

Viszont az első ankétához nem kaptam meghívást.

Mindig makacs voltam, ami nem jó módszer az irodalompolitikában és taktikában, ha az ember érvényesülni akar Európa szellemi térképén. Itt is elhibáztam a dolgot. Arra, amire kérdeztek, nem feleltem – ellenben, amiről senki nem kérdezett, hogy van-e túlvilági élet...

Leültem és megírtam rövid és tömör válaszmot. Szemben Shaw Bernát, Dean Inge és Chesterton hosszadalmas, legalább egy újságoldalra terjedő nyilatkozatával, egy mindössze tizenhat íves kötetben.

Még így is elkéstem. Az ankét – mint említettem – gyorsan lekerült a napirendről, mire elkészültem, már nem volt érdemes elküldeni.

De a könyv megmaradt.

Most átnyújtom a magyar olvasónak, aki már megszokta tőlem, hogy olyan kérdéseire válaszolok, amiket nem tett fel. Ennek ellenére gyakran végighallgatott.

Nem is mentegetőzőm előtte. Csak arra szorítkozom, hogy szembe-
helyezkedve a divattal, a könyvem időszerűségét védelmembe vegyem.

De ehhez kicsit komolyabbnak kell lennem – remélem, ez nem azt
jelenti, hogy komolykodnom kell.

*

A londoni vitában különféle tekintélyei a Gondolat arisztokráciájának
nyilatkoztak meg – és éppen, mert Londonban történt a dolog, észreve-
hető külső aktualitás nélkül, abban a városban, mely a ma élő emberiség
szempontjából még mindig Athénje és Rómája és Alexandriája a Megis-
merést áhítózo emberi lélek kultúrközösségének, – ez a vita, rendezésé-
nek a felvetett kérdéshez képest nevetségesen kicsinyes és ügyefogyott
külső formái ellenére könnyen emlékeztetett jelentőségében bizonyos
harmadik és hatodik és tizenötödik századbeli zsinathoz, melyek az ef-
fajta teozófiai és teológiai kérdéseket döntötték el, ünnepélyes külsősé-
gek közt, azzal a különbséggel, hogy a vita eredményét hitcikkellyé, tör-
vénné szentesítették azután –, s mivelhogy a világot abban az időben
egyházi hatalmak kormányozták, a jogerőre emelkedett törvény éppen
úgy végrehajtatott, gyakorlati értelemben, mint ahogy végrehajttatik
manapság holmi katonai vagy gazdasági vita eredménye, ami parlamen-
tekben, birodalmi gyűléseken válik törvénné vagy rendeletté.

A középkori ember számára csakúgy vitális fontossága volt annak,
hogy vajon Trientben vagy Constanzbán, vagy Wormsban mit határozo-
nak a túlvilágról, vajon elfogadják-e az átlényegülés javaslatát vagy sem,
vajon a szentháromságot veszik alapul vagy az egységet; mint ahogy a
mai ember számára égetően, és életprogramja szempontjából is fontos,
hogy a parlamentben vagy a népszövetségi gyűlésen megszavazzák-e,
mit tudom, a vámuniót, vagy akár a leszerelést. Az a bizonyos „i” betű a
homouzion és homoizuzion között igenis döntő különbséget jelentett,
egyáltalán nem volt olyan könnyű feladni vagy fel nem adni, mint ahogy
Madách Tankrédja hiszi, – a keresztes háborúk korában ilyen és effajta
„i” betűkön múltak és múlhattak emberi sorsok, országok élete és halála,
eltolódások, fellendülések és visszaesések kultúrában, civilizációban,
országok összeomlása és újjászületése. Nagyon érthető, hogy azok, akik

a zsinatokon hivatva voltak határozni olyanfajta kérdésekben, mint tesszem fel, az egy színű vagy két színű Úrvacsora, hogy Krisztus lelke a kenyérben és borban egyszerre szolgáltassék-e ki, avagy csak a kenyérben, avagy csak a borban, – nagyon érthető, mondom, hogy az akkori világ e jelentős képviselői átérezték szerepük fontosságát: ez a jelképes kenyér és bor valódi kenyeret és bort jelentett ez időkben, ami elvétetik vagy megadatik.

Ezeröttszázharmincegyben, mikor arról kellett dönten, hogy elfogadják-e vagy sem a protestantizmus felfogását – bár ez a felfogás ilyen, látszólag transzcendens kérdésekkel foglalkozott „csak”, mint például Krisztus emberi és isteni természete, a túlvilág értelmezése stb. –, a zsinat hatalmas képviselőinek módjában volt igen jól megsejteni azokat a háborúkat és katasztrofális változásokat, amik protestantizmus és katolicizmus küzdelmében, országok múlásával és születésével igazolták utóbb, hogy a wormszi birodalmi gyűlésen igen nagy és életbevágó dolgokról volt szó, mikor arról volt szó, hogy egy szín alatt vagy két szín alatt szolgáltassék-e fel az Úrvacsora, templomi szertartásokon. Valódi borról és valódi kenyérről volt szó – papok és hívek óriási tömegének boráról és kenyéréről csakúgy, mint ahogy polgárok és bankárok és munkások boráról és kenyéréről van szó ma, amikor a parlamentben valamelyik miniszter törvényjavaslatot terjeszt be, mondjuk, a numerus claususról.

Ma a hatalom nem a lélek dolgával foglalkozó emberek kezében van, mint valamikor. Ha a világ mostani papjai, írók és tudósok és gondolkodók, a szellemi arisztokrácia képviselői volnának a miniszterek és elnökök és királyok is egy személyben (mint ahogy illenék egy céltudatos, jövőjét logikusan látó és akaró társadalomhoz és emberiséghez), a londoni ankét fontossága bizonyára hívebben fejezte volna ki a feladott kérdés jelentőségét. Végre is, ha meggondoljuk (de hiszen éppen erről van szó), az a kérdés, hogy van-e túlvilági élet vagy nincsen, nem egészen lényegtelen abból a szempontból, hogyan viselkedjem, hogy éljek, mit tegyek, mihez tartsam magam ebben a világban inneni életemben.

A kérdésnek mai értelmében, tehát az érzelmi és értelmi logika és a kísérleti tudomány össze- és együttműködésével (majdnem azt mondhatnám: vallás és tudomány, hit és tapasztalat összeegyeztetésével) való,

tehát korszerű megvitatása és eldöntése akár jobbra, akár balra, igenis, korszakalkotó, gyakorlati jelentőségű következményeket vonhatna maga után, ha ennek a döntésnek hitelt és érvényt biztosítana azoknak világi hitele és hatalma, akik hivatva vannak végiggondolni ezt a kérdést.

No de hát erről szó sem lehet.

S miután erről nem lehet szó, a londoni ankétból is az jött ki, aminek ilyen körülmények között ki kellett jönnie. Végiggondolt, végigérzett, komoly és ihletett, a kor lelkének megfelelő új látniakarás, mindent újra és előlről felrázó és megrázó szemléletalkotás, vallásalkotás helyett ez a modern Trient vízfejű csecsemők gondolatvilágát szülte világra – összekeverve régi, üres, frázissá rongyosodott kozmogóniák rothadó trágyáját néhány modernnek csúfolt „tudományos” bárgyúság cafrangjával, leöntve a kotyvalékot javasasszonyoktól kölcsönként kabalákkal, békamájjal és cinegehájjal.

De hiszen ez nagyon természetes. Miután mindegyik „gondolkodó” igen jól tudta, hogy a túlvilági élet kérdésében való véleménye igazán nem fogja megváltoztatni a világot – hogy másnap a villamosok éppen úgy fognak járni, és a Journal Amusant-t éppen úgy százezerszer annyi ember fogja olvasni, mint Einstein felfedezését, akár van túlvilág, akár nincs – igazán kár lett volna túlságosan megerőltetni a kobakot. A kitűnő és szellemes (azóta meghalt) Chesterton (egyébként komoly és ihletett feszegetője a nagy kérdésnek) igen mulatságosan bizonyította be a szerencsétlen ankét tanulságaképpen, hogy korunk az emberi gondolkodás végvonaglásának kora: hogy soha nem volt még kor, beleszámítva az ősidőket is, amikor ennyi ostobaságot és sületlenséget válaszoltak volna a feltett kérdésre: a vizsgán tökéletesen és reménytelenül megbukott mindenki, még pótvizsgára való anyag se jelentkezett.

Magam, csodálkozni csak azon csodálkoztam, hogy Chesterton ezen csodálkozik. A magyarázat ugyanis igen egyszerű. A gondolat azért haldoklik ebben a világban, azért nem gondolkodnak az emberek, mert ma nem érdemes gondolkodni, mert a gondolat eredményét nem lehet úgyse valóra váltani, nem lehet a következményeit levonni, nem lehet élni a gondolat szerint, nem lehet, egyszerűen azért, mert a világot nem a gondolat kormányozza, hanem egészen más valami – vagy inkább semmi se kormányozza, alakul magától, indulatok és vágyak viharában. S ha vala-

ki mégis ímmel-ámmal hozzányúl a lomtár rozsdás Eszméihez, ijesztő módon magára marad, segítség, támogatás nélkül fűrhat és faraghat titkos műhelyében, mint a középkor alkímistája, tévelygő, boldogtalan úttörője annak az Egzakt Tudománynak, ami mégiscsak megszületett belőle.

Az alkímisták korában bujkálni kellett a Tudománynak a vallásos Gondolat elől – akkor a vallás uralkodott. Ma a gondolat árvult el – érthető, hogy ami megmaradt belőle, olyan naiv és ügyefogyott, mint az egzakt tudomány szemszögéből az alkímisták tégelyei és lombikjai és kotyvalékai voltak valamikor.

Tárgyilagosan, tehát mások számára, az a néhány összefüggés, ami akkor eszembe jutott, nem elmélet, még csak nem is szabályszerű jeltevés – elméletnek, feltevésnek csak azt a gondolatéptményt illik nevezni, aminek eredményét módunkban van a valósággal összehasonlítva ellenőrizni. Itt erről nem lehetett szó, hiszen a túlvilágról nem kaptunk eddig megbízható üzenetet.

Úgy viszonylott e néhány ige az igazsághoz, mint az alkímisták kabalái egy modern elektron-teóriához, amit újabban már a mikroszkóp is igazol.

Olyan szerénynek kellett lennem, mint az álmodó, aki kezdi sejteni, hogy csak álmodik. Hogy van egy ébrenlét, amihez viszonyítva eszményi életünk annyi csak, mint a mostani életünkhöz az álom...

Hiszen álmunkban is rendszerint azt hisszük, hogy élünk, s valóságnak vesszük álmképeink – s amikor mégis, egy pillanatra felködlik előttünk a gyanú (többnyire valami rémesen iszonyú vagy hihetetlenül szép álmélmény közben), hogy ez csak álom: annál többet akkor se tudnánk mondani, mint hogy ez az érzés határozottan megvan. Sétálok egy réten álmomban, s egyszerre eszembe jut, hogy csak álmodom – ez a rét, ezek a fák, mindez tehát nem igaz –, de hogy mi az igaz, hogy amennyiben nem ezen a réten vagyok most, hol vagyok hát valójában? – otthon fekszem-e az ágyban és horkolok, vagy egy másik, de valódi réten aludtam el? – ezt álmomban nem tudom eldönteni, nem emlékszem rá, ahhoz fel kell ébredni előbb.

De hogy ébredjünk fel?

Az álmodó rendszerint valami erőfeszítést tesz ilyenkor álmában – artikulálatlanul kiált egyet, vagy elneveti magát –, egy, az álomélmény logikájával ellentétes lelki mozdulatot tesz – nagyon helyes ösztönnel megérezvén, hogy ha ezzel az álombéli eszével és logikájával próbálná megfejteni valódi helyzetét a dolgok között, csak mélyebben keverednék bele az álomvilágba. Az álom szempontjából ahhoz, hogy felébredjen, logikátlanul kell gondolkodnia, akkor lesz igaza. Például azt álmodom, hogy valaki nekem jön, és baltával agyon akar vágni. Az álomlogika szerint el kellene szaladnom – ebből újabb, mélyebb álomképek jönének létre, rémes tartalmú, lidércnyomasos üldözés. Viszont, ha eszembe jut, hogy álmodom, egyszerűen és logikátlanul oda fogom tartani fejem az álomgyilkos álombaltája alá, jól sejtve, hogy ettől nemcsak hogy nem halok meg, de sőt ellenkezően, felébredek, vagyis sokkal biztosabban fogok élni, mint itt, az álomvilágban.

Mindezzel csak azt akarom mondani, hogy aki a túlvilágot el akarja képzelni, annak előbb ezt a világot kell alaposan szemügyre venni. Szembe kell néznie előbb ennek a világnak valóságával úgy, ahogy az eszméletben tükröződik. És ekkor csodálkozva kell hogy felfedezzen tulajdon lelkében egy összeegyeztethetetlen, éles és határozott kettősséget. Ez a kettősség abban áll, hogy a tapasztalt világot összefüggő és érthető valóságnak akarom érezni, kényszerűen, függetlenül a valóságtól, belső ösztön sugallatára – ám ezt az érthetőséget és összefüggést, akár-hogy igyekszem, sehogy sem tudom megtalálni, illetve tapasztalataimból levonni. Hogy csak egyet mondjak: a végtelenség kényszerszorgolata, az a tény, hogy az egész nem tudom felfogni, mindent összezavar és valószínűtlenné tesz – hiszen, ha valaminek (a mindenségnek) egésze mint valami képtelen és logikátlan és érthetetlen dolog szerepel képzeleim közt, akkor ennek az egésznek egy részét, magamat s az általam ismert világot sem tarthatom véglegesen érthető és logikus és elfogadható valóságnak.

Viszont az ösztön és akarat, hogy annak tartsam, megvan bennem.

Mi mást jelenthetne ez, mint hogy az ellentmondás nem odakint van, hanem bennem, illetve lelkem állapotában?

A valóság azért ködös, mert lelkemben köd van.

A lelkemben köd van, álmodom.

Van-e túlvilág? – ez a kérdés tehát helyesen így hangzik: mi lenne, ha nem volna köd a lelkemben, ha hirtelen minden eszembe jutna, ami volt és van, ha a szó abszolút értelmében felébrednék – hol találnám magam?

Valahol másutt, mint ahol vagyok.

De amellet nem veszteném el ezt a világot se, csak minden kiderülne – nem mozdulnék el helyemből, és mégis másutt volnék. Mint az álmodó, aki ágyában találja magát, ahol elaludt, holott pillanattal előbb erdőben sétált.

A túlvilág, eszerint, ha van, csak úgy képzelhető el, hogy mindig van, volt, mielőtt éltem, van, mikor élek, és lesz, mikor meghaltam. A halál utáni túlvilág – ennek semmi értelme.

Ha van túlvilág, akkor már most, itteni életemben is benne kell hogy legyek ebben a túlvilágban, csak nem tudok róla, illetve nem érzékelem jelenlegi, életnek nevezett lelkiállapotomban.

A túlvilág tehát nem más, mint egy ismeretlen, az ismertnél végtelenszer tágabb és átfogóbb állapota ugyanannak a léleknek, aminek egy része jelenleg az életnek nevezett képzetek és érzések összességét tartalmazza.

Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen, hogy úgy mondjam, két részből áll a lelkünk: – az egyik, az abszolút, ami állandóan a túlvilágban van – s a másik, amit innen ismerünk, az életünkből, előbbinek függvénye, relatív valami, mint az álom: – lélek, melynek minden élménye az éber szellem állapotától függ.

A félreértések onnan származtak, hogy a túlvilági élet kérdését összetévesztették a halhatatlanság kérdésével: az idővel hozták összefüggésbe, holott a túlvilágnak, ahogy nincs köze a térhez, az időhöz sincs köze.

Ez az egyik.

*

A másik lényeges dolog, amivel tisztában kell lennünk: hogy a túlvilág az ember személyes ügye.

A túlvilág egzakt fogalmának félreértése volt, hogy mindig az istenség fogalmával azonosították.

„Isten felfedezése” című cikkemben már beszéltem róla, hogy istenhez kétféle módon lehet eljutni: önmagunkon át, a benne való hit, s önmagunkon túl, a benne való kételkedés révén. (Az utóbbi út, ha lassúbb és bonyolultabb is, éppoly biztosan visz el hozzá, mert mindenütt keresi azt, akit a hit a túlvilágon vél tudni.)

Isten itt is van, és a túlvilágon is – de isten fogalma metafizikum: márpedig, mint az előbbiekből kiderült, a túlvilág számunkra nem metafizikai, hanem lélektani kérdés lehet csak itt, ebben az életünkben.

Fogalmát tulajdon lelkünkől építhetjük csak ki: önmagunkat kell vizsgálni, ha létezésének lehetőségét vitatjuk.

Lelkünket kell figyelni – óvatosan, szerényen, áhítatos csendben: elhallgattatva egy időre az álomlogika zakatolását.

S ekkor, ha jól figyelünk, valami nagy, elnyomhatatlan nyugalanság állandó, halk dörömbölését fogjuk meghallani lelkünk mélyén.

Állandó feszültséget, nyugalanságot, kielégítetlenséget. Sokféleképp próbálta elnevezni az értelem: életösztönnek hívják leginkább.

Mi legyünk szerényebbek. Nevezzük csak nyugalanságnak. De ami nyugalanság, az azért nyugalanság, mert nem jól érzi magát – mást akar, mint ami van.

A nyugalanság rossz dolog.

Rossz dolog volna az életösztön?

Az életet, valóban, rossznak érezzük, mihelyt a halálra gondolunk. S a halált rossznak, ha az életet szeretjük.

Íme, két rossz dolog. Az élet rossz a halál miatt, s a halál rossz az élet miatt.

Márpedig rossz érzés nem volna lehetséges valami jónak a létezése nélkül – a rossz negatívum, hiányérzése valaminek, ami jó. Önmagában elképzelhetetlen.

Ha tehát az élet és halál rossz dolog, egymás miatt – kell hogy legyen egy harmadik állapot, amihez ezt a kettőt viszonyítjuk.

Íme, a legmesszebbmenő pontosság, amivel a túlvilág fogalmát meghatározhatjuk.

Hogy mármost ez a túlvilág, ez a harmadik állapot, milyen természetű – erre csak a ráébredés után felelhetnénk. Vagy: a művész módján, elképzeléssel. Ez a regény efféle kísérlet.

Annyi valószínű, s éppen a lélek természetéből következik, hogy a túlvilág mindannak ellentéte, amit rossznak nevezünk. A túlvilágot a vágy teremti meg, ugyanaz a vágy, mely az érvényesülése elé gördülő akadályokat érzi szenvedésnek, fájdalomnak, halálnak, élet és halál börtönének.

A túlvilág szabadságot jelent, minden vágy korlátlan beteljesedését. S mivel a vágy személyes dolog és egyéni, a túlvilág nem is lehet más, mint egyetlen lélek mennyországa, kozmosz, amiben minden úgy történik, mint ahogy ezt a lélek szeretné, már itt, ez álméletben – kozmosz, aminek ez az egyetlen lélek, mely eddig csak szemlélte és szenvedte a világot, azontúl saját képére teremtő és alkotó istene lesz.

Valószínű, hogy a túlvilág tulajdonképpen nem is más, mint ráeszmélés arra, hogy a világot mi magunk alkotjuk olyannak, amilyennek a boldogság vágya mutatja nekünk.

Mintha ketten sejtettek volna hasonlót: Mohamed és Szókratész. Az egyiknek volt bátorsága bevallani, hogy túlvilág és mennyország csak az lehet, ahol nem is Allah, hanem ő, Mohamed érzi jól magát – a másiknak volt bátorsága kijelenteni, hogy nem mindenki számára létezik, csak ama lelkek kiváltsága lehet, akik meg is tudják teremteni a semmiből.

[1928, 1936]

*

[A következő két bekezdés csak a *Mennyei riport*ban szerepel. A regényben ez az írás *Kedves Olvasó!* megszólítással kezdődik, s az író aláírásával fejeződik be, az előszó szerepét tölti be.]

„Ezen gondolatok környékeztek” elmém, amikor a Mennyei Riport látomása megszületett bennem.

Mi került belőlük a könyvbe: nem tudom. Ítélje meg az olvasó. A történelmi igazság – és egy kicsit a történelmi jelképeség – kedvéért csak annyit teszek hozzá, hogy könyvem megírása után nagyon hamar személyesen volt módomban a Mennyei Riport tényállításait legalább annyiban ellenőriznem, amennyire egy országról fogalmat kaphat, aki elért egészen a határáig. Miként az „Utazás a koponyám körül” című regényemben olvasható, amit hírhedt stockholmi agyműtétetről írtam.

FÜGGELÉK

MADÁCH*

Mielőtt a címet leírtam – mert kietlennek és sivárnak találtam a pusztá tulajdonnevet – jelző után kutattam magamban, s csodálkozva eszméltem rá, hogy nincsen. Goethét isteninek nevezték – Petőfi nevéhez a „lángelme” fűződik, Kantról tudom, hogy mély volt – Shakespeare a „legnagyobb” – bölcs volt, Tolsztoj és Heine szellemes volt. Madáchot legutóbb, valamelyik kurzuslap mint „a nagy magyar filozófust” emlegette. Ugyanilyen alapon kiváló közgazdásznak is nevezhette volna. Nem, Madáchnak nincs jelzője, egyedül hangzik el bennünk e két szótag jambikus lendülete – egyedül, s talán még csak egy van kívüle, mely így, jelző nélkül úszik a társuló képzetek tengerében, önmagát idézve csak, összehasonlító értékmérő nélkül, jelző és főnév egyben – ez a szó: Dante.

I.

Ez ötletszerű akkord után, melynek semmi vonatkozása a következőkhöz, szeretném „az értelem mérőőnját” lebecsátani „vizének mélységeibe” – előre sejtve, hogy a mérőőn „félrebillen” s nem marad más, mint dadogó kiáltások, vagy néhány hasonlat. Próbáljuk meg mégis.

Húszéves koromban azt írtam fel jegyzőkönyvembe: „Ha az Ember Tragédiájából nem maradt volna fent más, mint az a papírlap, amire Madách feljegyezte a dráma ötleteit – ha soha meg nem írja, csak a tervet, a dráma meséjét, röviden, néhány szóban – ez a terv, ez a vázlat elég lett volna hozzá, hogy nevét fenntartsa, s úgy emlegessék őt, mint a legnagyobb költők egyikét.”

Ezt groteszken túlzottnak látszó meghatározását Madách jelentőségének ma is vallom. Vallom, hogy az Ember Tragédiája feldönti a művészi alkotás legnépszerűbb, a legnagyobb tekintélyektől támogatott

*Karinthy Frigyes, a *kávéházi Szókratész*, ebben a tanulmányában emlékezetből – és pontatlanul – idézte Madách sorait.

alaptörvényét, mely szerint a műalkotás értékének kérdése csak a „miként”-en és nem a „min” múlik – hogy az alkotás tárgya, annak első látomása a költő lelkében egészen közömbös valami az összehasonlításban, hogy a költőt csak a kifejezés ereje teszi, függetlenül attól, amit kifejez – röviden, hogy a költői alkotás művészete ugyanolyan vonatkozásban áll a természettel és emberrel, mint akár a zene, akár a képzőművészetek.

Nem akarok az alapfogalmak tisztázásába belebonyolódni. Ez a tisztázási folyamat régen megtörtént bennem és eredményeit mindenben igazolta számomra a tapasztalás. Csak egy feltűnő jelenségre szeretnék rámutatni. Azok a kiváló esztétikusok és kritikusok, akik a fent vázolt művészet-szemléletet alkották és vallották, alkotják és vallják, amikor valamely adott költői művet vagy költőt méltányolna, hasonlataikat, képeiket szívesen veszik a képzőművészetek és a zeneművészet szótárából – sőt e nélkül nem is tudnak hozzáférni a műhöz. Csak úgy hemzseg stílusuk ilyen szavaktól, mint „festői”, „monumentális”, „plasztikus”, „színes, színtelen, orkesztrális” és a többi. A végén már el is felejtik e fogalmak származását és közvetlenül alkalmazzák a költészetre. Ez nagyon természetes. Aki a költészetben csak az érzéket keresi, nagyon könnyen esik abba az érzéki csalódásba, hogy szavakkal kifejezett „ábrát” lát maga előtt („ábrázolás!”) leírt képet, vagy szobrot, szavak anyagából összeállított képét a természetnek. Nem veszik észre, hogy ez a jellemzési mód milyen egyoldalú: hogy milyen könnyű „megfesteni” a költőt – de milyen nehéz, sőt csaknem lehetetlen „leírni” a festőt. Az igazság pedig nagyon egyszerű: a nyelv ősi logikája mutatja meg. A „mű” és „művészet” szó eredetien érzéki alkotásokra, zenére és képzőművészetre vonatkozott – a költészetre csak alkalmazták, később a kifejezés tökéletességének jellemzésére per analógiám. De a költészetnek a „művészet” csak eszköze és jelképe, sohasem lényege és célja – magában foglalhat minden művészetet, lehet „festői és zenei” – de soha nem lehet „egyik válfaja” a művészetnek, mint zene és festészet: innen van, hogy a költői alkotás lehet „művészi”, de a művészi alkotás nem lehet „költői”. Mert a költészet lényege az érzék fölötti, vagy mondjuk minden érzék összhangzásából eredő elgondolás – lényege mindent együttvéve, aminek testet ad forma és művészet – mert a költő maga az ember és nem annak valamilyen

megnyilatkozása, mint festő és muzsikus. A költő maga a Gondolat és kompozíció – ama Gondolat, amit kép és zene csak illusztrál. Amaz ismeretlennek, akihez minden gondolatunk száll, mikor magunkról beszélünk az Emberről a költő ad hírt – festő és muzsikus csak az ő kíséretében jelenik meg, tolmács gyanánt, hogy szavait magyarázza.

Ennyit a költészetről általában s ennyit is csak azért, mert Madáchról van szó. Annak ugyanis, aki a Madách-problémával foglalkozik, számolnia kell valamivel, egy bizonyos lappangó kritikai felfogással, ami más költőnél mellékkérdés maradt volna, Madách értékelésében azonban csaknem végzetessé vált. Ez a kényes kérdés Madách művének Goethe Faustjával való rokonsága, vagy durvábban az a feltevés, hogy Goethe műve Faust-Nachdichtungnak tekinthető. Ez a felfogás nem magyar eredetű: a „Tragödie des Menschen” szédítő arányain meghökkent s zavarát esztétikai dialektikával leplező német kultúrgögg eszelte ki – a magyar kritikának annyi bűne van csak benne, hogy nem tiltakozott ellene, nem állt ki méltó fegyverzettel Madáchért (összesen két számba vehető Madách-tanulmányunk van s így az, aki, mint jómagam, nemcsak hogy Goethe epigonnak nem tartja Madáchot, de a Tragédiát, ha százszor hatott is alkotójára a Faust, a Faustnál tökéletesebb remeknek vallja – tekintélyekre nem lévén módja hivatkozni, kénytelen maga keresni meg a törvényeket, amikből mértékét veszi.)

Nem érzem magam elfogultnak. Ha a Toldi-trilógiáról volna szó, vagy Petőfi műveiről, tekintetbe venném s leszámítanám azt a rokonságnál is mélyebb rokonszenvet, ami hálistennek, megzavarja a hűvös tárgyilagosság tekintetét – s amit annak köszönhetek, hogy magyarnak születtem. De az Ember Tragédiája csak költője személyénél fogva nemzeti kincs – maga a mű a Világirodalomé s a mellette vagy ellene való harc világirodalmi jelentőségű.

S ha már e harc fennáll: lássuk világirodalmi szempontból a legfontosabb ütközőpontot, az eredetiség kérdését.

II.

Ama noteszjegyzet tartalmát, a dráma ötletét, aminek magában álló, csodálatos tökéletességét, semmihez nem hasonlítható eredetiségét elsősorban bizonyítani akarom, ilyenformán képzelem.

Ádám, az első ember, a paradicsomkertben, ahol egyéni szempontból nagyon jól érzi magát, azon tűnődik, vajon érdemes-e neki foglalkozni vele, hogy mi lesz az ő halála után? A kérdésnek Ádám esetében különleges érdekessége van: ő az egyetlen ember, akinél ez nem pusztán filozofálás, hanem nagyon is gyakorlati probléma, mert hiszen úri tetszésétől függ, hogy a megfontolás eredményeképpen szabad folyást engedjen-e a jövőnek, vagy pedig, az édenkert egyéni boldogságában megnyugodva, mint olyan állapotban, aminél boldogabbat úgyse kívánhat, egyszerűen befejezettnek tekintse isten művét személyével, mint a teremtés legjobban sikerült kísérletével s ne fárassza magát azzal, hogy istent utánozva, ő is magához hasonló, de boldogságban tökéletlenebb lényeket teremtsen. A jövő kérdése tehát számára nemcsak belátás, hanem akarat dolga.

Boldogságának azonban van egy szépséghibája: az unalom. Ha nem unatkozik, nem volna ideje tűnődni – hamar rájön tehát, hogy istentől éppen ebben különbözik, s boldogsága is ezzel tökéletlenebb. Isten nem unatkozik, mert olyan színjátékot indított meg a világ teremtésével, aminél egyszerűbbet, unaloműzőbbet, mulatságosabbat, izgalmasabbat képzelni se lehet. Ő is szeretne ilyen színjátékot, ami őt legalább annyira érdekli, mint istent a Világmindenség. Ehhez azonban színészeket kell teremteni.

Győz a kíváncsiság és Ádám összebeszél Luciferrel, a nagy rendezővel, hogy mulattatására találjon ki neki is valami hasonlót. Valami történetet, aminek szereplői nem végtelen naprendszerek, angyalok és démonok legyenek, mint a Divina komédiában, hanem hozzá hasonló emberek, akiknek sorsa éppen ezért Ádámot – az embert – mindennél jobban érdekli.

Ádám tehát elalszik és kezdetét veszi a színjáték: az Emberiség Története. A történelem különféle korszakai elevenednek meg – de korántsem epikus, elbeszélő formában. Az alvó Ádám meghökkenve ismer rá álmoképeiben önmagára. És minden korszaka az Emberiség Történetének az ő személye körül alakul ki, – minden változása a történetnek az ő személyes, jól ismert életének, örömeinek, bánatának, töprengésének, megfontolásának, jókedvének vagy kedvetlenségének a következménye. Érdekes regény vagy költemény helyett izgalmas drámát kap: az

Emberiség Története csábító cím volt csak: Ádám Tragédiája az egész, aki mindent megpróbál, hogy az Édenkert boldogságát visszaszerezze, hogy véget vessen a színjátéknak, amit unalmában önmaga keresett. Ádám, mint Fáraó, mint Tankréd, mint Miltiadész, mint Kepler, mint Danton, keresi a boldogságot s gyötrő küzdelmet folytat álmainak rémképeivel, embertársaival, hogy megszabaduljon tőlük. De Lucifer most már nem hagyja felébredni – egyre borzalmasabb alakokkal népesíti be álmát – az alvó nyugtalanul hánykolódik és hörög – kezdi már világosabban sejteni (tizedik, tizenegyedik, tizenkettedik szín), hogy csak álmodik s végre, lerázva a lidércnyomást, egy ordítással felébred. De közben, álmában, megismerte önmagát, ahogy csak álmában ismerhette meg: reményeit, vágyait, a haláltól való félelmét s az élet megvetését és akarását – szerelmét és gyűlöletét. És nagy nyugtalanság fogja el: szabad-e élnie annak, aki ilyen, mint ő? Ám a színjáték már lepergett és visszagondolva az egészet, ámulva eszmél rá, hogy elmélkedésének, próbálgatásának, reményeinek és kudarcainak története pontról-pontra összeesik fajtája történetével.

III.

Szándékosan mondtam el a Tragédiát úgy, hogy ne legyen szó benne a mű úgynevezett „filozófiai, szemléleti, eszmei” tartalmáról: mellőztem Isten és ördög versengését az emberért, Isten diadalát s az ember megtérését. Azt akartam hangsúlyozni, hogy a pusztá mesében minden benne van – az Eszme nem kiegészítője vagy alapja, nem szülőanyja a mesének s a mese nem jelképe vagy példázata az eszmének. Eszme és történet, gondolat és jelkép egy és ugyanaz a Tragédiában – ha az alkotás legmagasabb fokának anyag és a forma tökéletes egységét vallom, ennél nagyszerűbb példát nem találhatnék. Ádám, az első ember, a múltat és jövőt nem ismerő (múltja nincs, jövője tőle függ), emlékektől nem befolyásolt, félelemtől nem akadályozott Gondolat légüres terében tűnődik az élet lehetőségeiről, az élet értelméről. Mindaz, amit e lehetőségekről és azoknak következményeiről elgondol, a szabad, minden tapasztalattól független Gondolat törvényei szerint következik egymásra – ha Ádám

utódok nélkül pusztul el s elmarad az Emberiség Története, Ádám lelkének története, rajongás és csüggedés, szerelem és kiábrándulás, vágy és megadás akkor is így ebben a sorrendben zajlanék le benne. És íme, az ismert valóság, a Történelem ugyanazt az utat futja be, mintha csak illusztrálni akarná egy ember lelki válságait, – kell-e még bizonyíték, kell-e külön példa, jelkép, filozófiai megfontolás, szemléleti szempont annak a világos belátására, hogy amit Történelemnek nevezünk, az nem az anyag és tömeg torlódásának, gyűrődésének és kavargásának véletlen játéka, hanem valamely ismeretlen eredetű Léleknek és Érzésnek és Gondolatnak az életformákban való különféle kísérletezése – hogy a Valóság, aminek mindannyian szereplői vagyunk, nem eredeti forrása minden drámának, hanem maga már dráma, csak képe és tükrözése valami ismeretlen Abszolút Valóságnak: dráma és regény, aminek hőse van – hogy ami itt történik, az nem az Emberiségnek, hanem az Embernek ügye, aki nem egyén, de nem is az egyének összessége, tulajdonképpen nincs is és mégis mindnyájunk által nagyon jól ismert, pontosan leírható, mindentől megkülönböztethető, rendkívül érdekes és különös Valaki.

Ezt a mellőzhetetlen, elpusztíthatatlan, a végtelenség gondolatához hasonló módon elintézhetetlen, tehát nyilván örökéletű, sok-sok ezer év óta újra, meg újra felbukkanó eszmét soha még ilyen szerencsés ötlettel nem fogták meg, mint Madách. Az ötlet, hogy az első ember elalszik és végigálmodja, saját története gyanánt, az emberiség történetét, azonkívül, hogy páratlanul elmés, annyira eredeti, hogy tulajdonképpen nem is hasonlítható egy vagy más, bizonyos szerző alapötletéhez: – legfeljebb a több, egymásra következő szerző és költő által az idők folyamán kialakított, kicsiszolt, tökéletesített legenda-mesék, kozmogóniák, vallásrendszerek alapjául szolgáló mítoszok jelképes mese tartalmához, amennyiben ezeket költői alkotásoknak tekintjük, s nem isteni kinyilatkoztatásnak. S valóban, Madách legendája éppen úgy lehetne alapja egy elképzelt vallásnak, vagy kozmogóniának, mint akár Buddha királyfi története, akár Kronoszé, akár a Mózes nevéhez fűződő hét nap és hét éjszaka meséje – mert ne felejtjük el (ez utóbbira való tekintettel), hogy a zsidó-keresztény legendából Madách Ádámnak igazán csak a nevét vette át: az ő Első Emberének, a tökéletesen fejlett értelmű lénynek annyi köze sincs a bibliai Ádámmal, mint a Miltonénak, aki ugyan szintén értelmes

Ádámot komponált, de meghagyta őt a keretben, ahonnan vette. Ám bizonyos, hogy csak ezekben a legendaszerű költeményekben forrott úgy össze eszme és történet, mese és tanulság, szabály és példa, hogy a belőlük alakult vallásos szemlélet már nem is tudja jóformán eldönteni, vajon a legenda meséjét költötték-e annak vallásfilozófiai tartalmához – avagy a meséből alakult-e ki idővel a vallásfilozófia törvénye? Hogy a fiait felfaló Kronosz története származott-e az idő fogalmának megismeréséből – vagy e meséből ismerte meg az idő fogalmát a görög filozófus – hogy az időt nevezték-e el Kronosz-ról, vagy Kronoszt az Időről? De az irodalomtörténetben szinte példátlan, hogy egy költői mű magva annyira önálló legyen, mint a legendaké.

IV.

Az újbort bátran töltheted régi tömlőbe, mert „nem azért jöttem, hogy a törvény formáját eltöröljem, hanem hogy azt újra betöltsen.” A kereszténység felfedezésszerűen új gondolatát senki sem fogja a zsidó gondolattal összetéveszteni, vagy abból származtatni, amiért Krisztus zsidó tanítványai az ótestamentum formanyelvén fogalmazták meg mesterük tanítását. Ha Krisztus Athénban születik és görög filozófusokat ihlet meg igéjével, a négy evangélium talán Platón beszélgetéseire emlékeztetne, de tartalma, jelentősége, eszméinek évezredekre szóló hatása ugyanaz maradna, mint így.

Nem Faustot és a Tragédiát akarom az Ó és az Új Testamentumhoz hasonlítani, csak egymáshoz való viszonyukat. Akinek mondanivalója, témája annyira eredeti és önálló, mint a Madáché, annál bátran mondhatunk le róla, hogy „egyéni, eredeti” hangot keressünk a költészetében. Valóban, Madách „kifejező művészete” e művészetnek hangja és beállítása, metafizikai hasonlatköre, aforizmáinak alkalmazása a helyzetre, gyakran emlékeztet Goethe művészetére, legalább olyan gyakran, mint ahányszor Goethe emlékeztet klasszikus mestereire, görögökre és latinokra vegyesen.

Dehát mit is jelent tulajdonképpen az a sokat emlegetett formai „eredetiség”? Ezt az erényt korunk túlzottan tudományos esztétikája, mely

hovatovább kezdi magát egészen a modern, a maga területén pompás fejlődésnek indult és nagyszerű eredményeket felmutató elemző lélektan valami mellékágának tekinteni, egy kicsikét túlbecsüli. Ez a lélekelemző műkritika már alig foglalkozik magával a művel, csak a „művész, a költő, a költő lelke, a zseni természetrajza, az ihlet elemzése, a művész különleges látása,” érdekli – a művet afféle dokumentumnak, tünetnek tekinti, amiből a költő lelkére következtethet, amiből e nagyszerű, ritka lélek-példányt rekonstruálhatja magának. A zseni iránti rajongásában végre oda lyukad ki bizonyos esetekben (sok példát láttunk erre), hogy a versek ugyan nagyon rosszak, de a szakértő rokonlélek kiérzi belőlük, milyen nagy költő írta őket. Az ilyen amatőr-dilettáns, művész-ünneplő, autogramtól elájuló és kéziratot elemző műkritikus (ki a maga helyére életrajzi adatok és szoborra való pénz gyűjtésére utasítva, igen hasznos kultúrmunkát végezhet) persze semmit sem becsül annyira, mint az „eredetiséget, az egyéni hangot, az új formát.” Akit nem lehet senkihez hasonlítani, az nyilván a legkülönb. Ha egy új szöveket, megváltozott ritmust, a megszokottól eltérő mondat szerkezetet fedez fel, rögtön „új korszak”-ot szimatol a költészetben – az új költőről, aki mindezt kiagyalta, hajlandó feltenni, hogy nem volt elődje és nem lesz utódja, hogy az egész költészetet az újjából szopta, átalakította és újjáteremtette és mindenkit lepipált. Az „új hangot megütő” költőt aztán kiemeli természetes helyéről, az Eszmék és Formák (irodalom) folytonosságának történetéből s úgy tekinti, mint minden esztétikai megismerés ősforrását: mintha a nyelvet is a költő találta volna föl, minden szavának gyökerét az ősi fogalmakig vezeti vissza erővel s persze álmélkodva és szörnyülködve jön rá, hogy az új költőben tulajdonképpen „minden benne van”, az egész világmindenség, s hogy ez a szörnyű, kozmikus élmény, benne talált először ihletett látnokára. (Az ilyen rajongó legfőbb ütőkártyája a „vátesz” és „prófeta” minősítés – nem is igazi költő a szemében, aki csodálatos ihlettel meg nem jósolta előre, hogy vagy így lesz, vagy úgy lesz, valahogy csak lesz). És az „új költő” személye körül megindul a belemagyarázás posvány dilettantizmusa, melynek tulajdonképpeni magva az a nagyon érthető és kedves csodálkozása a botfűlű polgárléleknek, amit az egyszerű ember, aki nem ér rá esztétizálni, így fejez ki fejcsóválva, de legalább őszinte tisztelettel: „honnan a csodából vette ez az ember azt a

sok bolondságot?!” Mert ne felejtjük el, hogy a polgár megbotránkoztatása (épater le bourgeois) egyben szomorú, de nagyon hatásos felkeltése a polgár érdeklődésének – persze, inkább csak a költő személye iránt.

Ismétlem, Madách jelentőségének hamis beállítása kényszerít rá, hogy az „eredetiség” hálátlan és terméketlen problémájával többet foglalkozzam, mint magával a Tragédiával. – Nagyon jól tudom, milyen haszontalan munka olyasvalamit cáfolni, aminek tarthatatlansága, előbb vagy utóbb, magától kiderül, de igyekszem ingerültség és elfogultság nélkül okoskodni – a valóságra, a tapasztalatra, a múltra hivatkozom hát. Abban, csekély kivétellel (futurizmus!) megegyezünk, hogy a költői nagyság egyik objektív ismérve az Idő – a herosztráteszi esetektől eltekintve a leghatalmasabb hang az, amit legtovább vernek vissza „az idő bércei, a századok” (Petőfi). Nos tehát, aki az Eszmék és Formák történetében igazán otthon érzi magát, lassanként rájön, hogy a kipróbált legnagyobb hangban és formában jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a másodrendűek. Mintha valami közös cél sarkalná őket, évezredek folyásában, rokontörekvés, egymás támogatása valami emberfölötti erőfeszítésben, igyekeznek lemondani az „egyéni hangról, az új hangszerről” – igyekeznek átadni egymásnak, átvenni egymástól a régi lantot: – igyekeznek eszközzé tenni csak a „művészetet” – (és itt lehetetlen nem idézni Madáchot: „A művészetnek is legfőbb tökélye, ha úgy elbújik, hogy észre sem veszik”). A gondolat apróbb rakétája hetykén, magabízó önállósággal robban fel és sokszínű szikrát dobál maga köré – a nagy gondolat örömétől vagy bánatától terhes lélek azonban fél, nem szívesen foglalkozik magával, nem keresi magában azt, ami megkülönbözteti, tart tőle, hogy túl sokat talál, nagyon is egyedül marad – rokonlelket keres térben és időben. S ha megszólal végre – inkább a közlés lehetősége érdekli, mint a kifejezés (nagy különbség van a kettő között!) s szívesen veszi át a már bevált, felhasznált közlési formát, közismert keretet. Persze, akinek csak „egyénsége” van, azt a kifejezés érdekli jobban, a megkülönböztető jegyek. És kialakul a költők második csoportja, a magában álló különlegesség, amiből csak egy van, „akire minden sorából rá lehet ismerni.” De csodálatosképpen az ilyen valamely szempontból unikuszerű ritkaságok száma mégis nagyobb, mint azoké, akik általános szempontból voltak a legkülönbek. Marinetti úrra valóban ráismerek minden

sorából – Petőfire nem. Mégis több Marinetti van, mint Petőfi. A legnagyobb szellem a „zseni” (ha mindenáron annak kell nevezni) nem valami érthetetlen, megfoghatatlan, Marsbeli elmeszörnyeteg, hanem „primus inter pares” különössége, arányaiban van – közületek való, minden egyes emberhez közelebb áll, mint közülük ketten egymáshoz. Ádám ő, akiben Fáraó és Miltiadesz, Sergiolus és Tankréd, Danton és Kepler éppen úgy magára ismer, mint a Tower nyüzsgő tömegének egy névtelen szemlélője, vagy a hómezők vándora, ki embertársát keresi az eszkimó hóputrijában. Ne elemezzétek lelkét, ne próbáljátok megfejteni titkát, vegyétek, amit adott és ismerjétek meg belőle önmagatokat.

V.

Ádám ő – ez a hasonlat világosan mutatja az érem másik oldalának, a Tragédia formai, ábrázoló tökéletességének titkát, – Madách művészetét is. S így, akit mégis a mű jelentésén túl, az alkotás lélektana érdekel: nem kaphat rá plasztikusabb példát, összefogóbb magyarázatot és megoldást, mint amit a Tragédia nyújt. A megoldás és magyarázat ez: a legkiválóbb költők és írók, akik a legtöbb és legtökéletesebb képzelt hőst alkották, a jellemzés és ábrázolás nagymesterei, akiknek különféle figurái legelőbb társai életünknek – legyenek bár azok a legellentétebb jellemek, soha nem alkotják a hőst pusztán külső megfigyelések összeállításából. Szemünk előtt a legkülönbélebb hősök panorámája vonul el – a rajz mindenütt eleven és természetű. Madách a valódi Keplert, a valódi Dantont, a valódi Tankrédet írja meg, eleven hősöket kívül és belül, olyannak, amilyenek, külön-külön rajzolná meg bármelyiket az epikus képzelet. Maga a téma nem is kívánna ennyit. A Goethe Faustja, átfiataltva Mefisztó bűvös italától, marad az öreg tudós, a szkeptikus okoskodó, a fiatal ág és szenvedély maszkjában. De a Tragédia Tankrédjá és Keplerje és Dantonja és Miltiadesz, hittel és tüllel azonosítja magát önmagával – Ádám nem szerepeket játszik, nem Danton és Kepler és Tankréd és Miltiadesz szerepét, hanem azonos Dantonnal és Keplerrel és Tankréddel és Miltiadeszszel. Az összeolvadás azonban tökéletes – a lehetetlenség és ellentmondás szemünk előtt zajlik le és nincs benne semmi lehetetlen és ellentmondó. Tankréd jelleme merőleges ellentéte

Danton jellemének – de Ádám jellemében mind a kettő benne van: holott Ádám korántsem bizonytalan vagy határozatlan jellem. Nézzétek meg a különbséget. A megfiatalított Faust hűvös távolságát, önmagát idegennek szemlélő tárgyilagosságát szerepével szemben – és gondolatok a minden ízében miliárdesi és tankrédi és dantoni és kepleri lélek szenvedélyes megnyilatkozásaira, ahogy a Tragédiában élnek külön életüket. Ezek mind külön drámai hősök: eleven alakok. De miért azok? Mert belülről ábrázolta őket a nagy epikus: a tulajdon, mindegyikhez hasonló lelkének közös forrásából – a nagy epikus, aki ezúttal, a pompás színjáték ünnepélyes alkalmából, még hozzá le is veti álarcát, megmutatja Ádám személyének jelképes hasonlatával a hős-alkotás szemfényvesztő bűvészetének egyszerű titkát: azt, hogy mindent önmagából teremtett, hogy azért ismer mindenkit, mert önmagát ismeri.

Önmagát, az Embert.

VI.

Egyetlen pont van mégis, ahol a különben erőszakolt párhuzam összemérhető rokonságot mutat fel a Faust és a Tragédia között – ez is inkább negatívumok megegyezése. Madách műve épp oly kevésbé „filozófia”, mint ahogy a Faust nem az. Akik valami bölcselmi szemlélet költői feldolgozásának akarják tekinteni, egyéb támpont híján, egyetlen mondat körül hadakoznak – a mű utolsó mondata ez: „Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál.” És próbálják magyarázni, pro és kontra, ebből a zárómondatból, hogy a Tragédia tulajdonképpen a katolikus vallásbölcselet hirdetője – mások pesszimista, szkeptikus szemléletet, ismét mások progresszív, forradalmi optimizmust sejteneek mögötte. Mindennek a belemagyarázásnak megint csak ama zseni-centrikus, öntudatlanul személyeskedő kritikai szemlélet az alapja, mely mindenáron tudni szeretné, miféle ember volt Madách, miben hitt, mit akart, hová tartozott, miféle párt, csoport, felekezet vagy szövetség sajátíthatná ki magának, hogy a benne rejlő hatalmas szuggesztív erőt felhasználja. A szocialisták esküdtek rá és sűrűn idézték, mert a történelem hullámainak visszatérő ütemét olyan formán mutatta be, mintha maga is felismerte volna azt a té-

amin a szocializmus alapszik, a történelmi materializmus törvényszerűségének tételét, – de bezzeg, a szocializmus kísérleti államában, a kommünben, sietve levették a műsorról, egyetlen jelenete, a falanszterkép miatt, mely egyrészt nagyon is élethűen kezdődik, másrészt nagyon is őszintén végződik. S ha megalakulna, újjászületne az a másik világ, amit mostanában néhány futóbolond áhít, tisztára az ellentét logikájával, csak azért, mert mindenben ellentéte a kommunista örületnek (rögeszmének csak rögeszme lehet az ellentéte), ki merné előadni a közép-korban játszó felvonást? Egyik se adhatná elő – pedig mindkettőjüknek szól, amit Lucifer mond Tankrédnak:

„A szent tan – az mindég az álmotok
Ön átkotokra, bűnös emberek,
Mert addig csűrítetek, hegyezítetek,
Hasogatjátok, élesítitek,
Míg örültség vagy béklyó lesz belőle.”

Hiába, a szent tan hegyezői, hasogatói és élesítői tovább citálják a Tragédiát – s fogják is térben és időben, mindenütt és mindenkor. Filozófus, költő, szociológus – zsarnok és rabszolga, a maga szemével nézve, magáénak vallhatja – nincs az a római pápa, aki bizonyítékot találna benne, hogy indexre vethesse – és mégis, nincs az a szabad gondolkodó, akinek gondolatát ne szabadítaná fel még jobban. A hazaszeretet is idézheti és idézheti a nemzetköziség: minden vélemény összessége ez a munka hitetlenség helyett a minden hívás alkotása. A nőgyűlölet apostolai hiába hivatkoznak Madách Évájának hűtlenségére és gonoszságára, – hiába idézik a költő boldogtalan életét, lesújtó tapasztalatát, amit volt bátorsága bevallani – minden tapasztalaton és annak minden tanulásán túl, történelmen és megfontoláson, ott áll a diadalmas Éva a jóság dicsfényében:

„Mit állsz, tátongó mélység lábaimnál
Hiszed, hogy éjed engem elriaszt?
A rög hull csak belé, a föld szülötte:
Én glóriával általlépem azt.”

Hisz-e Istenben, vagy nem? Bíz-e a jövőben vagy csak a múlt reménytelen ismétlődésének látja? Pesszimista, vagy optimista? A két első kérdésre két citátummal felelek:

„Hát megmaradt tebenned is, ki a
Természetet s embert lemérted
Mint végső salak: a nagy hiúság.”

Ezt a falanszter tudósának fejére olvassa Ádám: de ugyanígy mondhatná Lucifer az Úrra: Madách istene hiú isten: nem tudja védeni magát a vád alól, hogy csak azért alkotott, mert „érzi eszméi közt az űrt”, melynek Lucifer volt a neve, az ő erejében való kételkedés. S utolsó szavaival is követel és nem ad.

S a jövő? A cselekmény semmivel se biztat és Kepler, a dantoni forradalmon túl, miután tulajdon szemével látta – álom az álomban – hogy a „meglelt Talizmán, mely a vén földet ifjúvá teszi” ki fog gurulni kezéből – mégis így búcsúzik önmagától egyikében a legváratlanabb és legcsodálatosabb lelki fordulatoknak, egyetlen pillanatra kitérve az igazi költő lelkének végső mélységét, melyről Rabindranath Tagore, aki látni vélte, azt állítja, hogy ott a kétségbeesés legfeketébb pillanatában, a halál, az öngyilkosság pillanatában is valami ujjongó, határtalan öröm tombol és ficáncol:

„Együtt mondunk búcsút az iskolának:
Téged vezessen rózsás ifjúságod
Örömhözó napsugár és dalokhoz:
Engem vezess be, kétes szellemőr
Egy új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak,
Letűnt koroknak átkozott porán.”

VII.

A harmadik kérdésre a két első adja meg a választ. Általában kétfelé szemléletet különböztetnek meg – rosszat várót és jót várót (pesszimista és optimista), vidámat és szomorút. Mindkettő egészséges szemlélet, mert arccal a jövő felé van irányítva. Madáchra egyik se illik – az élet egész teljét magában foglalót: a fenségeset. E szemlélet által előidézett lelki állapot teteje a legnagyobb vidámságnak és legnagyobb szomorúságnak egyszerre: az a bizonyos lépés, mely a nevetségestől elválasztja, ugyanakkor összeköti a legkevésbé nevetséges emberi megnyilvánulással: a nevetéssel. De nem a Nietzsche erőszakolt, mesterséges hahotájával: ezt a nevetést nem Lucifer hallatja, nem sátáni kacaj ez – Ádám lelkének mélyén hullámszik, mint a tenger.

És ezzel a tökéletesség harmadik ismervéhez jutottunk. Madách nem pesszimista és nem optimista, nem vidám és nem szomorú: Madách derűs és tiszta, mint a felhőtlen ég. A Tragédia nem szomorújáték és nem komédia – a szó isteni értelmében humoros mű, összhangját az ellentétek adják – végső hatása ama felszabaduló, kitáguló érzés pillanatában nyilvánul meg, melyben felismerjük minden dialektika és bölcselkedés származását az élet rohanásában – s amit, isten és állat közt, egyedül az ember fejez ki sajátos spontán mozdulataival ajkának: a mosollyal. A humor, minden alkotó nagyság feltétele, teszi ruganyossá és élővé a lüktetve pergő jelenéseket s menti át sötét és világos felhőzetén a rohanó időnek – a humor nedvei duzzadnak szavakban és eseményekben, amint ravaszul és kielezve sorakoznak, hogy száj tátó ámulatba ejtsék nézőjüket és hallgatójukat. Ezt a „szomorújátékot”, ezt a „drámai költeményt” vidáman nekifeszülő erővel a legtisztább Intelligencia és Belátás teremtette meg, tulajdon akaratából, a hetedik napon, mint valami isten.

VIII.

Shakespeare műveiről mondják, hogy egy idegen planéta lakói, ha egyebet nem tudnának rólunk, belőlük megismerhetnék az embert. Ha ezt a

kérdést gyakorlativá tenné valami világegyetemi esemény: mi a Tragédiát ajánlanánk fel erre a célra, mint amiből nemcsak az embert, de annak végzetét is megismerhetné az idegen planéta lakója: bármikor következzen be a találkozás.

A Tragédia abban, amit mond, emberekhez beszél – de kompozíciójának szédítő arányai mintha ennél távolabbi, időben és térben messzebbre kitűzött célra volna méretezve: szándékosan veszem kölcsön ezt a kitételt a mérnöki tudomány műnyelvéből. Hogy túl fogja élni korát, ez a jóslat szinte kevésnek hangzik, ha ezekre a méretekre nézünk. A nagy költői művekről azt szokták mondani: élni fog, míg ember él a földön – ez a jóslat csak a költői gondolatra, érzésre, bölcsesetre szól – a kompozíció csodáját nem fedi, nem határozza meg.

Nem értitek?

Az egyiptomi gúla jelképe világosan mutatja a különbséget. A geometriának és építőstílusnak, tudománynak és művészetnek e legtökéletesebb formája emberi sírnak készült: a belsejében kuporgó múmia építette maga köré, hogy hírt adjon magáról a hozzá hasonló embereknek s ráismerjenek, hogy ember volt, „míg ember él a földön.” De ehhez elég lett volna a balzsamozás is – s a koporsó, ha az emberi test alakját veszi fel, az emberi szem figyelmét inkább tereli magára, inkább tűnik fel azoknak, akikhez beszélni akar. Mi szükség volt hát erre a különös formára, erre a különös kompozícióra, mely egyáltalán nem hasonlít az emberi testhez és nem emlékeztet az emberi lélekre? Nem emlékeztet rá, sem formájában sem anyagában. Kőből készült, abból az anyagból, mely megvolt, mielőtt ember élt s nyilvánvalóan meglesz akkor is, ha valami katasztrófa, vagy végelgyengülés következtében az élet megszűnik a Földön.

Kinek beszél, kihez szól hát a gúla, ha túlszámította ezt a katasztrófát is? Kinek a figyelmét akarja felkelteni ez a nagy dió, hogy törje fel s keresse meg magvát, az embert? Látogatót vár talán, aki eljöhet még, ha meghalt az emberiség – látogatót, akinek hírt akar adni róla?

A Tragédia monumentális kompozícióját csak a gúlához tudom hasonlítani. Goethe Faustjának nincs ilyen kompozíciója: történetének szeszélyes rajza híven követi az emberi természet vonalát – a benne lüktető, csapongó lélek ruháját veszi fel – talán előbb és emberibb is a törté-

net maga. De ha együtt nézem őket: mintha fellobbanó lángoszlopot látnék, mely megvilágít egy kietlen, hatalmas épületet. Így világítja meg Faust a Tragédiát – a lángoszlop azonban kialszik s a sötétben csak az épület marad meg.

A Tragédia versei az emberhez szólnak – története az emberről beszél, valakinek, aki az embert embernél jobban megérti. Ezért nincs benne bölcsélet, tanulság, morál – annak, akinek feltárja idomtalan vonalait, nincs erre szüksége, az ő számára minden bölcsélet és tanulság a pusztá Tény, amit e történet elmond. Himnusz tehát ez a költemény, a szó legvalódibb értelmében, himnusz az istenhez, nyílt kérdés, ég felé fordított szemekkel – íme, uram, ez történt, s te mondd meg annak, akinek kedvéért történt mit jelent s miért volt. Mi pedig építsük a gúlát, míg mécse-sünk ki nem alszik.

IX.

Centenáriumot ünnepel Magyarország: egy költő születésének századik évfordulóját. A zseni-kultusz hivatott istápolóit szeretettel s biztatva üdvözljük ez alkalomból. Mi egy másik évfordulóra várunk csendben és áhítattal, mely vagy harminc év múlva lesz időszerű: a Tragédia születésének emlék ünnepére.

S még egyszer idézzük e néhány reflexió keretében Petőfi büszke szavait:

„Verjék vissza az időnek bércei, a századok...”

Hatalmas hang volt: az első bérc, az első század most készül visszaverni.

(Nyugat, 1923/3. Madách-szám)

[A *Madách* című tanulmányban pontatlanul-émlékezetből idézett sorok a Kerényi Ferenc gondozásában 1993-ban megjelent kiadás szövegében így szerepelnek:

1. A szent tanok. – –
Ah, épp a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűrítetek, hegyezítetek,
Hasogatjátok, élesítetek,
Mig örülség vagy békó lesz belőle.
2. Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átallépem azt.
3. Ah, nem csalódtam, megmaradt tehát
Még benned is, ki a természetet,
Embert leszűrted, mint végső salak,
A nagy hiúság. –
4. Téged vezessen rózsás ifjúságod
Örömhözó napsúgár- és dalokhoz;
Engem vezess te, kétes szellemőr,
Az új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak,
Ledült romoknak átkozott porán. –

(In: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Teljes, gondozott szöveg.
Szerk.: Kerényi Ferenc, Ikon Kiadó, 1993.)]

GYERMEKKORI NAPLÓ

[1900.] *Január 26. Péntek*

Aj de rég nem irtam. 14 is volt előbb? No de se baj, nembaj ugy sincs ma se valami temérdek irni valóm.

Vasárnap a gyerekek mennek „Ember Tragédiá”ba. Rémul szeretnék én is menni. Tegnap átolvastam Madács e páratlan művét, igazán megkapott. Ezt az embert isteni ihlet szállhatta meg hogy olyan igazán, olyan hatalmasan tud beszélni. Műve egy sejtelem az ember rendeltetéséről, az ember történetének folytatásáról. Látszik hogy egyetlen műve nem hevenyészett munka, ily eszme valószínűsítéséhez külön ember, külön tehetséggel kell, ki egész életét arra szánja mint Katona vagy akármelyik a nagy drámaírók között. Hej ti színészek tudjátok ti azt a hangot eltalálni, át fogjátok-e tudni érezni ezt a darabot , - hogy igazán ugy mondhattátok el ahogy elképzei az ember. Félek hogy erősen fogok csalódni hogy sokkal gyöngébb lesz ez a mű darabban. (Mert világos hogy Madách nem színpadra szánta e művet.) Na majd meglátom.

Az ember tragédiája
Bent a Nemzeti színházba
Hej de szép lehet
De szeretném aztat látni
Nagy baj hogy tán Emil bácsi
Jegyet nem vehet.
Az ember tragédiája
Madáchnak híres drámája
Nincs több olyan szép
Se Don Carlos se Katona
És az ő híres Bán bánja
Nem oly díszes kép.
Az ember tragédiája
A mint már mindenki látja

Páratlan darab
Becsületemre ígérem
El is megyek bizony kérem
Török vagy szakad.

Igen!

Ide írjam hogy voltam-e benne vagy nem: *Voltam hát! Ha nem [...]*

Segítsetek ti elemek
Az embert nektek szerezni meg.

Január 30 án. Kedd.

Hát igenis voltam az „Ember Tragédiájába”. Hej! Bizony szép volt de még milyen. A három főszerep: Luczifer (Gyenes) Ádám (Pálffy) Éva (Márkus E.) pompásan játszottak! Pláne Luczifer „a tagadás ősi szelleme” igazán nagyszerű volt, cinikus gunyos hideg tudományival, mikor gúnyosan kaczagott. Gyenes hatalmasan játszott, hogy ordított szenvedélytől remegő öklökkel: „Küzdést kívánok, disharmóniát!” Valóban ördögi megjelenés volt, különösen midőn lesülyed a menyből Isten átka alatt. (Az Istennek csak a hangját lehetett hallani meglehetősen kellemtelen borízú hang volt.) Pálffy szintén jó Márkus eleinte hadart de később belejövén nagyon meghatóan játszik pláne mint Isaura Tancreéd lovaggal.

Ádám és Éva levélruhában voltak, Pálffy nagyon szép férfias megjelenés. Minden szót értettem. Mint Pharao Pálffy tán a legjobb igen jól játszott itt Éva haldokló férje meg hátul egy korbácsolt munkás. Hatásos volt itt a „Miljók egy miatt!” kiáltás volt. Óh milyen szép volt ez! Aztán Miltiades Athénban. Aztán Rómában a gladiátor vivás az erkölcsi elromlás stb. Meg Hippiá halála. Hippiát Marothi játszotta és borzasztóan vonaglott a döghalálban. Péter apostol iszonyúan zúgta”Megálj! Megálj! A döghalált szivod magadba!” Tancreéd jól játszott és Helene is meg az eretnekek is. Itt Luczifer igen jó volt. „Tragédiának nézed? Nézd legott

comédiának s mulattatni fog!” Meg a boszorkányhad! Phü de gyönyörűen csicseregtek. Most Keppler jött és Éva itt pompásan mutatta a ledér könnyelmű feleséget! És Istenem a francia borzasztó forradalom. Danton (Ádám) minden mozdulata és öltözké is francia volt. Aztán a büszke nyugodt marquis hugával a király igazi hive ki csak félvállról felelgetett hidegen Dantonnak s a convent elé vitték. Danton belészeret hugába de egy dühös jacobinus leszúrja azt. Egyszere megjelen Robesperre s lázító beszédet mond Danton ellen. Dühösen rohantak felé és ledobták az emelvényről. „Robespierre, követni fogsz!” kiáltá és fölment a vérpad lépcsőjén. A hohér (Lucifer) ledobja parókáját és kabátját a nép közé – oly izgató volt – aztán hátul megköti a kezét mialatt a tömeg vad lelkesedéssel énekli a Marsaillest. A fejét a bakó alá hajtja Danton – s a függöny legördül.

A gyakorlati élet Londonban következik most, melynek hajmeresztő vége volt kint a temetőben 12 csontváz emelkedik ki a földből s egy vér-fagyasztó dalt énekelve lesülyed ismét.

Most egy phalanster jön a jövő rejtelseiből. Nagyszerűn játszott itt Gabányi mint vén tudós. Végre Ádámot tébolydába akarnák vinni de Lucifer e szavakkal: „Itt gyors segély kell, Ádám! utazunk” elviszi őt egy hóval jégge boított vidékre a mi tulajdonképen az egyemlítő.

A vége kissé ellaposodott vagyis elfucsolódott a darabnak. Egy nagy félméteres rétegben festékkal bemázolt füligszáj angyal nagyon csúnyán óbégatott de másképp az utolsó fejezet is tűrhető volt.

Hát gyönyörű volt nagyon, s ha lesz pénzem megnézem még akár 10 szer is!

„Mondottam ember, küzdj és bízva
bizzál!”

[Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók. 1898–1899; 1899–1900.* (Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szalay Károly) Helikon Könyvkiadó, 1987. 74–77.]

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium	1995	37. Madách Imre: Zsengék. Commodus, Ná- 2004
2. II. Madách Szimpózium	1996	polyi Endre (M. I. művei I.)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I.		38. Papp-Szász Lajosné: Két Szontagh- életrajz
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija		39. Kálnay Nándor: Csesztve község történe- te és leírása / Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története
5. III. Madách Szimpózium		40. Madách Aladár művei. II. Próza 2005
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei		41. Horánszky Nándor: Az alsósztrigovai Madách-síremlék
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei	1997	42. XII. Madách Szimpózium
8. IV. Madách Szimpózium		43. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. Az első hatvan év
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből	1998	44. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné		45. Radó György–Andor Csaba: Madách 2006 Imre életrajzi krónika
11. V. Madách Szimpózium		46. Madách Imre: Reformkori drámák. Férfi és nő – Csak tréfa – Jó név s erény (M. I. művei II.)
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói	1999	47. Bárdos Dávid: Madách Imre beszéde
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg		48. XIII. Madách Szimpózium
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok		49. T. Pataki László: Kit szeretnél, Ádám?
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium		50. Imre Madách: Die Tragödie des Men- schen Textbuch von Kriszti(na) Horváth
16. VI. Madách Szimpózium		51. Emerici Madách: Tragoedia Hominis
17. Imre Madách: Di tragedye funem mentshn	2000	52. Imre Madách: La tragedia del hombre
18. Majthényi Anna levelezése		53. XIV. Madách Szimpózium 2007
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás		54. Andor Csaba: A siker éve: 1861
20. VII. Madách Szimpózium		55. Madách Imre: Átdolgozott drámák. Csák végnapjai 1843, 1861) – Mária királynő – II. Lajos (M. I. művei III.)
21. Imre Madách: Tragedy of the Man		56. Varga Magdolna: Körök és koszorúk 2008
22. Fráter Erzsébet emlékezete II.	2001	57. Máté Zsuzsanna–Bene Kálmán: Madách Imre lírája – irodalomesztétikai és filológiai nézőpontból
23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium		58. XV. Madách Szimpózium
24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt		59. Andor Csaba: Madách-tanulmányok
25. VIII. Madách Szimpózium		60. Enyedi Sándor: A Tragédia a színpadon, 125 év
26. Madách Aladár művei. I. Versek	2002	61. Madácsy Piroska: A Tragédia üzenete a franciáknak
27. IX. Madách Szimpózium		62. Имре Мадач: Човекова 2009 трагедия
28. Imre Madách: A Traxedia do Home		63. Lisznyai Kálmán válogatott versei
29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája be- mutatói. I. Az ősbemutatótól Trianonig	2003	64. XVI. Madách Szimpózium
30. X. Madách Szimpózium		65. Pollák Miksa: Madách Imre és a Biblia
31. Imre Madách: Moses (angol fordítás)		
32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách- irodalom (1993–2003)	2004	
33. L. Kiss Ibolya: Erzsébet tekintetes asszony		
34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza		
35. XI. Madách Szimpózium		
36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése		

66. XVII. Madách Szimpózium	2010	68. Andor Csaba: Utolsó szerelem. Madách és Borka	2010
67. Blaskó Gábor: Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének magyar nyelvű kiadásai		69. Madách Imre: A Tragédia dalai / Lucifer	

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

Madách Imre: Az ember tragédiája	2002	györgy józsef: egy józsef története	2006
Andor Csaba: Százegy aforizma		Vágvolgyi Jenő: Erkezés	
Györe Balázs: A jámbor Pafnutijj apát keze vonása		Györe Balázs: Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni	
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje	2003	Szilágyi Géza: Válogatott írások	2007
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok		Vágvolgyi Jenő: Ha elmennek a gólyák	
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel Magyarország hülyeire	2004	Arany János: Toldi (angol–magyar)	
Antal Sándor: Ady és Várad		Györe Balázs: A valóságban is létezik	
Györe Balázs: Mindenki keresse a saját halálát		Andor Csaba: Teofília	
Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői / Hungarian poets of the 18 th –19 th centuries		Vágvolgyi Jenő: Az Irgalom Völgye	
Andor Csaba: Ízes étkek	2005	Andor Csaba: Fogvókúra	2008
Horváth Beatrix: A lélek útjain		Györe Balázs: Krízis	
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja		Bene Zoltán: Út	
Guy de Maupassant: Az örökség	2006	Vágvolgyi Jenő: Torzulatok	
Bene Zoltán: Legendák helyett. 11 történet		Emőd Tamás: Írás a palackban	2009
		Karinthy Frigyes: Így írsz te	2010
		Török Ferenc: Történelem-Vadász	
		Árpás Károly: Tűnődések, vélekedések	
		Révész Anna–Vágvolgyi Jenő: Az ötödik szolgáló	
		Bálint Alice: A gyermekszoba pszichológiája	2011

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését, és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42

Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.

Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024-20345224

www.madach.hu

Társaságunk a Fővárosi Bíróság 2001. augusztus 11-i 9.Pk.61.263/ 1994/12. sz. határozata értelmében közhasznú szervezet.